

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KÜÇÜK EFENDİ KÜLLİYESİ

İdil Zanbak
2501060082

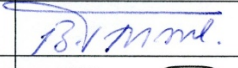
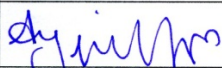
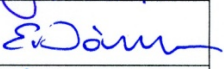
Tez Danışmanı
Prof. Dr. M. Baha Tanman

İstanbul 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **SANAT TARİHİ ANABİLİM** Dalında **2501060082** numaralı **İDİL ZANBAK'IN** hazırladığı “**KÜÇÜK EFENDİ KÜLLİYESİ**” konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA-TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **23.03.2010 SALI** günü Saat:14.00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ 'ne* **OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. M. BAHA TANMAN	KABULÜ	
DOÇ. DR. ZEYNEP TARIM ERTUĞ	Kabulu	
DOÇ. DR. AYGÜL AĞIR	KABULÜ	
YRD. DOÇ. DR. EMİNE NAZA DÖNMEZ	Kabulu	
YRD. DOÇ. DR. TARKAN OKÇUOĞLU	KABULÜ	

DOKTORA
TEZ SAVUNMASI TUTANAĞI

Besim Ömer Paşa Caddesi Beyazıt-34452-İstanbul
Tel: 0 212 440 00 00 Fax: 0 212 440 03 40

ÖZ

Osmanlı mimarisinde Batı sanatı etkilerinin görüldüğü bir dönemde inşa edilen Küçük Efendi Külliyesi (1826), İstanbul Yedikule’de yer alan küçük bir külliye kuruluşudur. Bizans döneminden kalma tonozlu tahtani birimlerin bulunduğu bir arazi üzerine, Halvetiliğin Sünbülü koluna bağlı bir cami-tekke yapısı olarak inşa edilmiştir. Günümüzde “Küçük Efendi Camii” veya “Feyziyye Camii” olarak adlandırılan külliye, bir cami-tevhidhane ve ona bitişik olarak inşa edilen kütüphane ile meşruta binaları, II. Mahmud Çeşmesi, Hatice Hanım Çeşmesi (1836), su haznesi, soğuk hava deposu, hazire ve ayazmadan bozma bir halvethaneden oluşmaktadır.

II. Mahmud döneminde, padişahın uygulamaya koyacağı köklü reformların arifesinde inşa edilen külliyenin mensup olduğu Halvetiye-sünbülüye, Osmanlı İmparatorluğu’nda saray tarafından daima desteklenen ve İstanbul’da geniş yayılım alanı bulan bir tarikat koludur. II. Mahmud tarikatların yönetimini denetim altında tutmakla birlikte, büyük örgütlenme halindeki bu kuruluşların İmparatorluk üzerindeki güçlü etkisinden faydalanmak istemiş ve merkezi otoritesini güçlendirmek için bazı tarikat kollarına yakın durmuştur. Bu dönemde Halvetiye’nin ise II. Mahmud’un ıslahat hareketlerini desteklediği görülmektedir.

Külliye, tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925’den bu yana tekke hükmünden çıkarak yalnız cami olarak işlevini sürdürmektedir. İbadet mekânının Barok üsluba özgü plan tasarımı, külliyenin Osmanlı mimarlık tarihi içinde ayrıcalıklı bir yer edinmesini sağlamıştır. Osmanlı dini mimarisinde, oval planlı Barok üslubun görüldüğü tek örnek olan ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Encümen Arşivi’nde “emsalsiz Türk eseri” olarak yer almış olan Küçük Efendi Külliyesi, 1957 yılında meydana gelen yangından sonra, özgün halini büyük ölçüde yitirmiştir.

Çalışmamız sırasında, edindiğimiz arşiv belgeleri külliye'nin özgün haline ve tarihçesine ışık tutmuş; ayrıca Batılılaşma dönemine ait diğer Barok camilere değinilmesi ve külliye birimleri ile benzerlik gösteren yapıların tespit edilmeye çalışılması Küçük Efendi Külliyesi'nin Osmanlı mimarlık tarihi içerisinde değerlendirilmesini sağlamıştır.

ABSTRACT

The Küçük Efendi Complex which has been built in 1826 a period where the influences of western art have become evident in Ottoman architecture is a small social complex establishment located in Istanbul, Yedikule. It has been built as a mosque-Dervish lounge connected to the Sunbuli division of the Halvetiye Sect, on a property where vaulted, one storey, on-ground units (tahtani) from the Byzantium era were dominant. The social complex which is currently named “The Küçük Efendi Mosque” or “Feyziyye Mosque” is comprised of a mosque-Dervish lounge, an adjacent library building and other mesruta buildings (buildings which have been donated under the condition that they are not sold to successors or other organizations), Fountain of Mahmud II., Fountain of Hatice Hanim (1836), water supply, cold air depot, Hazire and a Halvethane which has been transformed from an Ayazma.

The complex that has been built on the eve of fundamental reforms that were to be implemented during the reign of Mahmud II belongs to the Halvetiye sect which has continually been supported by the palace of the Ottoman Empire and which is a sect that has had the opportunity to expand widely. In the 19th century, Mahmud II has held the governance of sects under supervision, and has stood close to some divisions of sects in order to benefit from the powerful effect these sects have had on the Ottoman Empire and also to strengthen its central authority. During this period, we can see that the Sunbuli division of the Halvetiye Sect has supported Mahmud II’s reforms.

It has been serving as an ordinary mosque without serving as a Dervish lounge since 1925, Dervish lounges and Zaviyes (small corner Dervish lounge) have been closed down. The planning and design of the prayer areas which are characteristic of the baroque style have placed the social complex in a unique spot in the history of Ottoman architecture. The Küçük Efendi Complex which is the only example which reflects the baroque style in Ottoman architecture and is referred to as the “unique

Turkish Masterpiece” in the museum registry has substantially lost its originality after a fire that has taken place in 1957. The archive documents we have come across during our studies have brought light to the original state of the social complex; and have led to the evaluation of the Küçük Efendi Complex within the confines of the history of Ottoman architecture due to the referrals to other baroque style mosques built during the era of westernization and the efforts to determine the similarities of buildings within other social complexes.

ÖNSÖZ

“Küçük Efendi Külliyesi” adlı çalışmada, Osmanlı’nın Batılılaşma döneminde inşa edilen külliye birimleri mimari ve süsleme özellikleri bakımından incelenmiş, Osmanlı mimarisinde bu külliye ile benzerlikler gösteren diğer yapılara değinilerek ve dönemin diğer mimari yapıları ile karşılaştırılarak Küçük Efendi Külliyesi’nin (1826) Osmanlı mimarlık tarihi içindeki konumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tez, dönemin siyasal ve kültürel koşulları içinde değerlendirilmesi, arşiv taraması ve hazire envanter çalışması ile Küçük Efendi Külliyesi üzerine yapılan detaylı ilk araştırmadır. Bu nedenle, ileride eksikliklerinin tamamlanmasını ümit etmekte ve daha sonra yapılacak olan araştırmalara faydalı olmasını dilemekteyiz.

Öncelikle, Küçük Efendi Külliyesi’ni tez konusu olarak seçmemde beni yönlendiren, bilimsel desteğini esirgemeyen ve çalışma sürem boyunca tez danışmanlığını yapan değerli hocam Prof. Dr. M. Baha Tanman’a teşekkür ederim. Araştırmama önerileriyle katkıda bulunan Yrd. Doç. Dr. Tarkan Okçuoğlu’na, çalışmalarında yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen ve beni yönlendiren MSGSÜ öğretim görevlisi Necdet Şen’e, Osmanlıca arşiv metinlerinin ve mezar taşı kitabelerinin çevirisini yapan Dolmabahçe Müzesi uzmanı Üzeyir Karataş’a, yardım ve destekleriyle her zaman yanımda olan arkadaşlarım, sanat tarihçisi Ebru Puhaloğlu ve Pınar Ceylan’a; maddi manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim aile büyüklerim, Gülçin Arslanoğlu ve İbrahim Arslanoğlu’na, babam İlyas Zambak ve annem Hatice Zambak’a teşekkürlerimi sunarım.

İdil Zambak

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
RESİM LİSTESİ	X
ÇİZİM LİSTESİ	XV
TABLO LİSTESİ	XVII
KISALTMALAR	XVIII

GİRİŞ	1
-------------	---

I. İSTANBUL'DA BAROK CAMİLER.....	5
-----------------------------------	---

II. OSMANLI DÖNEMİNDE TARİKATLAR

2.1 İstanbul'daki Tarikatların Gelişimi	12
2.1.1 Halvetiye Tarikatı ve Sünbülüye Kolu	19
2.1.2 Halvetiye Tarikatında Zikir	21

III. KÜÇÜK EFENDİ KÜLLİYESİ

3.1 Külliye'nin Kent İçindeki Konumu	24
3.2 Külliye'nin Tarihçesi	25
3.3 Külliye'nin Yerleşim Planı	29

IV. KÜÇÜK EFENDİ KÜLLİYESİ BİRİMLERİ

4.1 Cami-tevhidhane	31
4.2 Halvethaneler	35
4.3 Kütüphane	36
4.4 Meşruta Binaları	38
4.5 II. Mahmud Çeşmesi	39
4.6 Bizans Ayazmasından Bozma Halvethane	41
4.7 Şadırvan	41
4.8 Hatice Hanım Çeşmesi	42
4.9 Su Haznesi ve Soğuk Hava Deposu	43
4.10 Çevre Duvarı	44
4.11 Hazire	46

V. DEĞERLENDİRME-KARŞILAŞTIRMA	51
SONUÇ	60
KAYNAKÇA	63
EK 1. MEZAR TAŞLARI	75
EK 2. TABLOLAR	120
EK 3. RESİMLER	124
EK 4. ÇİZİMLER	180

RESİM LİSTESİ

Resim 1. Halveti Tarikatı'nın devrani zikrini gösteren resim (Nurhan Atasoy, Derviş Çeyizi, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 2000, s.81)

Resim 2. Küçük Efendi Külliyesi (Encümen Arşivi, Kasım 1949)

Resim 3. Küçük Efendi Camii girişi

Resim 4. Küçük Efendi Camii ön cephe ve son cemaat yeri girişi mevcut görünümü

Resim 5. Küçük Efendi Camii ön cephe ve son cemaat yeri girişi görünümü, (Encümen Arşivi, Kasım 1949)

Resim 6. Küçük Efendi Camii doğu cephesi

Resim 7. Küçük Efendi Camii doğu cephesi

Resim 8. Küçük Efendi Camii doğu cephesi, (Encümen Arşivi, Kasım 1949)

Resim 9. Küçük Efendi Camii mihrap çıkıntısı ile duvar yüzeyine takviye amaçlı atılan profiller (Encümen Arşivi, Kasım 1949)

Resim 10. Küçük Efendi Camii mihrap çıkıntısı

Resim 11. Küçük Efendi Camii batı cephesi

Resim 12. Küçük Efendi Camii minare kaidesi ve batı cephesi

Resim 13. Küçük Efendi Camii güneyden görünüm (Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler, Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Şubesi, İstanbul, 1991)

Resim 14. Çevre duvarının kütüphaneye bakan cephesi ve 1957 yangınının duvar yüzeyindeki izleri

Resim 15. Cami'nin doğu cephesinin halvethane çıkıntısı olması gereken kısmı

Resim 16. Cami-tevhidhanenin batı cephesinde yer alan halvethane çıkıntısı, minare ve kütüphanenin kesiştiği cephe

Resim 17. Küçük Efendi Camii doğu cephesi ve Türk tipi kiremitli üst örtü (Aptullah Kuran, Belleten XXVII/107, 1963, s.473)

Resim 18. Küçük Efendi Camii dış cephe duvar örgüsü, (Encümen Arşivi, Kasım 1949)

Resim 19. Son cemaat yeri doğu cephesi

Resim 20. Son cemaat yeri ile cami-tevhidhanenin kesişme yerindeki dönel merdivenin dış cepheye yansıması

- Resim 21.** Son cemaat yerinin mevcut görünümü
- Resim 22.** Küçük Efendi Camii iç mekanı ve harim kapısı (mevcut durum)
- Resim 23.** Ayin alanı (Aptullah Kuran, Belleten XXVII/107, s.473)
- Resim 24.** Mihrabın da yer aldığı çıkıntılı dörtgen mekana ayin alanından bakış (Aptullah Kuran, Belleten XXVII/107, s.474)
- Resim 25.** İç mekan üst sırada yer alan pencereler
- Resim 26.** Mihrabın mevcut görünümü
- Resim 27.** Yan mihrapların mevcut görünümü
- Resim 28.** Yan mihrapların mevcut görünümü
- Resim 29.** Mihrap, minber ve kürsüler ile cami-tevhidhane iç mekanının özgün hali (Encümen Arşivi, Şubat 1949)
- Resim 30.** Dairesel kürsü (Encümen Arşivi, Kasım 1949)
- Resim 31.** Mevcut minber
- Resim 32.** Harim kapısı ile üst kısmında yer alan hünkar mahfili (Aptullah Kuran, Belleten XXVII/107, s.473)
- Resim 33.** Hünkar Mahfili (Encümen Arşivi, 4711)
- Resim 34.** Hünkar mahfili yakın plan (Encümen Arşivi, 4711)
- Resim 35.** Hünkar mahfilinin mevcut görünümü
- Resim 36.** Hünkar mahfili ve kadınlar mahfilinin yer aldığı üst kat galerisi
- Resim 37.** Hünkar mahfili ve kadınlar mahfilinin yer aldığı üst kat galerisi
- Resim 38.** Üst kat galerisi
- Resim 39.** Hünkar dairesinin mevcut görünümü
- Resim 40.** İç mekan mevcut görünüm
- Resim 41.** Kubbe göbeğinde yer alan Sultan Mahmud Güneşi (Encümen Arşivi, Kasım 1949)
- Resim 42.** Kubbenin mevcut görünümü
- Resim 43.** Mevcut kubbe göbeği
- Resim 44.** Özgün kubbe eteği (Encümen Arşivi, Kasım 1949)
- Resim 45.** Cami ile kütüphanenin birbirine eklemlenmesi
- Resim 46.** Minare
- Resim 47.** II.Mahmud Çeşmesi ve minare
- Resim 48.** Mihrabın içinden geçilerek girilen halvethanenin mevcut kapısı

- Resim 49.** Mihrabın içinden geçilerek girilen halvethanenin mevcut görünümü
- Resim 50.** Mihrap çıkıntısı ve halvethanenin penceresi
- Resim 51.** Kütüphane bodrum katı
- Resim 52.** Kütüphane bodrum katına açılan kemerli giriş
- Resim 53.** Kütüphane ön cephe duvar örgüsü ve saçak kısmı (mevcut durum)
- Resim 54.** Kütüphanenin yan duvar örgüsü
- Resim 55.** Kütüphane ön cephe
- Resim 56.** Kütüphane girişi
- Resim 57.** Kütüphane giriş sahanlığı
- Resim 58.** Kütüphane pencereleri
- Resim 59.** Kütüphaneye cami içinden giriş kapısı
- Resim 60.** Kütüphane alanı
- Resim 61.** Cami avlusundan kütüphane alanına giriş ve abdesthane
- Resim 62.** Şeyh evi (Encümen Arşivi, Kasım 1949)
- Resim 63.** Şeyh Odası ile arkasında şeyh evi ve derviş hücrelerinin üst katına çıkılan koridoru (Encümen Arşivi, Kasım 1949)
- Resim 64.** Derviş hücreleri
- Resim 65.** Günümüzde şeyh evi ile meşruta binalarının yerini alan imamın da evinin bulunduğu lojman
- Resim 66.** II.Mahmud Çeşmesini barındıran kuzey çevre duvarı (Encümen Arşivi, Şubat 1942)
- Resim 67.** II.Mahmud Çeşmesi
- Resim 68.** II.Mahmud Çeşmesi
- Resim 69.** II.Mahmud Çeşmesi'nin ayna taşında yer alan oval madalyonlu bezeme
- Resim 70.** II.Mahmud Çeşmesi'nin bezemesinden detay
- Resim 71.** II.Mahmud Çeşmesi'nin bezemesinden detay
- Resim 72.** II.Mahmud Çeşmesi üzerindeki tali çeşme
- Resim 73.** II.Mahmud'un adli mahlaslı tuğrası
- Resim 74.** II.Mahmud Çeşmesi'nin kitabesi (Encümen Arşivi, Kasım 1949)
- Resim 75.** Cami-tevhidhanenin batısında yer alan ayazmadan bozma halvethane
- Resim 76.** Mermer şadırvan (mevcut durum)
- Resim 77.** Şadırvanın üzerinde yer alan yıldız motifi

- Resim 78.** Hatice Hanım Çeşmesi
- Resim 79.** Hatice Hanım Çeşmesi'nin mermer ayna taşı
- Resim 80.** Hatice Hanım Çeşmesi, "Feyzüddîn" yazılı kartuş ve arakkiye motifi
- Resim 81.** Hatice Hanım Çeşmesi'nin kitabesi
- Resim 82.** Su haznesi
- Resim 83.** Su haznesi
- Resim 84.** Su haznesi batı duvarı
- Resim 85.** Su haznesi tonoz örtüsü
- Resim 86.** Soğuk hava deposuna giriş
- Resim 87.** Soğuk hava deposuna girişte bugün önü kapatılmış kemerli açıklık
- Resim 88.** Soğuk hava deposu iç mekanı
- Resim 89.** Soğuk hava deposu iç mekanı
- Resim 90.** Soğuk hava deposu doğu duvarında yer alan nişli düzenleme
- Resim 91.** Kuzey çevre duvarının doğu kesimi ve abdesthaneye açılan pencereler
- Resim 92.** Kuzey çevre duvarının doğu kesimindeki giriş kapısı
- Resim 93.** Kuzey çevre duvarının batı kesimindeki kütüphaneye açılan kapı ve "Feyzüddîn" yazısı.
- Resim 94.** II.Mahmud Çeşmesi ile kütüphaneye giriş kapıları (Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler, Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Şubesi, İstanbul, 1991)
- Resim 95.** Batı çevre duvarı ile kuzey çevre duvarının kesiştiği kısım
- Resim 96.** Moloz taş ve tuğla örülü batı çevre duvarı
- Resim 97.** Güney çevre duvarı üzerinde yer alan giriş kapısı
- Resim 98.** Cami-tevhidhanenin doğusunda yer alan büyük hazire alanı
- Resim 99.** Kütüphanenin doğu duvarı bitişiğinde yer alan hazire alanı
- Resim 100.** Hacet pencerelerinin ardındaki demir şebekeli üç mezar
- Resim 101.** Cami-tevhidhanenin doğusunda yer alan kuyu
- Resim 102.** Son cemaat yeri girişinde yer alan sadaka taşı
- Resim 103.** Konya Kapı Camii (Godfrey Goodwin, A History of Ottoman Architecture, New York, 1987, s.415)

Resim 104. Üsküdar Ümmü Gülsüm Hanım Çeşmesi (İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı, C.I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, s.87)

Resim 105. Üsküdar İhsaniye Çeşmesi(1817-1818) (İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı, C.I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, s.108)

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1. Genel vaziyet planı, 1/200 ölçek (İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2009)

Çizim 2. Küçük Efendi Camii ve Kütüphanesi kuzey cephesi 1/200 ölçek (İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2009)

Çizim 3. Küçük Efendi Külliyesi Planı, 1/400 ölçek (Aptullah Kuran, Belleten XXVII/107, 1963, s.471)

Çizim 4. Küçük Efendi Camii enine kesit (Aptullah Kuran, Belleten XXVII/107, s.472)

Çizim 5. Küçük Efendi Camii enine kesit (İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2009)

Çizim 6. “L” planlı meşruta binaları (Aptullah Kuran, Belleten XXVII/107, s.471)

Çizim 7. Küçük Efendi Cami-tevhidhane ile kütüphanenin planı

Çizim 8. Sant’ Andrea al Quirinale Kilisesi, Roma (Frederique Lemerle, Yves Pauwels, Baroque Architecture 1600-1750, Paris, 2008, s.66)

Çizim 9. San Pietro Meydanı (Belkıs Mutlu,MSGSÜ Mimarlık Tarihi Ders Notları, “Kontr-Reform Klasik ve Barok Mimari 17.Asır, 1996”

Çizim 10. Viyana Karlskirche Kilisesi_(Belkıs Mutlu,MSGSÜ Mimarlık Tarihi Ders Notları, “Kontr-Reform Klasik ve Barok Mimari 17. Asır”, 1996”

Çizim 11. Nuru Osmaniye Camii planı (C. Gurlitt, DBİA, C.VI, İstanbul, 1994, s.101)

Çizim 12. Asariye Camii (Tarkan Okçuoğlu, “Asariye Camii, Tanzimat Dönemi’nde Benzersiz Planlı Bir Yapı”, Sanat Tarihi Yıllığı, S.15, İstanbul, 2002, s.117)

Çizim 13. Çengelköy, Köçeoğlu Köşkü, (Sedat H. Eldem, Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul, s.145)

Çizim 14. Bebek, Nispetiye Köşkü, (Sedat H. Eldem, Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul, s.146)

Çizim 15. Yenikapı Mevlevihanesi Planı, B. Tanrıkorur, M. Baha Tanman, “Yenikapı Mevlevihanesi”, DBİA, C.VII, İstanbul, 1994, s.484

Çizim 16. Kütahya Mevlevihanesi, B. Tanrıkorur, Esin, Emel, Tanman, M.Baha Tanman, v.d. “Sadullah Paşa Yalısı’nın Geç Dönem Osmanlı Mimarlığındaki Yerine İlişkin Bazı Gözlemler”, Sadullah Paşa Yalısı: Bir Yapı Bir Yaşam, YEM Yayın, İstanbul, 2008, s.124-140

Çizim 17. Cami-tevhidhanenin doğusundaki hazire alanı

Çizim 18. Kütüphane tarafında yer alan iki hazire alanı

Çizim 19. Mezar taşları ile birlikte Küçük Efendi Külliyesi’nin planı

Çizim 20. Işınsal çıkmalı birimlerin oval şekil üzerinde gösterilmesi.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. E.1’den E.10’a kadar olan mezar taşlarının tablosu

Tablo 2. E.11’den E.25’e kadar olan mezar taşlarının tablosu

Tablo 3. E.26’dan E.32’ye kadar olan mezar taşlarının tablosu

Tablo 4. E.32 A’dan E.45’ya kadar olan mezar taşlarının tablosu

KISALTMALAR

A.MKT.NZD.	Babialı Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.EV.	Cevdet Evkaf
C.	Cilt
C.MAARİF	Cevdet Maarif
Çev.	Çeviren
DBİA	Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
Ed.	Editör
HAT	Hattı-ı Hümayun
haz.	Hazırlayan
İ.DH	İrade Dahiliye
İ.EV	İrade Evkaf
İ.MVL	İrade Meclis-i Vala
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
MEB	Milli Eğitim Basımevi
MSGSÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
ö.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
S.	Sayı
Terc.	Tercüme
v.d.	ve diğerleri
vr.	Varak
yay.hz.	Yayına hazırlayan

GİRİŞ

“Küçük Efendi Külliyesi” adlı tez çalışmasında, II. Mahmud döneminde (1808-1839) inşa edilen Küçük Efendi Külliyesi’nin (1826), tarihçesini, mimari yapılarını, süsleme özelliklerini incelemek ve cami-tevhidhanesinde uygulanan Barok plan tasarımının Osmanlı mimarlık tarihi içindeki yerini tespit etmek amaçlanmaktadır. Araştırmamız sırasında, cami-tevhidhane tasarımının, 19. yüzyıl başında Osmanlı mimarisinde uygulanabilmesini sağlayan dönemin siyasi ve kültürel etkenleri de tespit edilmeye çalışıldı ve tez çalışmasının içeriğinin bu yönde hazırlanmasına gayret edildi. Araştırmamıza bu konuyu seçmemizin sebebi ise, daha önce külliyenin bir bütün halinde değerlendirilerek üzerinde detaylı bir çalışma yapılmamış olmasıdır.

Küçük Efendi Külliyesi’nin adı mimari özellikleriyle birlikte ilk kez Halil Edhem’in (Eldem) *Nos Mosquées de Stamboul* (1934) adlı eserinde geçer.¹

Daha sonra İ. Hilmi Tanışık’a ait *İstanbul Çeşmeleri*’nin I. cildinde (1943)², külliye içinde bulunan II. Mahmud Çeşmesi ile Hatice Hanım Çeşmesi’nden bahsedilmiştir. Ardından Tahsin Öz’ün 1962 tarihli, *İstanbul Camileri I* adlı kitabında Küçük Efendi Külliyesi’ne dair bir paragrafa yer verilmiştir.³

Aptullah Kuran’ın 1963 yılında yayınlanan “*Türk Barok Mimarisinde Batı Anlamında Bir Teşebbüs: Küçük Efendi Manzumesi*” adlı makalesi, Küçük Efendi Külliyesi’ne ilk kez ayrıntılı olarak değinilmesi açısından önemlidir.⁴ Aynı makalede külliyenin planları ile cami-tevhidhanesinin 1957 yılında geçirdiği yangın öncesine ait birkaç arşiv fotoğrafı da yer almaktadır. Ancak burada “*Mecmuâi Tekâyâ*” adlı esere dayanılarak cami-tekke olarak inşa edilen külliyenin, Nakşibendiliğe bağlı olduğundan bahsedilir. Aynı şekilde Reşad Ekrem Koçu da *İstanbul*

¹ Halil Edhem, *Nos Mosquées de Stamboul*, Stamboul, 1934, s. 128-129

² İ. Hilmi Tanışık; *İstanbul Çeşmeleri I*, İstanbul, 1943, s. 250, 256

³ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I*, Ankara, 1987, s. 94

⁴ Aptullah Kuran, “Türk Barok Mimarisinde Batı Anlamında Bir Teşebbüs Küçük Efendi Manzumesi”, *Belleten*, C. XXVII, S. 107, 1963, s. 467-476

Ansiklopedisi'nin "*Feyziyye Tekkesi*" adlı maddesinde tekkenin Nakşibendiliğe bağlı olduğu bilgisini vermiş ve tekkenin bugün var olmadığını belirtmiştir.⁵

Bunun dışında, Godfrey Goodwin'in "*a History of Ottoman Architecture*" (1971) adlı kitabında, Rüçhan Arık'ın, "*Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*" (1975) adlı kitabın içinde yer alan "*Anadolu'da 18. ve 19. yüzyıl Türk Sanatı Gelişmeleri*" başlıklı metninde ve Oktay Aslanapa'nın *Osmanlı Devri Mimarisi* (1986) adlı kitabında, Küçük Efendi Külliyesi'nden kısaca bahsedilmektedir.⁶

Nurten Kaya tarafından 1981 yılında İ.Ü Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü lisans bitirme tezi olarak hazırlanan "*Küçük Efendi Külliyesi*" başlıklı çalışmada, külliye birimleri incelenmiş ve fotoğrafları çekilmiştir.⁷ M. Baha Tanman'ın "*İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*" (1990) adlı yayınlanmamış doktora tezinin katalog bölümünde, Küçük Efendi Külliyesi de yer almakta olup, burada külliyenin esasında Halvetiye tarikatına bağlı olduğu ilk kez belirtilmiş ve külliye birimlerine ayrı ayrı değinilmiştir. Bunun dışında bu doktora çalışmasında, Halvetiye'nin devran zikri ile caminin oval Barok planının bağdaştırılmasının çalışmamızda önemli bir yeri vardır.⁸

Son olarak, Hülya Koç'un *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde (2002), külliye hakkında genel bir tanıtım niteliğinde, "*Küçük Efendi Külliyesi*" başlıklı bir maddesi bulunmaktadır.⁹

Çalışmamız sırasında, ilk olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne başvurulmuştur. Buradan elde edilen arşiv belgeleri külliye tarihine ışık tutmuş, ayrıca bazı tamirat

⁵ Reşad Ekrem Koçu, "*Feyziyye Tekkesi*", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul, 1971

⁶ Godfrey Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, New York, 1987, s. 415; Metin Sözen, Rüçhan Arık, v.d., "*Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*", Türkiye İş Bankası Yayınları: 149, İstanbul, 1975, s. 333; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Yayınevi, 1986, s. 435-437

⁷ Nurten Kaya, "*Küçük Efendi Külliyesi*", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Bitirme Tezi, 1981

⁸ M. Baha Tanman, "*İstanbul Tekkelerinin Mimarisi ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*" Yayınlanmamış Doktora Tezi, C. I, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, s. 68

⁹ Hülya Koç, "*Küçük Efendi Külliyesi*", *DİA*, C. 26, s. 523-524

bilgilerine ve tekkenin şeyh adlarına ulaşılmıştır. Daha sonra, Süleymaniye Kütüphanesi'nde yazma bağışlar 2747 numarada kayıtlı, külliye kütüphanesinin kitap fihristi ile 2271 numarada kayıtlı Şeyh Mehmed Raşid Efendi'nin (ö.1858) vakfettiği kitap listesine ulaşılmıştır. Küçük Efendi Külliyesi vakfiyesine ise ulaşılamamıştır. İSAM'da bulunan Şeri'yye sicilleri arşivi, 1239 -1241 yılları arasını kapsayan Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği defterleri taranmış ancak külliyenin vakfiyesi bu defterlerde de bulunamamıştır.¹⁰ Bu konuda bir de Başbakanlık Osmanlı Arşivi inşaat defterlerinin detaylı taramasının yapılması faydalı olacaktır.

Bunun dışında, İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden, külliyenin 2009 yılında hazırlanan, vaziyet planı ile enine kesit çizimleri elde edilmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Encümen Arşivi'nden alınan 1942 ve 1949 tarihli fotoğraflar ise, çalışmamız açısından çok önemlidir. Külliyenin 1957'de geçirdiği yangın öncesine ait olan bu görsel malzemeler yardımıyla, bugün tamamen yok olmuş olan cami-tevhidhanenin ahşap iç aksamı ve dekorasyonu, minber, mihrap ve kürsüleri, kubbe bezemesi, hünkâr mahfili, özgün dış cephesi, şeyh ve derviş evleri, II. Mahmud Çeşmesi'nin günümüzde yol kotu altında kalan kısımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Encümen Arşivi 646 numaralı dosyada yer alan yazılı bilgiler, külliyenin tarihçesi konusunda faydalı olmuştur. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nden ise, Küçük Efendi Külliyesi'nin ada ve parsel numaraları alınmıştır.

Arşiv taramasından sonra külliye arazisinde üç ayrı alanda bulunan mezar taşlarının envanter çalışması yapılmıştır. Hazirede bulunan 45 adet mezara numara verilmiş, ardından kitabelerinin Latin harflerine çevirisi yapılmıştır. Mezar taşları kitabelerinin okunuşu ile fotoğrafları tezimizin sonundaki ekler bölümünde verilmiştir. Günümüzde hazirede dağılmış halde olan mezar taşları, cami cemaati tarafından sonradan düzenlenmeye çalışılmış, bu sırada bazı mezar taşlarında yanlış eşleştirme yapılmış ve ayrı kişilere ait iki taşın bir pehlede yer alabildiği görülmüştür. Bunun yanında, bugün bakımsız durumda olan hazireden yakın tarihte birkaç mezar taşının

¹⁰ 363, 364, 365, 366, 368, 369 numaralı defterlere bakılmış ancak orijinalinden mikrofilmleri çekilerek araştırmacıların hizmetine sunulan bu belgelerin bazı sayfaları bulanık olduğundan, bu sayfalar tam okunamamıştır.

çalındığı öğrenilmiştir. Bazı taşların ise, zaman içinde aşınmış olduklarından kitabeleri okunamamıştır.

Araştırmamızda, Aptullah Kuran'ın ve M. Baha Tanman'ın çalışmaları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Encümen Arşivi'nden edindiğimiz belge ve fotoğraflar temel alınmıştır. Tezin birinci bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma döneminde, mimari ve mimariye bağlı süsleme sanatlarında başlayan değişimler üzerinde kısaca durulduktan sonra İstanbul'da Barok özellikler gösteren belli başlı cami örnekleri seçilerek, Barok üslubun dini mimariyi nasıl etkilemiş olduğuna değinilmiştir. Birinci bölümden sonra gelen "İstanbul'da Tarikatlar" başlıklı bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan, tekkelerin kapatıldığı 1925'e kadar geçen sürede tarikatların, başta İstanbul olmak üzere İmparatorluk'taki önem ve etkisine değinilmiştir. Küçük Efendi Külliyesi'nin bağlı olduğu "Halvetiye Tarikatı" ve "Halvetiye Tarikatı'nda Zikir" konuları, üçüncü bölümde alt başlık olarak işlenmiştir.

Küçük Efendi Külliyesi'nin cami-tevhidhane planını yorumlayabilmemiz açısından bize faydalı olabileceğini düşündüğümüz bu bölümlerin ardından, üçüncü bölümde; külliyenin tarihçesi, kent içindeki konumu, yerleşim planı ve günümüzdeki durumu hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde ise, külliye birimleri ayrı başlıklar altında, mimari ve süsleme özellikleri bakımından incelenmiştir.

"Değerlendirme ve Karşılaştırma" bölümünde, külliye yapıları ile benzerlikler gösteren başka yapılar tespit edilmiş, buradaki karşılaştırmalardan siyasi ve kültürel arka plan da göz önünde bulundurularak bazı değerlendirmelere ulaşılmaya çalışılmıştır. "Sonuç" bölümünde ise çalışma sonunda elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda, Barok plan yorumuna sahip Küçük Efendi Külliyesi'nin Osmanlı mimarlık tarihi içindeki konumuna değinilmiştir.

I. İSTANBUL'DA BAROK CAMİLER

18. ve 19. yüzyıllar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma veya Yenileşme dönemi olarak nitelendirilmektedir.¹¹ Pasarofça Antlaşması (1718) ile başlayan barış döneminde, fikir ve sanat alanında gelişme ve eğlence dönemi olan “Lâle Devri” (1718-1730) açılmıştır. Lâle Devri, Osmanlılar'ın Avrupa ile ilişkilerinde dönüm noktası olmuş ve Osmanlı'da değişim süreci başlamıştır.¹²

18. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu uzun süren savaşlar, toprak kayıpları ve devlet sistemindeki çöküş ile gerileme içerisindeyken Batı dünyası 15. yüzyılda başlayan coğrafi keşifler, Rönesans, Hümanizm ve Reform hareketlerinin etkisiyle endüstrileşmekte, sanatta, düşünce alanında ve bilimde gelişim içinde Aydınlanma Çağı'nı yaşamaktadır.¹³

Bu dönemde dengeler değişmiş, Hristiyan Batı, Osmanlı İmparatorluğu karşısında güçlü ve ileri hale gelmiştir. 18. yüzyılın başlarına kadar Batı dünyasındaki bu gelişmelerle ilgilenmeyen Osmanlı, yaşadığı askeri yenilgiler neticesinde, Avrupa kıtasına, yalnız fethedilmesi gereken topraklar olarak bakmayı bırakıp, Batı'nın gelişimini anlama amaçlı yönelmiştir.

Değişen koşulların ilk kez farkına varıldığı 18. yüzyılda, III. Ahmed ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın isteği doğrultusunda, Batı ile kültürel anlamda diplomatik ilişkiler kurulmuş, Viyana'ya (1719,1730), Paris'e (1720-1721), Moskova'ya (1722-1723), Lehistan'a (1730) elçiler gönderilmiştir. Gidilen yerlerden Avrupa diplomasisi ve askeri gücü hakkında padişah ve sadrazama raporlar sunulmuştur.¹⁴

Bu raporlar içinde, askeri okullar, eğitim alanları, matbaanın kullanımı, kadınların durumu gibi konular ile Fransa'daki sarayların, bahçelerin, havuzların ve

¹¹ Günsel Renda, “Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat”, **Türkler**, C. XV, s. 265

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, C. IV, 1. Kısım, Ankara, 1956, s. 147, 170-171; Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev.Mehmet Harmancı, C. I, İstanbul, 1982, s. 317; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 170-171

¹³ Mustafa Cezar, “Osmanlı'da Yenilik ve Değişim İçerikli ilk Hareket ve Oluşumlar”, **Osmanlı'nın Dış Dünyaya Bakışı**, İstanbul, 2003, s. 1-15

¹⁴ Shaw, **a.g.e.**, s. 317-318

eğlencelerin anlatıldığı, mimari çizim ve planların yer aldığı, Paris elçisi Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin sunduğu rapor, bilgilerinden faydalanılması ve dönemin sosyal hayatına etkide bulunması açısından önemlidir.¹⁵

Bu dönemde, Osmanlı saray ve çevresinin dünyevileşen yaşamı, mimariye ve sanat hayatına da yansımıştır; mimari alanda, dinsel yapılardan çok, değişen Osmanlı sosyal hayatının etkisiyle, sivil mimaride bir canlanma olmuştur. Haliç ve Boğaziçi kıyılarında, köşk, konak, saray gibi konutlar, bahçe tanzimleri ile su yapılarının inşası ağırlık kazanmıştır. Yoğun olarak inşa edilen sivil yapıların mimari dekorasyonunda Osmanlı klasik üslubunun kalıplarından ayrılma eğilimi başlamıştır.¹⁶ Ancak, Batı ile kurulan kültürel ilişkiler henüz başlangıç aşamasında olduğundan Osmanlı sanatçıları, Batı'dan alınan yeni fikirler doğrultusunda, süsleme sanatlarında daha çok Hint etkili ve Doğu'da önceden gördükleri ve bildikleri biçimleri uygulamıştır.¹⁷ Bu nedenle Lâle Devri'nde, dönemin canlanan sivil mimari dekorasyonunda, Rokoko motifler ile Hint etkisi birlikte yer almaktadır; mukarnas, palmet, rumi gibi Osmanlı'ya özgü geleneksel motifler ile Hint etkili yoğun naturalist çiçekler, çiçekli vazolar, meyveli kâseler, rozet kabartmalar yanında sınırlı da olsa istiridye kabuğu, akant motifi gibi Batılı motiflerin yavaş yavaş bezeme repertuarına girdiği görülmektedir.

Bu zengin bezemelerin Osmanlı'da en iyi takip edilebildiği mimari tür ise, çeşme ve sebillerdir. Barok anlayışta yuvarlatılan köşeler, dışbükey profiller, geniş dalgalı saçaklar, yatay silmeler ile hareketlendirilen cephelere sahip çeşme ve sebiller ile bu dönemde Osmanlı'da yenilik olarak gördüğümüz meydan çeşmeleri, halkın su

¹⁵ Shaw, a.e., s. 320; Ayda Arel, **Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci**, İstanbul, 1975, s. 21

¹⁶ Ayda Arel, a.g.e., s. 6-7, 35-36; Doğan Kuban, **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, 2007, s. 506; Arel, a.e., s. 35-36; Mustafa Cezar, "Osmanlılarda 18. yüzyıl Sanat ve Kültür Ortamı", **18. yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı**, İstanbul, 1998, s. 57

¹⁷ Afife Batur, "Batılılaşma Dönemi'nde Osmanlı Mimarlığı", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, 1985, s. 1041; Turgut Saner, "Lale Devri Mimarlığında Hint Esinleri: "Çinihane", Sanat Tarihi Defterleri 3, İstanbul, 1999, s. 35-48; Turgut Saner, "18. yüzyıl Osmanlı Mimarlığının Doğulu Yönü", **Osmanlı'nın Dış Dünyaya Bakışı: 03 Aralık 1999**, İstanbul, Sanat Tarihi Derneği, 2004, s. 17-28

ihtiyacını karşılamaktan çok, Batı'dan gelen bir moda halinde, binaları tezyin amaçlı yapılmışlardır.¹⁸

Patrona Halil Ayaklanması (1730) ile kapanan Lâle Devri, Osmanlı'daki değişimin ilk adımlarıdır ve bir geçiş devri olup, 19. yüzyılda başlayan köklü reform biçimine hazırlık dönemi olmasıyla önem kazanmaktadır.¹⁹ Osmanlı'da bu dönemden sonra tahta çıkan padişahlar, Lâle Devri ile başlayan kültürel gelişme ve dışa açılmayı sürdürmüş, 18. ve 19. yüzyıllarda, Batı'nın eğitim sistemi, askeri, teknik ve idari alanlarındaki gelişmelerinden faydalanılarak yapılan daha geniş kapsamlı reformlar ağırlık kazanmıştır. Bu sırada Batılılaşma hareketleri en çok sanatı etkilemiş, mimarlık, resim, müzik, edebiyat gibi sanatın her alanında Batılılık benimsenmiş ve yaygınlaşmıştır. Öncelikle başkentte görülen yabancı tesirler, İstanbul'da yeni bir sanat ortamı, mimari ve kent imgesi ortaya koymuştur.²⁰

Lâle Devri'nden sonra, Osmanlı mimarisinde, Hint-İslâm mimarlığı etkili naturalist çiçekler ile Osmanlı klasik dönem bezemeleri bir süre daha devam etmiş, ancak I. Mahmud döneminde, 1735'lerden sonra Barok biçim ve Rokoko bezemeler ağırlık kazanmıştır; klasik hacimler üzerine, Batı etkili iri akant yaprakları, fiyonk ve kartuş motifleri, kumaş kıvrımları ile "S" ve "C" kıvrımları, silmeler, pilastrlar, eğri biçimler, dalgalı hatlar, dairesel kemerler, kolon nizamları, dışbükey profiller gibi farklı mimari eleman ve motiflerin bir yapıda kullanıldığı Rokoko ve Barok özellikler, yüzyılın ikinci yarısından itibaren yalnız sivil mimaride değil dini mimaride de etkisini göstermeye başlamıştır.

Osmanlı'da giderek daha çok egemen olan Rokoko motifleri ile Barok biçimlerin ardından III. Selim döneminin sonlarında, mimaride Ampir (Neoklasik) üslubu yerleşmeye başlamıştır.²¹ II. Mahmud'un yaptırdığı yapıların çoğunluğu Ampir

¹⁸ M. Münir Aktepe, **Patrona İsyanı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1958, s. 59; Kuban, **a.g.e.**, s. 509

¹⁹ Shaw, **a.g.e.**, s. 307

²⁰ Arel, **a.g.e.**, s. 36, Kuban, **a.g.e.**, s. 506, 518

²¹ Kuban, **a.g.e.**, s. 505, 507, 517

üsluptadır;²² ancak, Osmanlı mimari ve süsleme sanatlarında Batı etkisi sırasıyla Lâle Devri, Barok ve Rokoko dönemi ve ardından Ampir üslubu olarak görülmekle beraber, bu üslup uygulamaları birbirinden keskin biçimde ayrılmamakta ve çoğunlukla Barok ve Ampir birlikte uygulanmaktadır.²³

18. ve 19. yüzyıllarda mimari bezeme ve yapı elemanlarında görülen değişimlere karşın, kışla, okul, devlet binaları, köşk ve saray yapıları gibi yeni ihtiyaçlara göre şekillenen yapı tipleri dışında, dini mimari plan tasarımında geleneksel tipolojiler değişmemiştir.²⁴ Boyutları küçülen camilerde genellikle kubbeli kare formda merkezi plan tercih edilmiş, kubbe basıklığı ise önceki dönemlere göre azalmış ve Avrupa'daki örneklerine yaklaşmıştır.²⁵

Mimaride Batı etkisinin görülmeye başladığı geçiş devrinin başında inşa edilen *Üsküdar Yeni Valide Külliyesi* (1708-10) merkezi planıyla klasik geleneğin özelliklerini korumakla birlikte, yüksek kasnaklı kubbesi, ince ağırlık kuleleri, payanda sistemi ile dikey gelişmede görülen artış ve bezemeleri gibi ayrıntılardaki farklılıkları ile klasik dönem sınırlarını zorlayan bir yapıdır.²⁶ Çeşme, sebil ve türbenin bir arada ve sokağa bakan avlu duvarında olması ise cepheye hareketli bir görünüm kazandırmaktadır. Belirgin olarak ilk burada gördüğümüz dış avlu duvarına hareketlilik kazandıran bu uygulama ile Lâle Devri'nden itibaren başka yapılarda da karşılaşılmaktadır.

Küçük ölçekli *Şehzadebaşı Damad İbrahim Paşa Külliyesi* (1720) de Üsküdar Yeni Valide'de olduğu gibi klasik kalıplar içinde olmakla birlikte, dışa açılım gösteren avlu duvarı, geniş saçaklı dairesel planlı sebil ve yanındaki çeşme ile hareketli bir

²² Renda, **a.g.e.**, s. 270

²³ Mustafa Cezar, **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, İstanbul, 1971, s. 41-42; Metin Sözen, Rüçhan Arık, v.d., **"Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan"**, İstanbul, 1975, s. 296

²⁴ Cezar, **a.g.e.**, s. 27; Kuban, **a.g.e.**, s. 506

²⁵ Betül Bakır, **Mimaride Rönesans ve Barok, Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri**, İstanbul, 2003, s. 94

²⁶ Mustafa Cezar, "Osmanlılarda 18. yüzyıl Sanat ve Kültür Ortamı", **18. yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı**, İstanbul, 1998, s. 62; Doğan Kuban, **a.g.e.**, s. 505; Semavi Eyice, "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", **Türkler**, C. XV, s. 288; Cezar, **a.g.e.**, s. 62; Kuban, **a.g.e.**, s. 505; Nadide Seçkin, "Yeni Valide Külliyesi", **DBİA**, C. VII, İstanbul, 1994, s. 468-469

görünüm gösterir. Mukarnas ile çiçek motifli kabartmaların bir arada kullanıldığı bezemeler ise Lâle Devri'ne uygun özellikler sergilemektedir.²⁷

18. yüzyıl başında inşa edilen bu külliye örnekleri, Osmanlı saray ve çevresinde başlayan değişimin yansımasıdır ve yoğun Barok özellikler gösterecek olan sonraki dönem dini yapılara öncü olması açısından önemlidir.

Barok etkilerin yoğunlaştığı I. Mahmud döneminde inşa edilen ve “Türk Baroğu” olarak nitelendirilebilecek üslubun gözlemlendiği ilk dini yapılardan biri 1735 tarihli *Davutpaşa Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi*'dir. Altı destekli taşıma sistemi olan iç mekânda, payandalar vasıtasıyla ayaklar ince tutulmuş ve kubbeli orta mekânda dikine gelişme sağlanmıştır. Avlu girişleri ise ana eksenden kaydırılmıştır. Rokoko etkili iç mekân süslemeleri ile çini kaplamaların bir arada oluşu, cümle kapısının mukarnaslı nişi ile nişin çevresinde taş kabartma olarak işlenmiş akantus yapraklı bitkisel kıvrımlar klasik üslup ile Batı etkilerinin hâlâ bir arada kullanıldığını göstermektedir.²⁸

Cağaloğlu Hacı Beşir Ağa Külliyesi (1745), erken dönem Osmanlı camilerinde de görülen, tek kubbeli kare bir mekâna sahiptir. İç mekânda, yarım daire planlı mihrabı, kompozit başlıklı mermer sütunların varlığı, Batı etkili çelenk, kantaros, “C” ve “S” kıvrımları, akant yaprakları, volüt ve fiyonk motiflerinin iç mekân kalem işi süslemelerinde kullanılması, avlu köşesine alınan giriş kapısının dairesel bir saçaklıkla örtülü oluşu, sebili üzerindeki eğriler külliyede uygulanan yeniliklerdir.²⁹

Yapımına I. Mahmud zamanında başlanıp, III. Osman zamanında tamamlanan *Çemberlitaş Nuruosmaniye Camii* (1755) kare planlı ve tek kubbeli olarak inşa edilmiş, ancak yapı plastiğinde çok sayıda Barok form kullanılmıştır. Yapıda dikeyliği vurgulayan kubbe, kasnak kısmında yer alan pilastr ve pencereler, ağırlık kuleleri, kubbeyi taşıyan büyük askı kemerlerinin yüksekliği, payandaların dalgalı

²⁷ Doğan Kuban, “Damad İbrahim Paşa Külliyesi”, *DBİA*, C. II, İstanbul, 1994, s. 548

²⁸ Doğan Kuban, “Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi”, *DBİA*, C. IV, İstanbul, 1994, s. 43; Arel, *a.g.e.*, s. 48; Cezar, *a.g.e.*, s. 62

²⁹ Arel, *a.g.e.*, s. 52; Bakır, *a.g.e.*, s. 264

biçimleri, yataylığı vurgulayan silmelerle oluşturulan parçalı cepheler, yatay ve düşey elemanların kesişme yerlerindeki eğrilmeler, “S” ve “C” kıvrımları cepheye Barok üslubun hareketini kazandırmaktadır.

Bunun dışında, Osmanlı’da klasik dörtgen avlu tipine karşın, burada cami avlusu yarım elips biçimindedir. Bu dönem camilerinde görülen dışa taşkın mihrap ise beş kenarlıdır. Kapı nişlerinde mukarnasların yerini, akant yaprakları, deniz kabuğu, küçük sütuncuk dizileri almıştır.³⁰

Üsküdar’da III. Mustafa (1757-1774) tarafından tek kubbeli olarak yaptırılan *Ayazma Camii’nde* (1760) yüksek kasnağa oturan kubbenin ağırlığını Nuruosmaniye’de olduğu gibi büyük askı kemerleri karşılamaktadır. Nuruosmaniye’deki kadar taşkın olmamakla beraber, pilastr ve kornişler burada da belirgindir ve cephe bölümlere ayrılmıştır.³¹ Diğer Barok dönem camileri göz önünde bulundurulunca dış görünüşü sadedir. Son cemaat yerinde dilimli kemerler, askı kemerlerinde geleneksel sivri kemer kullanılmıştır. İç mekân dekorasyonunda Rokoko etkili bitkisel süslemeler mevcuttur.³²

III. Mustafa’nın *Lâleli Camii* (1764) planı, Barok üslubun Türk mimari geleneği içindeki yorumunu gösteren tipik bir örnektir.³³ Edirne Selimiye Camii gibi sekiz desteklidir ve ana kubbeyi altı yarım kubbe desteklemektedir. Nuruosmaniye ve Ayazma Camilerine göre klasiğe daha yakın olan *Lâleli Camii’nde*³⁴ duvar yüzeylerindeki belirgin yatay kornişler, dış kütlede kademelenme yaratmaktadır. Yatay etki yaratan yan revaklar ile dikeyliğin vurgulandığı ana hacim arasında yer alan “S” kıvrımlı payandalar ise bütünlük sağlamaktadır. Bunun dışında, cephede yer alan pilastrlar, sivri ve yuvarlak kemer formları, ağırlık kuleleri, taşıyıcıları bağlayan

³⁰ Doğan Kuban, **Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul, 1954, s. 27-30; Arel, **a.g.e.**, s. 60; Doğan Kuban, “Nuru Osmaniye Külliyesi”, **DBİA**, C. VI, s. 102

³¹ Cezar, **a.g.e.**, s. 63

³² Doğan Kuban, **Türk Barok Mimarisinde Bir Deneme**, İstanbul, 1954, s. 29-31; Semavi Eyice, “Nuru Osmaniye Camii”, **DBİA**, C. I, İstanbul, 1993, s. 472

³³ Afife Batur, “Batılılaşma Dönemi’nde Osmanlı Mimarlığı”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, s. 1044

³⁴ Cezar, **a.g.e.**, s. 63

kemer sistemi, sütun başlıkları camiyi gelenekselden ayırmakta ve cepheye dinamizm katmaktadır.

İç mekân dekorasyonunda kullanılan eğrisel hatlar, kabartma deniz kabukları, akant yaprakları, pembe, siyah, kırmızı, yeşil ve altın yaldız renkleri ile Rokoko etkili bezemeler ve kemer formları dönemin Batı etkisini yansıtmaktadır.³⁵

I. Abdülhamid tarafından yaptırılan *Beylerbeyi Camii* (1778), dönemin diğer tüm camileri gibi kare planda ve tek hacimlidir. Cami'nin sekiz destekli kubbesi iki kasnağa oturmaktadır. Dörtgen çıkıntılı mermer mihrap, kompozit başlıklar ve aydınlık mekân Batı mimarisine uygundur. Beylerbeyi Camii'nde dekoratif olarak, sivri, "C" kıvrımlı ve yuvarlak kemer çeşitleri ile karşılaşılmaktadır.³⁶

Üsküdar Selimiye Camii (1805) Sultan III. Selim tarafından inşa edilmiştir. Kare planlı harim bölümü ve dikdörtgen biçimli çıkıntılı mihrap nişi vardır. Kubbe kasnağını dolanan silme "S" kıvrımlı pilastrlar, belirgin askı kemerleri, cepheyi bölümlere ayıran silme sıraları bakımından Nuruosmaniye'de başlayan akıma bağlanır.³⁷

II. Mahmud'un yaptırdığı *Tophane Nusretiye Camii* (1826) tek kubbe ile örtülüdür. Camide Rokoko, Barok ve Ampir üslup etkileri birlikte görülür. Burada mihrap kısmı Nuruosmaniye'deki gibi çok kenarlı bir çıkıntı oluşturur. 18. yüzyılda gördüğümüz camilerdeki yükselme eğilimi, Nusretiye'de en son noktasına ulaşmıştır. Ağırlık kuleleri soğan gövdelidir ve kubbeye kıvrımlı kemerlerle bağlanır. Yapının kübik etkisini hafifleten büyük askı kemerlerindeki dekoratif dairevi şekiller burada yeniliktir. Silmeler hafiflemiştir. Ampir üsluba uygun olarak kuvvetli kontrastlar yoktur. İç mekânda girland, perde motifleri ve bitkisel kıvrımların yer aldığı zengin dekorasyon vardır.³⁸

³⁵ Kuban, a.g.e., s. 30; Arel, a.g.e., s. 70; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul, 2007, s. 541

³⁶ Selçuk Batur, "Beylerbeyi Camii", *DBİA*, C. II, İstanbul, 1994, s. 203

³⁷ Arel, a.e., s. 90; Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisinde Bir Deneme*, İstanbul, 1954, s. 33; Selçuk Batur, "Selimiye Camii", *DBİA*, C.VI, İstanbul, 1994, s. 512-515

³⁸ Kuban, a.g.e., s. 35; Yasemin Suner, "Nusretiye Camii", *DBİA*, C.VI, İstanbul, 1994, s. 106

II. OSMANLI DÖNEMİNDE TARİKATLAR

2.1 İstanbul'daki Tarikatların Gelişimi

9. yüzyıldan itibaren kuramsal açıdan sistemleşen tasavvuf, 12. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kurumlaşma sürecine girmiştir.³⁹ Bu yüzyıldan itibaren kurulan tarikatların oluşum ve yayılışında Türklerin etkisi büyük olmuştur. Özellikle Selçuklular dönemi tam bir tarikatlar devresidir. Türklerin İslâm'ı benimseme sebeplerinden de biri olan dervişler⁴⁰ vasıtasıyla başta Anadolu olmak üzere İslâm'ın yayılışı ve korunmasına hizmet eden Türkler, aynı zamanda Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları'nın kuruluş ve yükselişlerinde bu dini kuruluşlardan ve dervişlerden büyük ölçüde yararlanmışlardır.⁴¹

Malazgirt zaferinden (1071) sonra ve 13. yüzyıl Moğol istilası ile Anadolu'ya gelen heterodoks karakterli Türk dervişleri, ilk Osmanlı hükümdarlarının yanında savaşan, kaleler alan ve Müslümanlığı yayan kişilerdir. Hükümdarlar da bu zümreye karşı himayekâr tavır içerisinde olmuşlardır.⁴² Anadolu'da sosyal hayatla iç içe sürdürülen tasavvufî faaliyetler sonucunda yapılan tekke, zaviye ve hankâh gibi yapıların etrafında, yeni yerleşim merkezleri gelişip büyümüş, buralar imar ve iskân aracı olmuşlardır.⁴³

Fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki temsilcileri olan Ahiler ve Yeseviye, Kalenderiye, Haydariye tarikatları gibi heterodoks zümreye mensup kişiler,⁴⁴ Orta

³⁹ Ahmet Özalp, "Tasavvuf", **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, C. VI, s. 126

⁴⁰ M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1981, s. 19; Yaşar Nuri Öztürk, **"Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar"**, İstanbul, 1990, s. 168; Mustafa Kara, **"Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler"**, İstanbul, 1990, s. 83

⁴¹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 167

⁴² Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, C. II, Ankara, 1942, s. 279-386; M.Fuad Köprülü, **"Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu"**, Ankara, 1988, s. 100

⁴³ Barkan, **a.g.e.**, s. 279-386; Kara, **a.g.e.**, s. 150; Ünver Günay, **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye**, Kayseri, 1999, s. 161

⁴⁴ Köprülü, **a.g.e.**, s. 100-101

Asya Şamanizm'inin, Eski İran kültürünün ve Anadolu'da karşılaştıkları eski inanç sisteminin etkisindeki Müslüman gezgin (kolonizatör) dervişlerdir.⁴⁵

Türklerden önemli ölçüde Şiiliği benimseyenler olmuşsa da yönetici kadroları ve çevreleri daima Sünnî, hatta Hanefî olarak kalmış,⁴⁶ Sünnî Hanefiliği resmi dini politika olarak benimsemişlerdir.⁴⁷ Anadolu'daki medreseler ve 13. yüzyılda artık çoğalmaya başlayan birtakım tarikatlar da daha çok bu eğilimi korumuş ve desteklemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Anadolu'da en önemli tarikatlar Mevleviye, Rifaiye ve Halvetiye'dir.⁴⁸ Nakşibendiye, Kadiriye, Bayramiye ve Bektaşîye ise 15. yüzyıl'dan itibaren Anadolu'da etkili olan diğer önemli tarikatlardır.⁴⁹

İstanbul'un fethiyle birlikte, İstanbul'da, 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da gördüğümüz heterodoks karakterli mistik kültür ve gezgin dervişliği etkili olmaya devam etmiştir. Bu dönemde kişisel çabalara dayalı olan bu tasavvuf zümreleri, henüz klasik anlamda belli bir merkez tekke etrafında tarikat örgütlenmesi gerçekleştirmemiştir. Fatih'in (1451-1481) bu zümreyi desteklemesi ile birlikte takındığı mesafeli tutum dolayısıyla bu dönemde İstanbul'da yürütülen tarikat faaliyetleri açık bir şekilde tespit edilememektedir. Anadolu'da faaliyet gösteren ve fetih ordusuyla birlikte İstanbul'a gelen dervişlerin göçebe hayatın temsilcileri olmaktan çıkıp ilk ciddi örgütlenmelerine başlamaları ise II. Bayezid (1481-1512) dönemi ile gerçekleşir.⁵⁰

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren padişahların hemen hepsi belli tarikatlara olan geleneksel bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşunu, Osman Bey'e bir Ahî şeyhi olan Şeyh Edebalî'nin rüya tabiri yoluyla haber

⁴⁵ Barkan, **a.g.e.**, s. 279-304; Mustafa Kara, "**Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar. Tekkeler. Şeyhler**", **İstanbul, 2005**, s. 37; Erol Güngör, "**Anadolu'da Türk Birliği ve Tarikatlar**", **Türk Edebiyatı**, Şubat 1974, s. 26

⁴⁶ Köprülü, **a.g.e.**, s. 95

⁴⁷ Günay, **a.g.e.**, s. 148

⁴⁸ Köprülü, **a.g.e.**, s. 95

⁴⁹ Kara, **a.g.e.**, s. 16, 27, 61; Reşat Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf , Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. yy.)**, İstanbul, 2000, s. 20-21,

⁵⁰ Ekrem Işın, "Tarikatlar" , **DBİA**, S.VII, s. 213-216

vermesi⁵¹ daha sonra da Osmanlıyı “veli” veya “sofu” diye tanınan birçok padişahın yönetmesi, Kanuni Sultan Süleyman’ın birkaç tarikattan el alması, kılıç kuşanma törenlerinde tarikat ehlinin hazır bulunması bu geleneksel bağlılığın ifadesidir.⁵²

Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti, savaşlarda yer alan ve manevi destek olan bu zümrenin nüfuzundan kamuoyu oluşturma, halkın muhalefetini bastırma gibi konularda da faydalanmıştır. Nitekim II. Bayezid döneminde Şiiliğe karşı, Sünnî ulema ve tasavvuf çevresi devlete bağlanmış,⁵³ yine II. Bayezid’in Cem Sultan’a karşı verdiği iktidar mücadelesinde tarikatların bölgesel nüfuzlarından faydalanılmıştır. 16. yüzyıl ile birlikte devlet erkânı ile yakın ilişki kuran tarikat şeyhleri, idarecileri bazı yanlış davranışları sebebiyle uyaracak kadar güçlenmiş ve tarikat mensupları siyasete yabancı kalmamıştır.⁵⁴

İstanbul’un gündelik hayatına giren tarikatları, siyasi ve sosyokültürel özellikleri dikkate alınarak üç ana grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta, daha önce Anadolu’da örgütlenmiş bulunan, Fatih döneminde İstanbul’da mistik yapılanmayı başlatan şehir tarikatlarından Mevlevilik, Zeynilik ve Yeniçeri Ocağı içinde faaliyet gösteren Bektaşilik yer alır. İkinci grubu Türk tasavvuf hayatının önde gelen temsilcileri sayılan Horasan kökenli Halvetilik, Bayramilik ve Nakşibendilik oluşturur. Her üç tarikatın da İstanbul’da örgütlenmeleri II. Bayezid dönemine rastlar. Yönetimden destek görmüş olan bu tarikatlar, şehir hayatını derinden etkilemiş ve mahalle ölçeğine kadar yaygınlaşmıştır. Üçüncü grup ise 17. yüzyıldan itibaren İstanbul’a giren Arap tasavvuf ekolüne bağlı Kadirilik, Rifailik, Sadilik, Bedevilik, Şazelilikten meydana gelmektedir.⁵⁵

Halkın yanı sıra, devlet erkânını da manevi tesirleri altına alan ve temel prensip olarak dünyevi her şeyden uzaklaşmayı (terk-i masiva, zühd) esas alan tarikatlar,

⁵¹ Aşıkpaşazade, “**Osmanoğulları’nın Tarihi**”, haz. Kemal Yavuz, M.Yekta Saraç, İstanbul, 2003 s. 57-58;

⁵² Hülya Küçük, “**Tasavvuf Tarihine Giriş**”, Konya, 1997, s. 272

⁵³ Küçük, **a.g.e.**, s. 272

⁵⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s. 178; Öngören, **a.g.e.**, s. 240

⁵⁵ Işın, **a.g.e.**, s. 214

devletin maddi ve manevi imkânlarından faydalanmışlardır.⁵⁶ Tarikatlara sağlanan bu büyük imkân ve imtiyazlar karşılığında da onların desteği alınmıştır.⁵⁷

Büyük örgütlenme halindeki bu kuruluşlar maddi açıdan kendilerini yaşatabilmek için zengin bir vakıf sistemi oluşturmuşlardır.⁵⁸ Genellikle bu vakıflar tekkenin şeyhi tarafından kurulmuştur.⁵⁹ İstanbul dışında vakfedilen tarım alanlarının yanı sıra, şehirde gelir temin etmek amacıyla işletilen hamam, dükkân, değirmen ve imarethane gibi ticari kuruluşlar da bu vakıflarda yer almaktadır. Özellikle tarikatlara mensup devlet yöneticilerinin ve zenginlerinin sağladıkları gelirler, bu mistik örgütlerin güçlenmesinde başlıca rolü oynamıştır.⁶⁰ Bu vakıf-tekke ilişkisi birtakım siyasi, ekonomik istismar ve saptırmalara da yol açmıştır.⁶¹ Örneğin, bazı yöneticiler bu maddi imkâna karşılık kendisinin politik tavırlarının benimsenmesini istemiştir.⁶² Hatta bazen, vakıflardan bir kısmının vakfiyelerine koydukları şartlara göre, dervişler kendilerine mahsus dini ayinler yapmak mecburiyetinde kalmışlardır.⁶³ Ayrıca vakıflar “evladiye” yani şeyhliğin babadan oğula geçen bir meslek haline gelmesine neden olmuştur.⁶⁴

Bununla birlikte Osmanlı toplumu içinde önemli yeri olan tekke ve tarikatlar, diğer devlet kurumları içerisinde en son bozulan kuruluşlar olmuşlardır. Osmanlı’nın gerileyişinin fark edilişi ve III. Ahmed dönemi (1703-1730) ile başlayan Batı’ya açılmanın ardından I. Mahmud döneminde (1730-1754), ihtiyaç duyulan yenilikleri gösteren ve Batılılaşma hareketlerinin başlangıç beyannamesi niteliğindeki İbrahim Müteferrika’nın *Usulü’l Hikem fi Nizami’l Umem* adlı eserinden sonra imparatorlukta layihâlâr dönemi açılmıştır. Bozulmanın ıslahı konusunda yönetime sunulan raporlardan Koçibey’e ait (17.yüzyıl) risalede ilmiye ve ulemanın çeşitli açılardan bozuluşundan bahsedilmişken tekke ve tarikatlardan bahsedilmemektedir. Gerçi 17.

⁵⁶ Öngören, **a.g.e.**, s. 235-237

⁵⁷ Abdülbâkî Gölpınarlı “**100 soruda Tasavvuf**”, İstanbul, 1985, s. 153

⁵⁸ Işın, **a.g.e.**, s. 216

⁵⁹ Kara, **a.g.e.**, s. 85

⁶⁰ Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 153; Işın, **a.g.e.**, s. 216

⁶¹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 163

⁶² Kara, **a.g.e.**, s. 85

⁶³ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf Müessesinin 18. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara, S. 14, 1982, s. 3

⁶⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s. 160

yüzyılda, Osmanlı'nın temel iki kuruluşu, ilmiye ve sufiye'nin mücadelesinin belirginleşmesi, bozulmanın ilk işaretleri olarak görülebilirse de III. Selim (1789-1807) devrinin layihâlârının da ortak konuları arasında, seyfiye, kalemiye, ilmiye, adliye, maliye ve mülkiye kuruluşlarının bozulmuş olması başta gelirken tekke ve tarikatları ilgilendiren olumsuz görüşler bulunmamaktadır;⁶⁵ Ancak III. Selim'in başlattığı Nizâm-ı Cedîd girişimini, Galata Mevlevihanesi şeyhi Galip Dede (Şeyh Galip) desteklerken Konya Mevlana Dergâhı şeyhi Mehmed Çelebi'nin önderliğinde bir muhalefetin yürütülmesi, bu kuruluşların kendi içinde bile bütünlüğün bozulduğunun örneğidir. Layihâlârda tekke ve tarikatların ıslah edilme gereksiniminden bahsedilmemiş olsa da tekkelerde tam olarak çözülüşün, III. Mustafa'dan (1757-1774) sonra başladığı söylenebilir. Bozulma sürecinin başlamasına rağmen, 19. yüzyılda tekkeler halk üzerinde etkin kuruluşlar olmaya devam etmiştir. Tekkelerin sahip olduğu bu mahalli güç sebebiyle devlet ıslahat hareketlerinde, bu nüfuz sahiplerini kendi taraflarında görmek istemekte ve tekkelere olan desteğini sürdürmektedir.⁶⁶

III. Selim'in ardından gelen Batılılaşma devrinin en önemli kişilerinden II. Mahmud (1808-1839) tekke ve tarikatların iç yapılanma ve yönetim tarzına ilk defa müdahale etmiş, o güne kadar var olan idari ve iktisadi özerklik kontrol altına alınmıştır. 1811 tarihli fermanla tekkelerin yönetimi bir merkez tekkeye bağlanmış, tekke şeyhliklerine atama yapılırken şeyhülislâmın görüşünün alınması emredilmiştir. 1826'da ise tekke vakıfları Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin denetimine alınmış ve tek elden yönetilmeye başlanmıştır.⁶⁷

II. Mahmud döneminde, Vaka-i Hayriye olarak adlandırılan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile ilgisi bakımından (1826) Bektaşîye tarikatının yasaklanması tasavvuf tarihinde gerçekleşen önemli olaylardandır.⁶⁸ Devletin zaman zaman bazı tarikatlar üzerine gittiği görülmekle beraber Osmanlı tarihinde bir tarikatın resmen

⁶⁵ İrfan Gündüz, "Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri", Ankara, 1983, s. 121-125; Öztürk, a.g.e., s. 183-184

⁶⁶ Gündüz, a.g.e., s. 130-166; Günay, a.g.e., s. 203

⁶⁷ Kara, a.g.e., s. 86

⁶⁸ Gündüz, a.g.e., s. 155, 132

yasaklanmasına tek örnektir.⁶⁹ Bu yasaklama ile Bektaşî tekkelerinin bir kısmı, cami, medrese ve mekteplere, bir kısmı da Nakşibendîler'e verilmiştir.⁷⁰ II. Mahmud'un bu köklü reformları tarikat ehlini de ikiye bölmüş; Mevlevîye, Halvetîye'den Sünbülîye ve Sadiye gibi tarikatlar bu hareketi desteklerken bir kısmı da karşı çıkmıştır.⁷¹

1828 yılında ise II. Mahmud, muhtemel muhalefetleri önlemek ya da Nakşibendîliğin Halidî kolu ile Bektaşî arasındaki mücadeleleri yatıştırmak maksadıyla İstanbul'da bulunan, meşhur Halidî halifelerini, bir gecede aniden toparlatarak Sivas'a sürmüştür.⁷² Ancak yine de Bektaşîye'nin kaldırılması ve tekkelerinin Nakşibendîliğe verilmesiyle birlikte doğan Nakşibendîyenin Halidîye kolu, Tanzimat sonrası (1839) Osmanlı dünyasının en yaygın teşkilatlarından biri olmuştur.⁷³

Abdülmecid devrinde (1839- 1861) ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda tarikatlara daha göz yuman bir yaklaşımın olduğu söylenebilir. Fakat tarikatlar üzerinde gözetleme, denetim ve sınırlama devam etmiştir. Özellikle İstanbul'daki tekkelerin çoğu mali destek yoluyla devlet tarafından gözetim ve denetime alınmıştır. Yine de bu dönemde tasavvufî alanda köklü bir değişim gerçekleştirilmemiştir.⁷⁴

1866 yılında ise Cumhuriyet dönemine kadar yaşayacak olan şeyhülislâma bağlı Meclis-i Meşâyih kurularak tekkeler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.⁷⁵ II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) panislâmist politika, tarikatlara dayanılarak yürütülmüş padişah ülkenin dört bir yanına serpilmiş tekkelerden ve halkın bu kuruluşlara duyduğu hürmetten faydalanmak istemiştir. Bununla birlikte, sarayın politikasına muhalif olan tarikatlar sıkı gözetim altında tutulmuştur. Bu dönemde tarikat yapılarının onarımına devam edilmiş, bazı yeni tekkeler inşa edilmiştir.⁷⁶ 19.

⁶⁹ Kara, **a.g.e.**, s. 86

⁷⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 144, 151

⁷¹ Günay, **a.g.e.**, s. 205

⁷² Gündüz, **a.g.e.**, s. 144, 151

⁷³ Kara, **a.g.e.**, s. 87

⁷⁴ İlber Ortaylı, "Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi", **OTAM**, S. 6, 1995, s. 285-287

⁷⁵ Gündüz, **a.g.e.**, s. 155, 205; Mustafa Kara, "**Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler**", İstanbul, 1990, s. 302.

⁷⁶ M. Baha Tanman, "**İstanbul Tekkelerinin Mimarisi ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri**" Yayınlanmamış Doktora Tezi, C. I, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, s. 68

yüzyıl sonunda tekke sayısı en üst noktaya ulaşmıştır. 1820 ile 1920 arasında İstanbul'daki tekkelerin toplam sayısı 171 ile 319 arasında değişmektedir.⁷⁷

Devlet, Meclis-i Meşâyih ile tekkeleri kontrol altında tutmaya çalışırken İttihat ve Terakki'nin hakim olduğu II. Meşrutiyet yönetiminde Cemiyetler Kanunu'nun çıkarılması (1909) ile cemiyet kuran dervişler, tekke ve tasavvuf düşüncesinde oluşan durgunluğu gidermeye çalışmışlar, kitap ve risalenin dışında tasavvuf kültürünü topluma aktarma amacıyla dergiler yayınlamışlardır.⁷⁸

Temel hizmeti, kişinin ruhsal eğitimi ve içsel İslâm'ı yaymak olan tekkelerin edebiyat, musiki, hat gibi sanatsal alanlara katkısı yanında aynı zamanda birer sosyal yardım yerleri olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ile yükselişinde en parlak zamanını yaşamıştır. Ancak sistemin içinde, zamanla değişime uğrayan tekkeler şekilcilik, merasimcilik ve maddi menfaate yenik düşmüştür. İmparatorluğun son dönemi, tekkeler için de bir son olmuş ve 20. yüzyılda artık tekke dönemi kapanmıştır. Ülkenin üzerinde yük haline gelen tekkeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte 1925'de tamamen kapatılmıştır.⁷⁹

⁷⁷ Alexandre Popovic, Gilles Veinstein, “İslâm Dünyasında Tarikatlar”, çev. Osman Türer, Ankara, Suf Yayınları, 2004, s. 108

⁷⁸ Mustafa Kara, “II. Meşrutiyet Devrinde Dervişlerin Sosyal ve Kültürel Etkinlikleri”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Kaynaklar-doktrin-ayin ve erkân-tarikatlar-edebiyat-mimari-ikonografi-modernizm**, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, 2005, s. 533-544; Gündüz, **a.g.e.**, s. 185-186

⁷⁹ Mustafa Kara, “Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler”, İstanbul, 1990, s. 60-63; Yaşar Nuri Öztürk, **Son Devir Türk Tasavvufu ve Bosnalı Muhammed Tefik Halvetî**, 1991, s. 15; Ünver, **a.g.e.**, s. 197-199, 212; Hür Mahmut Yücer, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. yüzyıl)**, İstanbul, 2003, s. 67

2.1.1 Halvetiye Tarikatı ve Sümbüliye Kolu

Adını tasavvufi bir yöntem olan halvetten alan Halvetiye tarikatının piri, Ömer Halveti'dir. (eş-Şeyh Ebu Abdullah Siracüddin ibn-i eş-Şeyh Ekmelüddin) Lahcan'da doğmuştur. Amcası Şeyh Ahi Muhammed b. Nur el Halveti'nin (ö.1317) yanına Harizm'e gitmiş⁸⁰ ve ona intisap etmiştir. İbrahim Zahid-i Geylani'nin halifesi olarak irşat faaliyetinde bulunan amcasına "Ahi" denmesinden bu kişilerin fütüvvet ehlinin şeyhleri oldukları anlaşılmaktadır.⁸¹ Bir çınar ağacının kovuğunda halvete niyet edip kırk halveti birbiri ardınca tamamladığı rivayeti ile de bilinen⁸² Ömer Halveti (ö. 1349 veya 1397), amcasının vefatından sonra aldığı sistemi daha da geliştirerek Halvetiye tarikatının kurucusu olmuştur. Ancak ana tarikatlardan biri olan Halvetilik esas olarak tarikatın ikinci piri, Seyyid Yahya Şirvani ve halifeleri tarafından İslâm dünyasına yayılmıştır.⁸³ Seyyid Yahya Şirvani, (ö.1462) ve halifeleri M. Bahaeddin Erzincani (ö.1474), Dede Ömer Ruşeni (ö.1487) ile Molla Habib Karamani (ö.1496-97) Halveti kültürünün Anadolu ve Rumeli'ye gelişi açısından önemlidir. Halvetiye, Anadolu ve Rumeli'de en çok tekkesi olan tarikatır. Tarikatın özelliklerinden biri de çok şube ve kola sahip oluşudur.⁸⁴

13. yüzyılın sonunda Niğde'de Ahi Yusuf Halveti tarafından kurulan bir zaviye ile Anadolu'da yayılmaya başlayan Halvetiye tarikatı, Sünnî şeklini korumuş bununla birlikte Anadolu'ya yerleşir yerleşmez Ahi teşkilatıyla sıkı bir bağ kurarak Osmanlı İmparatorluğu sahasında oldukça kuvvetlenmiştir.⁸⁵ Osmanlı padişahlarının da büyük bir kısmı Halvetiye tarikatına intisap etmiştir.⁸⁶

⁸⁰Sâdık Vîcdânî, **Tarikatlar ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye)**, haz. İrfan Gündüz, İstanbul, 1995, s. 174

⁸¹ Abdülbâkî Gölpınarlı, 100 Soruda **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**, İstanbul, 1969, s. 205; Süleyman Uludağ, "Halvetilik", **DİA**, Ankara, C. 15, s. 394

⁸² Vîcdânî, **a.g.e.**, s. 175

⁸³ Yaşar Nuri Öztürk, **Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar**, İstanbul, 1990, s. 272

⁸⁴ Mustafa Kara, "**Türk tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar.Tekkeler.Şeyhler**", İstanbul, 2005, s. 21; Mustafa Kara, "**Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**", Dergah Yayınları, İstanbul, 1985, s. 288; Öngören, **a.g.e.**, s. 33

⁸⁵ M. Fuad Köprülü, "**Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**", Ankara, 1988, s. 96

⁸⁶ Öztürk, **a.g.e.**, s. 212; Nazif Velikahyaoğlu, **Sümbüliye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1999, s. 70

İkinci Pir Yahya Şirvani'den sonra dört ana şubeye ayrılan Halvetilik daha sonraki yıllarda elliye yakın şube üretmiştir. Ana tarikat şubeleri şöyle sıralanmaktadır:

1. Cemâliyye, Çelebi Halife diye de anılan Cemâl Halvetî tarafından kurulmuştur. (ö.1493, 1497 veya 1506)
2. Ahmediyye, Ahmed Şemseddin Marmaravi tarafından kurulmuştur. (ö.1504)
3. Ruşeniyye, Dede Ömer Ruşeni tarafından kurulmuştur. (ö.1528)
4. Şemsiyye, Şemseddin Ahmed Sivasi tarafından kurulmuştur. (ö.1597)⁸⁷

Bu tarikatlar içerisinde Cemâliyye tarikatının piri ve Erzincanî'nin halifesi olan Cemâl Halvetî (Çelebi Halife), Halvetilik'i İstanbul'a getiren ilk kişi olarak bilinir. Amasya'da irşat faaliyetlerini yürüten Cemal Halveti, II. Bayezid'in daveti üzerine İstanbul'a gelir ve Bizans dönemine ait Aziz Andreas Manastırı'nın 1486'da Sadrazam Koca Mustafa Paşa tarafından cami ve tekkeye dönüştürülmesiyle burada irşada başlar. Bu merkez, Yusuf Sinan Efendi'nin (Sünbül Sinan) 1494'te posta geçmesiyle Sünbüliliğe bağlanmış ve en eski Halveti tekkesi olarak tarikatın asitânesi kabul edilmiştir. (Sünbül Efendi Tekkesi)⁸⁸ Cemaliyye'nin kurulan ilk kolu olan Sünbülilik⁸⁹ aynı zamanda merkez tekkesi İstanbul'da bulunan ilk tarikattır. Sünbülilik, Halvetiliğin tasavvuf anlayışına bağlı kalmakla beraber İstanbul tarikatı kimliği taşımış ve daha çok İstanbul'da yayılmıştır.⁹⁰

II. Bayezid'in iktidar mücadelesinde Cem Sultan'a karşı Şehzade Beyazıd'ı desteklemeleriyle siyasi bir boyut kazanan Halvetiye, saray tarafından daima desteklenmiştir.⁹¹ Yusuf Sinan Efendi'nin halifelerinden Musliheddin Musa Efendi'nin (Merkez Efendi) I. Selim'in kızı Şah Sultan ile evlenmesi, tarikatın Osmanlı üst tabakasında daha da güçlenmesini ve devletin pek çok üst tabaka yöneticisinin tarikata intisap etmesi sağlamıştır.⁹²

⁸⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s. 273-274

⁸⁸ Ekrem Işın, "Sünbülilik", **DBİA**, C. 7, İstanbul, 1994, s. 108

⁸⁹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 273-274

⁹⁰ Işın, **a.g.e.**, s. 107

⁹¹ Işın, **a.e.**, s. 108

⁹² Emel Esin, "Merkez Efendi İle Şâh Sultan Hakkında Bir Hâşiye", **Türkiyat Mecmuası**, C.19, 1980, s.71-72 ; Işın, **a.g.e.**, s. 108-109

Halvetiye'nin merkez tekkesi, Sünbül Efendi Tekkesi de tarikat ile merkezi yönetim arasındaki siyasi ilişkinin odak noktasında yer almış, gerek şeyhleri, gerekse bağlıları, Osmanlı dönemi boyunca devlet yönetimi üzerinde farklı açılardan etkili olmuşlardır.⁹³ İstanbul'da bulunan asitânelerin çoğu Halvetiye'nin kollarına aittir.⁹⁴ İstanbul'un en ücra köşelerine kadar yayılan Halvetiye tarikatının kol ve şubeler dahil İstanbul'da sayısı 89'u bulmuştur. Bunlardan 17 tanesi Sünbülilik koluna aittir.⁹⁵

2.1.2 Halvetiye Tarikatında Zikir

Tasavvuf eğitiminde Tanrı'ya ulaşan sınırsız yolların en başında gelen nefis mücadelesi ve kalbin kötülüklerden arındırılma çabası Halvetiye'de de esastır. Halvetiye'de bu seyr u sülûk (manevi eğitim), yedi isimle (yedi esma) yapılır; (Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kahhâr). Yedi ismi gizli veya açık olarak zikretme⁹⁶ temel olmak üzere Halvetiye şubelerinin kurucu şeyhleri esma sayısını azaltıp çoğaltmıştır.⁹⁷ Halvetiye'nin birçok kolu, tasavvufta yaygın olarak benimsenen düşünce sistemi, vahdet-i vücud (varlığın birliği) öğretisinden etkilenmiştir.⁹⁸ Tüm tarikatlar gibi kendine has pek çok adap ve erkâna sahip olan Halvetiye'de istiğfar, tevhid, gizli ve açık yedi zikir (esma), yedi mertebe, kalbi masivâdan temizlemek, rüya tabiri ve tarikatın adını aldığı halvet uygulaması esastır.⁹⁹

⁹³ Işın, **a.e.**, s. 108

⁹⁴ Yücer, **a.g.e.**, s. 68

⁹⁵ M. Baha Tanman, "Halvetilik" **DBİA**, C. 3, İstanbul, 1993, s. 534; Öztürk, **a.g.e.**, s. 277; Işın, **a.g.e.**, s. 111; Öngören, **a.g.e.**, s. 398; Velikahyaoğlu, **a.g.e.**, s. 72

⁹⁶ Sâdık Vîcdânî, **a.g.e.**, s. 180-181

⁹⁷ Süleyman Uludağ, "Halvetilik", **DİA**, C. 15, s. 394

⁹⁸ Uludağ, **a.g.e.**, s. 395

⁹⁹ Sâdık Vîcdânî, **a.g.e.**, s. 180

Halvetiliğin irşat sisteminde önemli yer tutan halvet uygulamasının¹⁰⁰ kelime anlamı “tenhaya çekilme” veya “yalnız kalmak”tır. Tasavvufi anlamda ise, yalnız Allah’ı düşünerek ibadet ve zikir ile meşgul olmak üzere tenhaya çekilmek demektir.¹⁰¹

Bunun dışında, Halvetiye tarikatında müridin her gün tek başına okuduğu ve haftanın günlerine göre değişen zikirler, dualar ve virdler ve ayrıca haftanın belli günlerinde tekkelerde toplu olarak icra edilen zikirler vardır.¹⁰² Halvetiye, ayin ve zikir usulü olarak devrani zikir yapan bir tarikattır.¹⁰³

Kuudi (oturarak), kıyami (ayakta durarak), devrani (dairesele hareket ederek) olarak sınıflandırılan sufi ayinlerinden “devrani” olanında, dervişler zikir halkası adı verilen çember biçiminde sıralanırlar.¹⁰⁴ Şeyhin idaresi ile gerek ayakta gerekse oturarak zikre, ardından da devrana başlanır. Devran, el ele tutuşarak sağa veya sola doğru topluca yürümektir.¹⁰⁵ Devran sırasında belli bir düzende zikir yapılır, ilahiler okunur. Devranda ritim yavaş yavaş hızlanır veya ağırlaşır. Ayaklar ritme uygun olarak hareket ettirilir. Başlar da adımlara uygun olarak sağa ve sola çevrilir. Kalabalığa göre iç içe halkalar oluşturulur (Resim 1).¹⁰⁶ Devranda ilahiler okunup zikir yapılırken musikiye önem verilir ve başta ney, kudüm ve def olmak üzere çeşitli musiki aletleri kullanılır.¹⁰⁷ İlahi okuyan ve vurmali sazları çalan zakirler, kendilerine ayrılmış olan zakir maksuresinde veya seyrek de olsa halkanın ortasında yer alır. Devranın yürütülmesi ve idaresi bütünüyle şeyhe aittir. Şeyh, isterse halkadan ayrılıp yüzü kibleye dönük olarak ve kutuphane denen zikir halkasının

¹⁰⁰ M. Baha Tanman, “Halvetilik”, C. III, İstanbul, 1994, s. 535

¹⁰¹ Abdülkerim Kuşeyri, **Kuşeyri Risalesi** (1072), İstanbul, 2005, s. 58; Ömer b. Muhammed Sühreverdi, **Avarifü'l-maarif**, (1234), İstanbul, 1988, s. 201-211; Arifi Ahmed Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, (1360), çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 2006, s. 533; Rahmi Serin, **İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler**, İstanbul, 1984, s. 67

¹⁰² Uludağ, **a.g.e.**, s. 394

¹⁰³ Ömer Tuğrul İnançer, “Zikir Usulü ve Musiki”, **DBİA**, C. VII, İstanbul, 1994, s. 112

¹⁰⁴ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 1994, s. 389-392; Ömer Tuğrul İnançer, “Osmanlı Tarihinde Sufilik Ayin ve Erkânları”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkân-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm**, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, 2005, s. 119, 140

¹⁰⁵ Sâdık Vicedânî, **a.g.e.**, s. 182

¹⁰⁶ İnançer, **a.g.e.**, s. 140-142

¹⁰⁷ Uludağ, **a.g.e.**, s. 394

ortasında yer alarak ayini idare edebilir.¹⁰⁸ Devranın süresi isteğe bağlıdır. Ancak dervişler devranın süresini uzun tutma gayretindedirler.¹⁰⁹ Devran bittiğinde zikir halkalarındaki dervişler kible tarafı açık kalacak şekilde hilâl biçiminde sıralanırlar.

Halvetiliğin Sünbülü kolunda da, bazı özel usuller dışında ayinin başlangıcından sonuna kadar klasik Halveti devranı yapılır. Bununla birlikte, devran ayinlerinin en yaygını olan Halveti devranına, Sünbülilik'te ayrı bir önem verilir. Sünbül Efendi Tekkesi'nden ve buraya bağlı diğer Sünbülü tekkelerinden birçok ünlü musikişinasın yetişmiş olması¹¹⁰ ve Yusuf Sinan Efendi'nin devran veya semanın haram olup olmadığı tartışmaları üzerine, devranı müdafaa amacıyla yazdığı iki risalesi devrani ayine verilen önemi doğrulamaktadır.¹¹¹

¹⁰⁸ İnançer, **a.g.e.**, s. 140-142

¹⁰⁹ Tahsin Yazıcı, "Fetih'ten sonra İstanbul'da ilk Halveti Şeyhleri; Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, II, 1956, s. 89

¹¹⁰ İnançer, **a.g.e.**, s. 140-142,

¹¹¹ Tahsin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 101-102

III. KÜÇÜK EFENDİ KÜLLİYESİ

3.1 Külliye'nin Kent İçindeki Konumu

Küçük Efendi Külliyesi, İstanbul Yedikule'dedir ve Kocamustafapaşa'ya yakındır. Külliye, Hacı Hamza Mahallesi'nde, güneyde Merdivenli Çeşme Sokak, batıda Küçük Efendi Sokağı ve kuzeyde Hacı Evhaddin Sokağı ile doğuda komşu parsellerin çevrelediği 1294. ada, P.34 pafta, 2 parsel sayılı alan üzerinde yer almaktadır¹¹² (Çizim1). "Küçük Efendi Camii" veya "Feyziyye Camii" olarak bilinen külliye, Silivrikapı tarafında mahalle arasında ve hemen göze çarpmayan konumda küçük bir kuruluştur.

Bizans döneminde Küçük Efendi Külliyesi'nin yakın çevresi, bugün yerinde Kocamustafapaşa Külliyesi'nin yer aldığı Aziz Andreas Manastırı dışında, daha çok mezarlıklar ve bostanlıklardan oluşmaktaydı. İstanbul'un fethinden sonra ise, buralar yeniden iskân edilmiş, cami ve mescitler etrafında seyrek de olsa yeni mahalleler oluşmaya başlamıştır.¹¹³ Bölge, padişah fermanlarıyla korunan Koca Mustafa Paşa vakfı, çeşitli tarikat yapıları,¹¹⁴ tasavvufun özellikle Halvetiliğin İstanbul'daki gelişiminde etkili, Sümbüliliğin asitânesi Kocamustafapaşa (Sümbül Efendi) Külliyesi (1490)¹¹⁵ ile Ramazan Efendi (Bezirgân) Tekkesi (1586),¹¹⁶ Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi bünyesindeki Abdal Yakup Dede Tekkesi (1734/35),¹¹⁷ Yedikule Hacı Evhad Tekkesi (1585),¹¹⁸ Ağaçayırı Tekkesi¹¹⁹ gibi birçok Halveti tekkesini barındırması, yakın çevresindeki küçük mahalleler üzerinde yer alan Hacı Hamza Camii (1576), Takkeci Ahmet Çelebi Mescidi, Ağaçkakan Mescidi (bugün

¹¹² İstanbul Büyükşehir Belediyesi

¹¹³ İstanbul, "Kocamustafapaşa", **DBİA**, C. V, s. 36-37; Yegân Kâhya, "Yedikule", **DBİA**, C. VII, İstanbul, 1994, s. 458-459

¹¹⁴ Atilla Çetin, "İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hankahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli önemli Bir Vesika, **Vakıflar Dergisi**, S. XIII, Ankara, 1981, s. 583-590; İstanbul, **a.g.e.**, s. 38

¹¹⁵ M. Baha Tanman, "Sümbül Efendi Tekkesi", **DBİA**, C. 7, s. 205

¹¹⁶ Semavi Eyice, "Mimar Sinan'ın İhmal Edilmiş Bir Eseri: Ramazan Efendi Camii (Hacı Hüseyin)", **Kültür ve Sanat**, Nisan 1989, s. 12-18

¹¹⁷ M. Baha Tanman, "Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler", **Aslanapa Armağanı**, yay. kurulu: Selçuk Mülâyim, Zeki Sönmez, Ara Altun, İstanbul, 1996, s. 256

¹¹⁸ BOA, C.EV.. 354/17996, 27.B.1247 (01 Ocak 1832)

¹¹⁹ M. Baha Tanman, "Ağaçayırı Mescidi ve Tekkesi", **DBİA**, C. I, İstanbul, 1993, s. 95

yıkılmıştır), Ali Fakih Camii gibi çok sayıdaki tarihi yapısıyla, Osmanlı döneminin önemli yerleşimlerindendir.¹²⁰

3.2 Külliye'nin Tarihçesi

Küçük Efendi Külliyesi'nin bulunduğu arazide, daha önce başka bir cami yapısı mevcutken bir yangın neticesinde yıkılmıştır. Feyziye Camii olarak anılan bu ilk caminin tam olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir; ancak 1811 tarihli bir belgeden, caminin o yıllardaki varlığı anlaşılmaktadır.¹²¹

“...Katip Muslihiddin Cami-i şerifinde vaiziye ve Kocamustafapaşa kurbunda vaki Feyziye Cami-i şerifinde ikad-ı kanadil ve sair mahallelere verilmek üzere malından vakfeyleyen Zeliha Hanım'ın kurduğu vakfın tevliyeti için...22/Z/1225” (M.1811)

Feyziye Camii'nin, 18. yüzyılın sonlarında, Hacı Feyzullah Efendi tarafından inşa ettirilmiş olduğu düşünülmektedir.¹²² Bu kişinin, *Sicilli Osmani*'de adı geçen, Katar meşayihinden, Ayasofya vaizi ve reisülkurra Feyzullah Şükrü Efendi (ö.1814 Üsküdar) olması muhtemeldir;¹²³ ancak bu bilgiyi doğrulayan elimizdeki tek belge, Encümen Arşivi No.646'da yer alan dosyadır. Burada, külliye'nin vakıf kayıtlarına göre, Ayasofya Vakfı'na bağlı olduğundan bahsedilmektedir. Bununla birlikte Osmanlı arşivinde yer alan 1867 tarihli bir belgeye göre külliye, II. Mahmud

¹²⁰ İstanbul, “Kocamustafapaşa” **DBİA**, C. V, s. 38

¹²¹ BOA, C.MAARİF,7334, 22 Z 1225 (18 Ocak 1811)

¹²² Tahsin Öz, **İstanbul Camileri I**, Ankara, 1987, s. 94; M. Baha Tanman, “Küçük Efendi Külliyesi”, **DBİA**, C. V, s. 150

¹²³ “Feyzullah Şükrü Efendi Katar meşayihinden olup Ayasofya vaizi ve reisül-kur'a oldu. 1229 Cemayiz'ül-âhîrinin 15'inde veft oldu. Üsküdar'da medfundur. Mahdumu Reşid Mehmed Efendi dahi Sultan Ahmed vaizi olup 1270 sâlinde sınra veft olmuştur.” ; Süreyya, Mehmed; “Feyzullah Şükrü Efendi”, **Sicill-i Osmani**, yay. haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. IV, 1996, s. 45

Vakfı'na bağlı olup, görevlilerin aylık tahsisatının bir kısmı buradan karşılanmaktadır.¹²⁴

Feyziyye Camii, bir yangın neticesinde yıkılınca, Hacı Feyzullah Efendi'nin oğlu Mehmed Raşid Efendi (ö.1858), caminin yeniden inşasını istemiş ve Sultan II. Mahmud tarafından Halvetiliğin Sümbüli koluna bağlı bir cami-tekke yapısı olarak yeniden inşa edilmiştir.¹²⁵ Mülkiye Nazırı Seyyid Mehmed Pertev Paşa 'nın (ö.1837)¹²⁶ kaleme aldığı Küçük Efendi Külliyesi'nin çeşme kitabesine H.1241 (1825/1826) tarihi düşülmüştür. Arşivden elde edilen bir belgeye göre çeşme inşaatı Ağustos 1826'da bitmiştir. Buna göre, cami inşaatının da 1826 yılı içinde bittiği düşünülebilir:

“...Kocamustafapaşa civarında Ağaçkakan olarak
bilinen mahalde bulunan Feyziyye Cami'i mensûb
Hacı Feyzi Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Raşid Efendi duacılarıyla,
yaptırılmasına irade buyrulan çeşme bu günlerde bitmiş olup,
hükümdarın parlak tuğrası kitabeye
nakşedilmekte...29.Z.1241(04.08.1826)”¹²⁷

Bu yeni inşa sırasında camiye, Mehmed Raşid Efendi'nin ikametinden dolayı, 5 adet hücre (halvethane) ilave edilmiş ve cami, tekke işlevi kazanmıştır. İmamlık ve şeyhlik (meşihat) vazifeleri de “Küçük Şeyh” veya “Küçük Efendi” lakabıyla anılan Mehmed Raşid Efendi'ye verilmiştir.¹²⁸

Tekke 1836'da Evkafı Hümayun Nezareti'ne (1826) geçmiştir ve Şeyh Mehmed Raşid Efendi'ye maaş bağlanmıştır.¹²⁹ İnşa edildiği 1826 yılından tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar tekke hükmünden çıkmamıştır.¹³⁰

¹²⁴ BOA, C.EV, 115/5732, H. 1284/M. 1867

¹²⁵ BOA, İ.EV, 1311-C.8, 13.R.1311 (23 Ekim 1893); BOA, İ.MVL, 416/18170, 29.S.1275 (08 Ekim 1858)

¹²⁶ İbnülemin Mahmud Kemal, **Son Asır Türk Şairleri**, Ankara, 1969, s. 1301-1312

¹²⁷ BOA, HAT 1319/51408, 29.Z.1241 (04 Ağustos 1826)

¹²⁸ BOA, İ.MVL, 416/18170, 29.S.1275 (08 Ekim 1858)

¹²⁹ BOA, HAT 553/27325, H. 1251/M. 1836

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla Küçük Efendi Külliyesi'nin içinde bulunan kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne devredilmiştir.¹³¹ “Raşid Efendi Kütüphanesi” olarak adlandırılan kütüphanenin, Süleymaniye Kütüphanesi yazma bağışlarda bulunan 46 varaktan oluşan kitap fihristi ile 10 varaktan oluşan Şeyh Mehmed Raşid Efendi'nin kitap vakıf listesinden oldukça zengin bir koleksiyona sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹³²

Tekkenin ilk şeyhi Mehmed Raşid Efendi'nin ölümünden sonra da yeni şeyhler göreve getirilmeye devam etmiştir. Arşivden ulaşılabilen Küçük Efendi Tekkesi'nin şeyh listesi aşağıda yer almaktadır:

Hacı Feyzullah Efendi: (19. yüzyılın ilk çeyreği) Feyziye Camii olarak bilinen ilk yapının imamlık görevini yerine getirmekteydi.¹³³

Mehmed Raşid Efendi: (1826-1858)¹³⁴ Hacı Feyzullah Efendi'nin oğlu ve tekkenin ilk şeyhidir.

Hoca Mehmed Galip Efendi: (1858-1867) Aynı zamanda Çakır Ağa Camii'nin vaizlik görevini de sürdürmekteydi.¹³⁵

Mehmed Nesib Efendi: (1867-1902) Mehmed Galip Efendi'nin damadıdır.¹³⁶

Seyyid Mehmed Abdülvahid Efendi: (1901-?) Şeyh Mehmed Nesib Efendi'nin oğludur.¹³⁷

¹³⁰ İ.MVL, 416/18170

¹³¹ Mustafa Kara, **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, İstanbul, 2005, s. 96-97

¹³² Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 2747; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2271; Halil Edhem, **Nos Mosquées de Stamboul**, Stamboul, 1934, s. 128-129

¹³³ BOA, C.MAARİF, 7334, 22 Z 1225 (18 Ocak 1811)

¹³⁴ BOA, A.MKT.NZD,254/36, H.1274/M.1858

¹³⁵ BOA, İ.DH, 567/39515, 12.C.1284 (10 Ekim 1867); BOA, İ.MVL.416/8170, 29.S.1275 (08 Ekim 1858)

¹³⁶ BOA, C.EV, 115/5732, M.1284/1867

¹³⁷ BOA, MF.MKT.648/1 img 4380, H.1317/1318, M.1901

Şeyh listesi dışında arşivden, Osmanlı dönemine ait bazı tamirat bilgilerine ulaşılmıştır. Buna göre; 1848 yılında Küçük Efendi önündeki yol kaldırımlarının ahaliye ve arabaya zarar vermesinden ötürü tamiri yapılmıştır.¹³⁸ 1893’de ise, tekkenin harap olması dolayısıyla yapı, emanet usulü ile tamir edilmiştir.¹³⁹ 1894 yılındaki büyük İstanbul depreminde kütüphanesinin tavanı yıkılmış ve daha sonra tamir edilmiştir.¹⁴⁰

“Yedikule civarında Küçük Efendi dergâh-ı şerifine
muttasıl kütüb-hane tavanının hareket-i arzdan münhedim
olmasına mebni derunundaki kitaplar dergâh-ı şerif-i Hacı Nesib
Efendi’nin hanesine nakledilmiş olduğu...” (1312/1894)

1907 tarihli inşaat keşif defterinde, dedegân odaları olarak bahsedilen meşruta binalarının, cami duvar, çatı ve maksure döşemesinin, çevre duvarının üzerindeki kiremidlerin, hazire duvarı ile demir parmaklıklarının, şadırvan avlusu duvarının, helaların, tekke içinde bulunan kapıların tamir ve yenilenmesinden bahsedilmektedir. Bu defterde kalfa adı “Dimitrâki”, kurşun müteahhidi adı ise “Hâlid” olarak geçmektedir.¹⁴¹

1925’ten bu yana cami olarak işlevini sürdürmeye devam eden Küçük Efendi Külliyesi, İstanbul’un sık tekrarlanan yangınlarından 20. yüzyılda da kurtulamamış, en son 1957’de meydana gelen yangından sonra ahşap iç aksamı ve özgün ahşap kubbesi ile oymalı süslemeleri yok olmuştur. Yapılan restorasyon neticesinde ise, özgün halinden oldukça uzaklaşmıştır.¹⁴² Bugün hâlâ çevre duvarının kütüphane girişine bakan iç yüzünde yangının izleri görülebilmektedir (Resim 14).

¹³⁸ BOA, İ.MVL, 130/3461, 1.M.1265

¹³⁹ BOA, İ.EV, 1311-C.8, 13.R.1311 (23 Ekim 1893)

¹⁴⁰ BOA, MF.MKT 240/23, H.1312/M.1894

¹⁴¹ BOA, EV.d 30631, 1324. C.10

¹⁴² Abdullah Kuran, *a.g.e.*, s. 470; Tanman, *a.g.e.*, s. 150

Günümüzde yapıda, arazinin sağlam zeminli olmayışından kaynaklanan kayma ve çökmeler oluşmuştur. Cami ile ona eklenilen kütüphane yapısının birleşme yerlerinde ayrılmalar olduğu gözlemlenmektedir. 1940’larda yapıya takviye amaçlı demir profiller atılmıştır (Resim 9). Daha sonraki yıllarda, mahalle halkı kendi imkânlarıyla, cami çevresine beton dökerek yapının kuzeydoğuya doğru olan eğimini engellemeye çalışmıştır. Bu sırada ayin mekânının doğusundaki halvethane özgünlüğünü yitirerek küçük bir dolap nişine dönüştürülmüştür (Resim 15).

Caminin içi en son 2007 yılında bir tarihi esere yakışmayacak biçimde özensizce boyanmıştır. Mermer işçilikli çeşmesinin üzeri ise sokak yazılarıyla dolmuştur. 2007 yılında Vakıflar’ın restorasyon listesine alınmış ve projesi için ihale açılmıştır. Yangın öncesindeki haliye, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Encümen Arşivi’nde “emsalsiz Türk eseri” kaydıyla 135 numarasını alan¹⁴³ külliye, bugün oldukça bakımsız bir haldedir.

3.3 Külliye'nin Yerleşim Planı

Düz bir topografya üzerinde, gevşek bir zeminde, Bizans döneminden kalma tonozlu tahtani birimlerin bulunduğu bir arazi üzerinde inşa edilmiştir.¹⁴⁴ Bizans döneminde bu arazinin hangi amaçla kullanıldığı bilinmemektedir. Kuzey çevre duvarının doğu tarafındaki bir kapıdan külliye'nin şadırvanlı avlusuna girilir. Külliye'ye güney yönünden de bir giriş mevcuttur; ancak güney çevre duvarı ile giriş kapısı yakın tarihte inşa edilmiştir.

Arazinin merkezinde, ahşap kazıklar üzerine inşa edilen cami- tevhidhane ile ona bitişik bir kütüphane yapısı yer alır. Arazinin kuzeydoğusu ise meşruta binalarına ayrılmıştır.¹⁴⁵ Bu kısımda, bugün yıkılmış olan selamlık ve derviş hücreleri ile şeyh

¹⁴³ Encümen Arşivi, sıra no. 646, 23.09.1949

¹⁴⁴ Tanman, **a.g.e.**, s. 150

¹⁴⁵ Meşruta Binaları, cami personeli için yapılmış ikamet binalarıdır. Tekkelerde tekke misafirlerinin ağırlandığı selamlık ve şeyhin ailesiyle birlikte ikamet ettiği harem bölümlerinden oluşur. Feridun Akozan, “Türk Külliye’leri”, **Vakıflar Dergisi**, 1969/9,8, s. 305; M. Baha Tanman, “Hasırzade Tekkesi”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, 1976-1977 s. 107,

evi (harem) yer almaktadır. Külliye'nin diğ er birimleri; kütüphane ile aynı eksen de kuzey  evre duvarı üzerinde yer alan II. Mahmud  e mesi,  evre duvarının i  yüzünde abdest muslukları, ikisi kütüphane tarafında biri cami-tevhidhanenin doğusunda olmak üzere üç ayrı kesime ayrılan hazire, kuyular ile tonozlu birimlerin dönüştürülmesiyle oluşturulan cami-tevhidhane girişinin doğusundaki Hatice Hanım  e mesi, güneybatıdaki su haznesinin altında yer alan soğuk hava deposu ve batıdaki  ilehaneden oluşmaktadır.¹⁴⁶ 1835 tarihli Hatice Hanım  e mesi dışındaki tüm birimlerin, cami-tevhidhanenin inşa edildiğı 1826 yılında yapıldığı tahmin edilmektedir ( izim 3).

¹⁴⁶ M. Baha Tanman, “Küçük Efendi K liyesi”, **DB A**, C. 5, s. 150

IV. KÜÇÜK EFENDİ KÜLLİYESİ BİRİMLERİ

4.1 Cami-Tevhidhane

Cami-tevhidhane, enlemesine düzenlenmiş oval plan şemasındadır. Ayin mekânı ile maksureleri içeren oval hacim 14.00 x 10.50 m çaplarındadır. Cami-tevhidhanenin güneyine, 6.00 x 3.5 m'lik mihrabın da yer aldığı bir dörtgen alan ile kuzey yönündeki aksına 5.50 x 3.00 m'lik son cemaat yeri niteliğinde bir başka dörtgen alan eklenmiştir. Her iki çıkıntılı alanın da ön cepheleri, oval hacme uygun olarak hafif yuvarlatılmıştır. Cami-tevhidhanede, mihrabı içeren dışa taşkın kısmın güney, doğu ve batı yönlerinde; oval iç hacmin ise doğu ve batısında olmak üzere yapı kitlesinden taşan toplam beş adet halvethane bulunmaktadır.

İki kat yüksekliğindeki ayin mekânı çift örtü sistemine sahiptir ve içte oval basık ahşap kubbe, dışta kırma çatı ile örtülüdür.¹⁴⁷ Oval plana eklenilen köşeli dörtgen birimler ise düz tavanlıdır. Günümüzde, üst örtünün tamamı Marsilya tipi kiremitlerle kaplıdır;¹⁴⁸ ancak, arşiv fotoğraflarından yapının özgün halinde alaturka kiremit kullanıldığı anlaşılmıştır (Resim 17).¹⁴⁹

Cami-tevhidhane ve halvethane duvarları, kaba yontulu küfeki taşı ve tuğla sıraları ile örülmüştür, düzgün bir duvar işçiliği sergilememektedir. Ancak çatı saçakları ile pencere kenarları düzgün kesme taştandır. Özellikle köşelerde olmak üzere aralarda da düzgün kesme taş kullanılmıştır. Dış cephe günümüzde dışarıdan sıvanmıştır (Resim 18). İç mekân toplam 37 pencere ile aydınlanmaktadır. Son cemaat yeri dışında yapının tüm pencereleri yuvarlak kemerlidir.

¹⁴⁷ Aptullah Kuran, "Türk Barok Mimarisinde Batı Anlamında Bir Teşebbüs Küçük Efendi Manzumesi", **Belleten**, C. XXVII, S. 107, 1963, s. 468; M. Baha Tanman, "Küçük Efendi Külliyesi", **DBİA**, C. V, İstanbul, 1994, s. 150

¹⁴⁸ Tanman, **a.g.e.**, s. 151

¹⁴⁹ Kuran, **Belleten**, **a.g.e.**, s. 473

Kiremit tipleri için bkz. Doğan Hasol, "kiremit", **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, 1998, s. 263

Son cemaat yeri girişı, iki ahşap sütuna oturan sundurma biçimindedir. Giriş kapısı ile harime açılan kapının iki tarafında birer; yan duvarlarda ise ikişer olmak üzere toplam 8 dikdörtgen pencere ile aydınlanmaktadır (Resim19). Son cemaat yeri ile oval hacmin birleştiğı köşelerde, üst kattaki hünkâr mahfili ile kadınlar mahfiline çıkan, simetrik konumda birer dönel merdiven yer alır. Merdiven boşlukları yapının dış cephesine yansıtılmıştır (Resim 20).

Kubbeyi on adet kare kesitli ahşap sütun desteklemektedir (Resim 22). Bu sütunlar aynı zamanda 9.00 x 6.00 m çaplarındaki oval ayin mekânını da sınırlandırmaktadır. Ayin alanını, zemini bir seki ile yükseltilmiş olan yaklaşık 1.50 m derinliğinde ahşap korkuluklu maksureler çevrelemektedir. Maksureler, kuzeyde giriş kapısı ve güneyde mihrap çıkıntısı hizasında kesintiye uğramaktadır. Ayin alanını çevreleyen ahşap korkuluklar iç hacmin ovalliğini belirginleştirirken mihrap bölümünü de ayin alanından ayırmaktadır (Resim 23).

Mihrabı barındıran dışa taşkın alan, maksureler gibi, bir sekiyle yükseltilmiş olup, mihrap nişı de ayrıca ikinci bir sekiyle daha yükseltilmiş, böylece iç hacim zemininde yükselti farklılıkları oluşturulmuştur (Resim 24). Mihrap nişinde, en dıştaki tavan yüksekliğinde olmak üzere, iç içe üç sıra yuvarlak silmeli dekoratif kemer yer almaktadır. Bu şekilde mihrap duvarında yaratılan kademelenme dönemin beğenisine uygundur. Kemerler, Rokoko etkili bitkisel kıvrımlar ile güneş motifinin yer aldığı tepeliklerle taçlandırılmıştır (Resim 29). Mihrap kısmında toplam 10 pencere ile aydınlık bir mekân yaratılmıştır. Alt sıradaki pencerelerin daha geniş ve yüksek tutulması iç mekânda yaratılan hareketliliğe katkıda bulunmaktadır. Yan halvethanelerin üzerindeki pencereler ise, dışbükey profilli ahşap kafeslerle örtülerek istiridye biçimine benzetilmiştir. Halvethanelerin önünde bir seki ile yükseltilmiş kavisli ve ahşap korkuluklu birer platform bulunmaktadır.

Mihrap çıkıntısı ile oval hacmin birleştiğı köşelerde, caminin baş mihrap nişı ile aynı yükseklikte birer mihrap daha yer almaktadır. Bugün bu mihraplar 1.70 m yüksekliğinde küçük nişlere dönüşmüşlerdir (Resim 28). Yine bu köşelere ahşaptan

birer kürsü ve minber oturtulmuştur. Burada, konik kürsü ile merdivenli minber birleştirilmiştir (Resim 29).

Minberlerin, kompozit başlıklı dört ince sütuna oturan ajurlu oyma külâhı vardır. İnce sütunlar birbirine “C” kıvrımlı perde dekorları ile bağlanmaktadır. Ahşap minberler, akantlı ve volütlü “S” profilleri, istiridye motifleri, bitkisel kıvrımlar ve yaldızla ince ve özenli bir işçilik sergilemektedir. Maksurelerin kesildiği yerde iki yanda, ahşap sütunlara tespit edilmiş ve “S” biçiminde volütlü konsollara oturan, daire tabanlı ve minberli vaaz kürsüsündeki gibi “S” kıvrımlı akant yapraklı korkuluklara sahip iki kürsü daha yer almaktadır. Bu kürsülerin mevlit ve miraciye kürsüleri olduğu düşünülmektedir (Resim 30).¹⁵⁰ Mihrap, minber ve kürsüler ile hünkâr mahfilinde yoğunlaşan süslemeler dışında iç mekân, dönemin hat eserleriyle donatılmıştır.

Hünkâr mahfili, cami-tevhidhanenin kısmi üst katında, son cemaat yeri üzerinde yer almaktadır (Resim 33). Harim kısmına doğru dairesel bir çıkma ile genişletilmiş ve belirginleştirilmiş olan hünkâr mahfilinin önü, birbirine bağlı daireler içine alınmış sekiz kollu yıldızlardan oluşan yaldızlı ahşap kafes ile örtülüdür. Kafesin bir de bitkisel kıvrım ve akant yaprağından oluşan tepeliği vardır (Resim 34). Hünkâr mahfili, yanlarda iki yarım ay şeklindeki galerilerden, sağ ve soluna konan kapılarla ayrılmıştır. Dairesel çıkmanın kuzey yönüne, iki sütun açıklığı arasına bir kapı daha eklenmiş ve hünkâr mahfilinin ardında son cemaat yeri üzerinde devam eden alanın harimle bağlantısı kesilmiştir (Resim 33). Hünkâr dairesi niteliğindeki bu bölümü ön cephede üç, yanlarda ikişer dikdörtgen açıklıklı pencere aydınlanmaktadır.

Kadınlar mahfili ise, üst kat galerilerinin köşelerinde yer alan küçük alanlardır. Bu kısımların önü ahşap kafeslerle kapatılmıştır. Halvethane üstündeki pencereler kafes taramalı iken, yanında yer alan kadınlar mahfili kafeslerinin çubuklu olması mekânda karşıtlık yaratmıştır. Galeri katında, hünkâr mahfili ve kadınlar mahfili dışında kalan

¹⁵⁰ Tanman, a.g.e., s. 150-151

kısımlar ise, korkulukludur. Galeri katının köşeleri, “S” kıvrımı ile yumuşatılmıştır (Resim 29).

Son cemaat yerinde, zemin kattaki maksurelerde ve üst kattaki mahfillerde tavanlar çubukludur. Mihrap önü bölümünde tavana çıtalarla kareli bir düzenleme yapılmıştır (Resim 24). Ahşap kubbenin göbeğinde oval formda, iç içe beş adet yaldızlı Sultan Mahmud güneşi motifi yerleştirilmiştir. Her ışın motifinin üzeri yaprak biçiminde kabartma bezemelidir (Resim 41). Ahşap kubbenin karkasları da bu ışınsal motiflere uyum sağlamaktadır. Kubbe eteğini iç kısımda, ahşaptan dişli bir kuşak dolanmaktadır (Resim 44).

Cami-tevhidhane ile batısından ona eklenen kütüphane arasına sıkıştırılmış olan minare, bir sıra taş ve iki sıra tuğla örgülüdür. (Resim 45) Günümüzde üzeri sıvalıdır. Soğanımsı pabuç kısmından sonra gövde ve petek kısımları silindir biçiminde yükselmektedir. Kaval silmeli kürsüsü ve şerefe altı ile demirden şerefe korkulukları vardır. Külâhı soğan kubbe biçiminde olup ahşap üzerine kurşun kaplıdır (Resim 46).

4.2 Halvethaneler

Küçük Efendi cami-tevhidhanesinde, ibadet hacmine bağımlı olarak yer alan beş halvethaneden biri mihrap çıkıntısı içindedir. 2.15 x 1.65 m ölçülerinde dörtgen planlı olan bu mekânın dışa açılan bir penceresi ve caminin iç hacmine açılan küçük bir kapısı bulunmaktadır. Yapının özgün planında bu hücreden külliye bahçesinin batı tarafına da bir çıkış mevcuttur. Bugün duvarları sıvalı olan bu hücrede Küçük Efendi'nin bizzat çilesini doldurduğu söylenmektedir (Resim 48,49).¹⁵¹ Arşiv fotoğraflarında hücre girişinin, özel olarak yapıldığı anlaşılan, bir kumaş ile örtülü olduğu görülmektedir. Kumaşın üzeri Rokoko tarzda bir çiçek buketi ve bir ayet kuşağı ile süslenmiştir.

Mihrap halvethanesi dışında, mihrabı içeren çıkıntılı dörtgen alanın iki yanında, 2.20 x 0.87 m boyutlarında birer halvethane daha dışa taşkın olarak yer almaktadır. Mihrap çıkıntısı ile oval tevhidhanenin birleşme noktalarına yerleştirilen¹⁵² her iki hücre de, mihrap halvethanesi gibi birer pencere ile dışa açılmaktadır. Bu halvethanelerin önü kafeslidir ve güney duvarlarında birer mihrap nişi yer alır.

Mihrap çıkıntısındaki halvethaneler dışında, oval planlı ayin mekânında bulunan diğer iki halvethaneden batıda yer alanı, 0.75 x 1.40 m ölçülerindedir ve iki bölümlüdür. Burada, girişin sağındaki bölüm minare merdivenin bulunduğu kısımdır.

Harimin doğu duvarındaki halvethane ise günümüzde 0.95 x 0.65 m ölçülerinde küçük bir dolap nişi halini almıştır. Bugün pencereleri olmayan harimin doğu ve batı duvarındaki bu halvethaneler de muhtemelen daha önce birer pencere ile dışa açılmaktaydı.

¹⁵¹ Tanman, **a.g.e.**, s. 150

¹⁵² M. Baha Tanman, "Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler", **Aslanapa Armağanı**, yay. kurulu: Selçuk Mülâyim, Zeki Sönmez, Ara Altun, İstanbul, 1996, s. 262

4.3 Kütüphane

Dikdörtgen planlı kütüphane, 10.25 x 6.98 m boyutlarındadır. Güneybatı köşesi minareden dolayı pahlıdır.¹⁵³ Cami-tevhidhaneye bitişik olmakla birlikte, camiye göre 10-15 cm kadar daha alçak kotta yer almaktadır ve bir bodrum katı üzerinde yükselmektedir. Bodrum katı, kestane ağacından ahşap mesnetli ve tavanlıdır (Resim 51). Kütüphanenin avluya bakan doğu duvarının dibinde iki, minarenin de bulunduğu batı duvarında ise bir adet bodruma açılan ve hava sirkülasyonunu sağlayan 30 x 25 cm ölçülerinde, oval biçimli ve demir parmaklıklı havalandırma boşlukları bulunmaktadır. Doğu kesimde, 80 x 45 cm ölçülerinde kemerli bir başka açıklık daha yer almaktadır. Bu açıklık daha önce, bodrum katına giriş kapısı olarak kullanılmış olmalıdır (Resim 52).

Kütüphanenin ön cephe duvarı, tuğla derzli düzgün kesme küfeki taşı ile vurgulanmıştır (Resim 53). Yalnız, bodrum katının başladığı duvarın aşağı kısmı moloz taşla örülüdür. Yan duvarlar ise, kütüphane yapılarında yaygın olan, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan almaşık örgüye sahiptir¹⁵⁴ (Resim 54). Duvarlar 60 cm kalınlığındadır. Kütüphane çalışanlarını sesten, kitapları da nemden korumak için kütüphanenin duvarı, cami-tevhidhanenin duvarına göre daha kalın yapılmıştır.¹⁵⁵ Yapının örtü sistemi, Marsilya tipi kiremitli ve silme saçaklı ahşap kırma çatıdır;¹⁵⁶ ancak, özgün halinde üst örtüsünün cami-tevhidhanede olduğu gibi alaturka kiremit kaplı olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁷

Kütüphanenin iç mekânı, ara mekân ve okuma odası olarak iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Yapıya, ön cepheyi oluşturan kuzeybatı yönündeki giriş sahanlığından

¹⁵³ M. Baha Tanman, “Küçük Efendi Küliyesi”, *DBİA*, C. V, s. 151

¹⁵⁴ Behçet Ünsal, “Türk-Vakfı, İstanbul Kütüphanelerinin Mimari Yöntemi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 18, Ankara, 1984, s. 105; Ayşe Yetişkin Kubilay, 18. ve 19. yüzyıl İstanbul Vakıf Kütüphaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme” *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslararası Bir Miras”*, ed. Nur Akın, Afife Batur, Selçuk Batur, İstanbul, 1999, s. 151

¹⁵⁵ Ayşe Yetişkin Kubilay, “Kütüphane”, *DİA*, C. 27, s. 34

¹⁵⁶ Tanman, *a.g.e.*, s. 151

¹⁵⁷ Aptullah Kuran, “Türk Barok Mimarisinde Batı Anlamında Bir Teşebbüs Küçük Efendi Manzumesi”, *Belleten*, C. XXVII, S. 107, 1963, s. 473

girildiğinde, 4.75 x 2.25 m ölçülerinde giriş niteliğindeki bir ara mekân ile karşılaşmakta ve buradan bir kapı ile 5.5 x 4.73 m ölçülerindeki okuma salonuna geçilmektedir (Resim 59, 60).

Kütüphanede, iki yandan üçer basamaklı olan giriş sahanlığı ve kapının iki yanındaki demir parmaklıklı birer pencere ile kütüphane mimarisine uygun sade bir cephe düzenlemesi görülmektedir (Resim 57). II. Mahmud Çeşmesi ile aynı eksende yer alan giriş kapısı, küfeki taşından sepet kulplu kemerli ve sarkıtma kilit taşıdır. Cephede, giriş kapısının iki yanında yer alan birer pencere dışında, ara mekânın yan duvarlarında da birer pencere bulunmaktadır. Ara mekânla okuma odasını ayıran duvar üzerinde ise, cephedeki düzenlemenin aynısı görülür. Okuma odasının yan duvarlarına da açılan birer pencere ile iç mekân, toplam 8 pencereyle aydınlatılmış ve gün ışığından olabildiğince yararlanılmaya çalışılmıştır.¹⁵⁸ Pencere açıklıkları, dikdörtgen şemada, kesme küfeki söve ile çevrelenmiştir. Pencere içeriden basık boşaltma kemerlidir¹⁵⁹ (Resim 58). Kütüphaneye caminin içinden de bir giriş bulunmaktadır (Resim 59).

Küllîye bütünlüğü içinde kütüphane avlusu ile cami-tevhidhane avlusu birbirinden ayrı tutulmuş; kütüphane alanı, parmaklıklı duvarlarla çevrelenerek sınırlandırılmıştır. Bu alan, kütüphane bitişiğindeki küçük hazire ve II. Mahmud Çeşmesi ile iki yanındaki kapıları kapsamaktadır. Cami-tevhidhaneye kuzeyden bitişik kütüphane birimi, ibadet mekânı ile organik bir bütünlük içindeyken, çevresinin duvarla sınırlandırılmasıyla külliye bütünlüğü içinde aynı zamanda ayrı bir yapı olarak yorumlanmıştır (Resim 61).

¹⁵⁸ Kubilay, **a.g.e.**, s. 151

¹⁵⁹ Tanman, **a.g.e.**, s. 151

4.4 Meşruta Binaları

Şeyh evi (harem), derviş hücreleri ve mutfaktan oluşan meşruta binaları, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda iki kanattan oluşan “L” planlı bir alana yayılmaktadır. Burada üçü büyük, üçü de küçük olmak üzere birbirine bitişik 6 ayrı mekân bulunmaktadır (Çizim 6, Resim 64). Bu mekânlar aynı zamanda külliye arazisinin doğu sınırını oluşturmaktadır.

Doğu-batı doğrultusunda uzanan kanatta, arsanın köşesinde şeyh evi (harem) yer almaktadır. Şeyh evi, kâgir zemin kat üzerinde yükselen biri iki, diğeri üç katlı iki birimli ahşap yapıdır. Bir cephesi Hacı Evhaddin Sokağı’na bakan evin kapısı ise cami avlusuna açılmaktadır (Resim 62). Avluya girişte, şeyh evine ve kuzey çevre duvarına bitişik tek katlı kare planlı bir birim daha bulunmaktadır. Avluya açılan bir kapısı ve şeyh evi ile içeriden de bağlantısı olan bu kısım muhtemelen erkek misafirlerin ağırlandığı şeyh odasıdır (Resim 63).

Şeyh evine güney tarafından bitişik yan yana dört mekân bulunmaktadır. Bu mekânların arasında bağlantıyı sağlayan “L” planlı bir koridor bulunmaktadır. Şadırvan avlusuna açılan bir kapı ve bir dizi pencereden oluşan bu koridorun arkasında yer alan üç mekân derviş hücreleridir. Derviş hücrelerinin koridora açılan birer kapı ve penceresi, doğu duvarında da birer ocağı vardır.

Derviş hücreleri ile şeyh evi arasındaki küçük koridorda üst kata çıkan merdiven yer alır. Üst katta odalar bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu kanadın sonunda yer alan koridora ve avluya açılan kapıları olan, kare planlı geniş birimin ise mutfak olması muhtemeldir. Bugün tekke meşrutasının hepsi yıkılmış ve yerlerine başka konutlar inşa edilmiştir. Yeniden inşa edilen tek katlı yapılar içinde imamın da lojmanı bulunmaktadır¹⁶⁰ (Resim 65).

¹⁶⁰ Tanman, a.g.e., s. 151; M. Baha Tanman, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları”/Tekkeler,” **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkân-Tarikatlar Edebiyat-Mimari-Güzel Sanatlar-Modernizm**, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s. 310-311

4.5 II. Mahmud Çeşmesi

Hacı Evhaddin Sokağı üzerindeki kuzey çevre duvarının batı tarafında yer almaktadır ve kütüphane giriş kapısı ile aynı akstadır. Çevre duvarının bu kesimi, içbükey ve dışbükey hareketlerle dalgalı hatlıdır ve yola bakan üç dışa taşkın kısımdan ortada yer alan II. Mahmud Çeşmesi'dir (Resim 67,68). Çeşme, bir ana çeşme ile iki yanındaki birer küçük tali çeşmeden oluşmaktadır. Cephesi beyaz mermer kaplama, kütüphaneye bakan arka yüzü ise iki sıra tuğla ve bir sıra kesme küfeki taşı şeklindedir.¹⁶¹

Barok ve Ampir üslupta kabartma olarak yer alan cephe tezyinatında ince mermer işçilik ve plastik zenginlik görülür. Cephe bezeme kompozisyonunda, yatay ve dikey silmelerle oluşturulan bölümlenmeler dikkati çeker. Ortadaki ana çeşmenin üst kısmı alınlık biçiminde düzenlenmiş olup, iki yanını aşağıya doğru sarkan birer defne yaprağı sınırlandırmaktadır.¹⁶² Burada, oval bir çelenk içerisinde II. Mahmud'un tuğra yeri bulunmaktadır.¹⁶³ Ancak tuğra ile mermer çelenk bugün yoktur. Alınlığın altında kitabe kuşağı yer alır. Çeşmenin ayna taşı olan üçüncü kısmı ise ince düz silmelerle dikdörtgen çerçeve içine alınarak belirtilmiştir. Burada üstte "C" kıvrımları yapan perde motifleri iki yana toplanmış olarak taşla işlenmiştir. Perde kıvrımları arasından aşağı tek bir püskül motifi sarmaktadır. Lülenin bulunduğu orta kısımda, Louis XV. tarzı dışa doğru kıvrık ayaklı küçük bir sehpa üzerinde dikine yerleştirilmiş iri oval bir çelenk bulunmaktadır. Çelengin tepesi fiyonk motifi ile nihayetlenmektedir (Resim 69,70).

Tali çeşmelerin olduğu yan bölümler de ana çeşme gibi ince silmelerle bölümlere ayrılmıştır. Üstteki iki kuşakta dalgalı silmeler arasında iri birer stilize akant yaprağı

¹⁶¹ İ. Hilmi Tanışık; **İstanbul Çeşmeleri I**, İstanbul, 1943, s. 250,256

Aptullah Kuran, *Belleten*, s. 468-469; M. Baha Tanman, "Küçük Efendi Külliyesi", **DBİA**, C. 5, s. 150; Affan Egemen, **İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri: Resimleri ve Kitabeleri ile**, İstanbul, Arıtan Yayınevi, 1993, s. 519

¹⁶² **İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyesi** "Mahmud Han II Çeşmesi/Üç yüzlü duvar çeşmesi", s. 232,

¹⁶³ Tanman, **a.g.e.**, s. 150

* Barok üslup için bkz. Flavio Conti, *Barok Sanatını Tanıyalım*; Nurhan Atasoy, "Barok", **DİA** C. 5, s. 81-83

bulunmaktadır. Tali çeşmelerin bugün var olmayan muslukları, birer niş içerisinde yer almaktadır. Nişlerin stilize akant yaprağından tepeliği vardır. Tekne kısmı, niş içinde konik olarak dışa taşkın olup, istiridye kabuğu biçiminde dilimlidir. Teknenin aşağısından, küçük birer püskül motifi kabartma olarak sarkmaktadır. Aynı kuşakta, nişlerin yukarısında ise, perde kıvrımları ile oval kartuş içinde II. Mahmud'un Adli mahlaslı tuğrası görülmektedir (Resim 73). Tuğrada, "*Mahmûd bin Abdülhamîd Hân el-muzaffer dâimâ*" yazmaktadır. Bugün yol kotunun altına gömülerek görülmeyen ve üstü de kapatılmış ana teknesi, iki ucu birer püskül ile nihayetlenen içi boş kartuş ve iki yanında kıvrımlı perde motifleri ile bezelidir. Tekne kısmı da çeşme cephesi gibi bombelidir. Çeşmenin ince silmeli saçak kısmı da cephe düzenine uygun olarak ortadaki ana çeşmeden iki yana doğru alçalarak dalgalanır. Köşeler ise volütlü "S" kıvrımları ile yumuşatılmıştır. Cephesinde, beyitleri Seyyid Mehmed Pertev Paşa'ya ait talik hatla işlenen ve 10 satırdan oluşan kitabe yer almaktadır. Her satır dikdörtgen kartuşlar içine alınmıştır.

Kitabede Pertev Paşa iki kez tarih düşmüştür (Resim 74):

Bahr-ı zehhâr-ı kerem şâhen-şeh-i deryâ-nevâl
Menba'-ı feyz-i mehâmid Hazret-i Mahmûd Hân
Çeşme yapıdı pîşgâh-ı Câmi'-i Feyziyye'de
Eyledi gûyâ mutâf-ı Ka'be'ye zemzem revân
Eyleye dünyâyı reyyân-ı zülâl-i hayr u cûd
Ömr ü ikbâlin edüb efzûn Rabb-ı Müste'ân
Kilk-i ter verdi iki târîh-i gevher tâbe âb
Bendesî Pertev olub bu beyt ile ratbü'l-lisân
Çeşme yapıdırdı civâr-ı Câmi'-i Feyziyye'ye 1241 (1826)
Kalizem-i berr ü sehâb-ı âtîfet-i Mahmûd Hân 1241 (1826)

4.6 Bizans Ayazmasından Bozma Halvethane

Külliye arazisi içinde, cami-tevhidhanenin batısında yer alır. Esasen Bizans döneminden kalma bir ayazma olan tahtani birimdir ve Osmanlı döneminde çilehaneye dönüştürülerek kullanılmıştır.¹⁶⁴

Mekân 160 x 85 cm boyutlarında dikdörtgen planlı olup, 23 adet basamakla inilen dar ve uzun bir koridordan oluşmaktadır ve üzeri beşik tonozla örtülüdür. Duvarları taş örmedir. Merdivenden inilip dip kısma gelindiğinde temiz ayazma suyuna ulaşılır. Tabandan çıkan su, yakın zamanda yenilenmiş olan dairevi basit bir havuz içinde toplanmaktadır. Ayazma suyunun ardından tonozlu koridor, apsis biçimindeki küçük bir bölüm ile nihayetlenir. Yarım daire olan bu bölümün, bizzat Küçük Efendi tarafından halvethane olarak kullanıldığı rivayet edilmektedir¹⁶⁵ (Resim 75).

4.7 Şadırvan

Mermerden kare prizma bir tekmeden oluşan şadırvanın eni 68 cm, yüksekliği 81 cm'dir. Köşeleri yuvarlatılmıştır. Her yüzde birer musluk ve üst kısmında yassı bir kapak vardır.¹⁶⁶ Bugün musluklar ile kapak yoktur.

Şadırvanın yalnız bir yüzünde, su haznesinin ağız yerine doğru birbirine bağlanan içi boş iki dörtgen kartuş yer almaktadır. Yine aynı yüzde, iki kenarda mermere oyulmuş iki küçük yıldız motifi yarım olarak görülmektedir. Bunun dışında diğer yerler süslemesiz bırakılmıştır. Yalın dekorasyonu, Ampir üsluba yakındır (Resim 76,77).

¹⁶⁴ Baha Tanman, "Küçük Efendi Külliyesi", **DBİA**, C. V, s. 151

¹⁶⁵ Tanman, **a.g.e.**, s. 151

¹⁶⁶ Tanman, **a.g.e.**, s. 151

4.8 Hatice Hanım eşmesi

Cami-tevhidhanenin yanında, cümle kapısı hizasındadır. Doğusunda hazire yer almaktadır. Bizans dönemine ait dehlizli alt yapının önü duvarla kapatılarak çeşmenin haznesi haline getirilmiştir.¹⁶⁷ Avludan merdivenle aşağıya inilerek çeşmeye ulaşılır. 2.10 x 1.18 m’lik dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır (Resim 78).

Barok-Ampir özelliklerin bir arada görüldüğü bir anlayışta bezenmiştir. Düz sıvalı duvar üzerinde beyaz mermerden aynataşı vardır. Dikine konumlandırılmış dikdörtgenin kenarları dalgalı hatlı ince bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Dört köşesinde, II. Mahmud döneminde sevilerek kullanılan yıldız formunda rozet çiçek görülmektedir. Aynataşının diğer yüzeyleri süslemesiz bırakılmıştır. Zeminde dikdörtgen teknesi mevcuttur. Musluğu üzerindedir. Aynataşının tepesinde, kenarları yuvarlatılmış küfeki taşından kartuş içinde “Feyzüddîn” yazmaktadır (Resim 80). Kartuşun hemen üzerine arakiyye motifi kazınmıştır. Batı duvarında dikdörtgen çerçeve içinde, dört satırlık talik hatla yazılmış kitabesi bulunmaktadır (Resim 81):

Feyz-i Bârî etdi cârî âb-ı sâf
Teşne-diller içe âbın hamd ile edüb tavâf
Diyeler rahmet olan inşâsına tevîk bulan
Duhter-i Mîr Ali Hadîce Hanım yaptı bunu hayr-ı tâm
Sene 1251 (1835)

¹⁶⁷ Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri I**, İstanbul, 1943, s. 250,256; Tanman, **a.g.e.**, s. 151

4.9 Su Haznesi ve Soğuk Hava Deposu

Su haznesi ile zemininde yer alan soğuk hava deposu, külliye arazisinin güneybatı köşesinde yer almaktadır ve aynı zamanda güney çevre duvarının batı ucunu oluşturmaktadır. Kareye yakın dörtgen planlı su haznesinin üst örtüsü kubbeli tonozdur (Resim 85). Kenarları 6.60 x 6.90 m ölçülerinde ve yüksekliği yaklaşık 3.95 m'dir. Kuzey, güney ve doğu duvarlarında, bir sıra küfeki taşı ve iki sıra tuğla dizilerinden oluşan duvar işçiliği görülürken batısı moloz taş örmedir (Resim 84). Haznenin alması örgülü duvarları, çeşmenin de bulunduğu kuzey çevre duvarının iç yüzü ile benzer duvar işçiliğini göstermektedir. Sarnıcın doğu duvarının "C" kıvrımı yapan saçak silmesi altında yuvarlak kemerli küçük bir açıklık yer almaktadır. Kıvrımlı saçak silmesi, çeşme alınışındaki dalgalanmayı hatırlatmaktadır (Resim 82,83).

Kuzey tarafına bitişik eğimli bir koridordan yaklaşık 1.00 m kadar inildiğinde ard arda kemerli iki açıklıkla, su haznesinin aşağısında yer alan altyapıya girilir (Resim 86). Kemerli girişin karşısında, doğuda düzgün işçilikli başka bir kemerli giriş daha bulunmaktadır; ancak bu kısmın önü sonradan taş örülerek kapatıldığından alt yapının nereye kadar ilerlediği takip edilememektedir (Resim 87). Altyapının temellerine oturan su haznesi ise, külliye arazisinin bahçe kotundan itibaren yükselmektedir. Bizans döneminden kalması muhtemel olan bu altyapı, üzerindeki Osmanlı dönemine ait su haznesinin planını tekrarlamaktadır. Osmanlı döneminde soğuk hava deposu olarak kullanılmış olmalıdır.

Alt yapıya girişi sağlayan kemerli iki açıklık alçaktır ve tuğla dizilerinden meydana gelmektedir. Eğimli koridorun, haznenin hemen altında yer alan, taş örgülü duvar, alt yapının duvarlarının da taş örgü olduğunu düşündürmektedir. Alt yapının duvarları kalındır ve pembe renkte harçla sıvalıdır. Basık ve karanlık olan mekânın orta kısmında, üstteki ağırlığı karşılayan ve güney-kuzey doğrultusunda uzanan bir kemer, beden duvarlarına oturmaktadır. Üst örtüsü tonozdur (Resim 88,89).

Doğu duvarında üçlü niş düzenlemesi görülmektedir (Resim 90). Ortadaki niş iki yan nişten daha büyük boyutlu olarak yapılmıştır. Nişlerin yuvarlak kemerleri, tuğla sıralarından oluşturulmuştur. Ortadaki büyük nişin yukarısında, tek bir pencere açıklığı yer alır. Bu pencerenin simetrisinde bir pencere açıklığı da batı duvarında yer almaktadır.

4.10 Çevre Duvarı

Külliyeyi kuşatan çevre duvarının, Hacı Evhaddin Sokağı üzerindeki kuzey kanadının doğu kesimi giriş cephesi niteliğindedir ve cami avlusuna açılan ana kapı ile dört adet pencere, duvarın bu kesiminde bulunmaktadır.

Duvar, kesme küfeki taşı ile örülmüştür. Duvarın bu kesimi bugün sıvalıdır ve kapısı üzerinde avlu tarafına doğru uzanan kiremit kaplı saçak kısmı bulunmaktadır. Külliye arazisinde çapraz olarak konumlandırılan cami-tevhidhanenin kuzeydoğu yönündeki giriş aksı düşünülerek, avlu kapısı da kuzey duvarının doğusuna kaydırılmıştır. Kapı, sepet kulplu kemerli ve sarkıtma kilit taşlıdır. Kesme küfeki taşından sövelerle çerçevelenmiştir. Esasında ahşap olan kapı kanatları sonradan değiştirilerek demirden yapılmıştır. Cümle kapısının sağ tarafında bulunan üç pencere avluda çevre duvarına bitişik duran abdest musluklarının olduğu alana açılmaktadır. Cümle kapısının solunda bulunan tek pencere ise günümüzde iptal edilmiştir. Pencereleler dikdörtgen açıklıklı olup, kesme küfeki sövelidir.

Duvarın batı kesimi ise, kütüphane girişinin ve II. Mahmud Çeşmesi'nin bulunduğu taraftır ve özenli bir işçilik sergilemektedir. Yola bakan cephesi, üç çıkıntı ve iki girintiden oluşan dalgalı hat ile hareketlendirilmiştir. Barok üsluba uygun ılık-gölge etkisi yaratan bu girinti ve çıkıntılardan ortada yer alan II. Mahmud Çeşmesi'nin cephesi ise en dışa taşkın bölümü oluşturmaktadır.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Kuran, a.g.e., s. 468

Mermer kaplamalı çeşme cephesi dışında kalan kısımların duvar örgüsü dış yüzde kesme küfeki taşıdır ve sıvasızdır. İç yüzde ise çeşmede olduğu gibi iki sıra tuğla bir sıra taştan oluşan almaşık örgülüdür. Çeşme ile duvarın harpuştasının üzerinin önceden kiremit kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Çeşmenin iki yanında birer hacet penceresi cephede girinti olarak yer alır. Beden duvarları küfeki, söveleri beyaz mermerden olan hacet pencerelerinin “S” kıvrımı oluşturan dalgalı kemerleri vardır. Kilit taşı üzerinde rozet çiçek kabartma olarak yer alır. Kilit taşının iki yanında ise, çeşmenin üst köşelerine benzer, birer volüt motifi yer alır. Her iki pencere de lokma demir parmaklıklıdır.

Pencerelerin yanında, II. Mahmud Çeşmesi'ne benzer dışbükey birer kapı yer almaktadır (Resim 94). Kütüphane alanına girişi sağlayan bu kapılar, beyaz mermer söveli ve sepet kulbu kemerlidir. Kilit taşı üzerinde dikey konumlandırılmış oval madalyon içinde “Feyzüddîn” yazmaktadır. (Resim 93).

Küllîye arazisinin Küçük Efendi Sokağı üzerindeki batı kanadını oluşturan çevre duvarının ise günümüze bir kısmı ulaşabilmiştir ve moloz taş ve tuğla ile örülüdür. Duvarın üst kısmının önceden, kuzey kanatta olduğu gibi kiremit kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Yakın zamanda bu duvarın bitişiğine tek katlı barakalar kondurulmuştur.

Çevre duvarının güney kanadı Merdivenli Çeşme Sokak üzerinde yer alır. Külliye'nin eski tarihli planında arazinin güneydoğu köşesinin ise zamanında bir duvarla sınırlandırılmadığı görülmektedir. Üst kısmı demir şebekeli olan duvarın, külliye arazisinin batı kanadına bakılarak önceden moloz taş ile örülü olduğu düşünülebilir. Güney kanadındaki çevre duvarı üzerinde de külliye'ye bir giriş kapısı mevcuttur ve sağda hazire solda ise tek katlı konutların bulunduğu dar koridora oradan da cami avlusuna açılmaktadır. Çevre duvarının batı ucunu sarnıcın tuğla taş örgülü duvarı oluşturmaktadır. 20. yüzyıla ait kapı, Marmara mermerindendir ve tâk şeklinde ele alınmıştır ve üzeri süslemesizdir (Resim 97). Külliye arazisinin doğu kanadında

önceden tekke meşrutaları bulunmaktaydı. Günümüzde imamın lojmanın da bulunduğu tek katlı konutlar yer almaktadır.

4.11 Hazire

Külliyede, ikisi kütüphane, biri cami-tevhidhane tarafında yer alan üç ayrı hazire alanı bulunmaktadır. Toplam 45 adet olan mezarlardan 31 adeti külliye içindeki ilk hazire oluşumu olan cami-tevhidhanenin doğusundaki büyük kesimde (Çizim 17); 10 adeti kütüphanenin doğu duvarı bitişiğindeki küçük kesimde yer almaktadır (Çizim 18). Küçük Efendi Külliyesi'nin kurucu şeyhi Mehmed Raşid Efendi'nin de (ö.1858) gömülü olduğu diğer 3 mezarlı grup ise çevre duvarı ile kütüphane girişi arasındaki dar koridor üzerindedir. Buradaki alanın kütüphane girişi niteliğini kaybedip hazire haline gelişi 1842'den sonradır. Batı çevre duvarı dibinde kitablesiz 1 mezar daha yer almaktadır. Caminin doğusundaki hazirede, taşlar kible yönünde; kütüphane tarafındakiler ise batı yönünde yerleştirilmiştir.

Külliyede tarihi tespit edilebilen mezarlardan 19. yüzyıla ait 33; 20. yüzyıla ait 3 taş mevcuttur. En eski mezar taşı, doğudaki hazirede yer almaktadır ve 1816 (E.23) yılına aittir. Bu durum, cami-tevhidhane'nin doğusundaki hazire gelişiminin, Küçük Efendi Külliyesi'nin 1826'daki inşasından önce başlamış olduğunu göstermektedir. En geç tarihli mezar taşı 1909 (E.9) tarihini vermektedir. 9 mezar taşının ise, okunamadığı veya yazılmamış olduğu için tarihleri bilinmemektedir.

45 adet mezar içinde ayak şahideleriyle beraber günümüzde ulaşılabilen toplam 65 adet şahide içinde, 39 adeti ölenlerin kimlik bilgilerini edinebildiğimiz baş şahideleridir. Bunların içinde, 18'i kadın, 21'i erkek mezar taşıdır.

Mezar kitabelerine bakıldığında, çeşitli zümrelere ve meslek gruplarına mensup kişilerin gömülü olduğu anlaşılmaktadır; Küçük Efendi Külliyesi şeyhlerinden Mehmed Raşid Efendi (ö.1858), Hacı Mehmed Galib Efendi (ö.1867) ve Hacı

Mehmed Nesib Efendi (ö.1901) ile dervişlerinden 2 kişinin hazirede gömülü olduğu tespit edilmiştir.

Meslek gruplarına bakıldığında; mümeyyiz, hoca ve hafız, mutasarrıf, aktar, katip meslekleri ile ordu mensuplarından bir binbaşı, bir albay ve bir yarbay/cerrah, Enderun-u Hümâyundan emekli bir Yedikule ağası (aynı zamanda hafız), devlet adamlarından ticaret meclisi birinci üyesinin mezarlarının hazirede olduğu görülmektedir. Ayrıca mumcular kethudası, saray tulumbacısı, Kocamustafapaşa kasabı, Tersane emini gibi mesleklerden olan kişileri ise hazirede gömülü olan yakın akrabalarının mezar kitabeleri vasıtasıyla öğrenmekteyiz.

Mezar kitabeleri incelendiğinde, Halvetiye tarikatının mensupları dışında, Nakşibendiye ve Mevleviye gibi başka tarikatlara intisab etmiş olan kişilerin de burada gömülü olduğu tespit edilmektedir.

Bunun yanı sıra hazirede, aynı aileye mensup kişilerin gömülü olduğu görülmektedir: Ramiz Efendi (E.3), 12 yaşındaki oğlu Mehmed Reşid (E.1) ve Ramiz Efendi'nin kayınvalidesi Ayşe Hanım (E.7); Elmaspaşazade ailesinin damadı Mehmed Murad Bey (E.14), Elmaspaşazade İbrahim Bey'in kızları Zeliha Hanım (E.20) ve Hanife Hanım (E.22); Mumcular kethudası Hacı İsmail Ağa'nın kızı Ayşe (E.25), eşi Zeyneb Hanım (E.26) ve oğlu Kadri Efendi (E.27); Küçük Efendi Külliyesi'nin şeyhi Hacı Mehmed Galip Efendi (E.33), damadı Şeyh Hacı Mehmed Nesib Efendi (E.39) ile Şeyh Hacı Mehmed Nesib Efendi'nin oğlu Mehmed Galib Efendi (E.32) ile annesi Fazile Hanım (E.41); Hafız Galib Efendi'nin kızı Fatma Zekiye Hanım (E.34) ile oğlu Abdülhalim Efendi (E.36); Şeyh Mehmed Abdürreşid Efendi (E.43) ile babası Hacı Feyzullah Efendi'nin eşi Şerife Rukiye Hanım (E.44) hazirede saptanabilen aile gruplarıdır.

Külliyedeki mezar taşlarında küfeki taşı veya iyi işlenmemiş mermer kullanılmıştır. Mezarlardan 12'si pehlelidir.¹⁶⁹ Tespit edilebilen bir adet tek kaideli mezar vardır.¹⁷⁰ Diğerleri doğrudan toprağa dikilidir. Lahit¹⁷¹ mezar ise hiç yoktur. Küçük Efendi'nin gömülü olduğu alanda yer alan 3 mezar, diğer mezarlardan farklı olarak dönemin bitkisel kıvrımlı dökme demir şebekeleriyle çevrelenmiştir. Mezarların 37 adeti levha şahidelidir ve gövdeleri dikdörtgene yakın, kenarları ise dalgalı hatlı veya düzdür. Silindirik tipte şahide sayısı ise 8'dir.

Baş şahidelerinin 19'u başlıklı olup, fes (E.1, E.2, E.3, E.4, E.5, E.6, E.8, E.9, E.14, E.32), hotoz (E.11, E.25), dolama destarlı başlık (E.16, E.18, E.27, E.28), ağbani başlık (E.21), katibi sarık (E.30), sünbülü tacı (E.33) hazirede yer alan türlerdir. 3 baş şahidesinin ise stilize akant yaprağından oluşan tepeliği vardır. (E.22, E.26, E.34)

Mezar taşı kitabeleri, celi sülüs veya celi talik hat ile işlenmiştir. Emin (E.31), İbrahim (E.30), Zihni (E.35) ve Zühdi Efendi (E.42, E.44) mezar taşı kitabelerinde imzaları bulunan hattatlardır.

Şahide bezemeleri, oyma ve kabartma ve ayrıntıda kazıma teknikleri kullanılarak işlenmiştir. Süslemelerde, Tanrı'ya kavuşma, ölümsüzlük, ebedi hayat gibi sembolik anlamlar yüklü,¹⁷² Osmanlı sanatına özgü klasik motifler ile dönemin Batılılaşma etkisindeki Barok ve Ampir üslubuna uygun motiflerin kaynaştığı görülür. Şahideler üzerinde naturalist üslupta gül, gonca gül, rozet çiçek, lâle, hurma ağacı, servi, asma dalları ve üzüm ile akantus yaprağının stilize edilmiş biçimleri, ışınsal motifler sık görülen bezemelerdir. Bunun dışında, kitabe satırlarının yer aldığı dikdörtgen

¹⁶⁹ Pehle: Mezarın üzerini örten yatay bir dikdörtgen levhadır. Çoğu kez bir ya da birkaç kademeli kaidenin üzerine oturtulmuştur. Pehleli mezarlarda muhakkak bir ya da daha çok şahide bulunur. A. Tibet, E. Işın, D.Yelkenci; "Stelae Turcicae VIII, Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi", **İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelnekleri I**, yay. haz. Jean-Louis Bacque-Grammont, Aksel Tibet, 223-281, Ankara, 1996, s. 244

¹⁷⁰ Tek kaideli mezar: Şahideler ayrı ayrı küçük dikdörtgen kaideler üzerinde dikilidir: A. Tibet, E. Işın, D.Yelkenci; **a.e.**, s. 246

¹⁷¹ Lahit; İçine ölünün yerleştirildiği özel sanduka. Metin Sözen/Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1999, s. 146

¹⁷² Bitkisel Motiflerin Sembolik Anlamları için bkz. Naci Bakırcı, **Mevlevi Mezar Taşları**, İstanbul, s. 102-106

bölümlemeler, taşların yüzeyindeki geometrik motifleri oluşturur. Figürlü süsleme ise bulunmamaktadır.

Ayak taşları üzerinde en çok kullanılan motiflerden, gül, selvi ve iki yanında meyvesi ile gösterilen hurma ağaçlarının birçoğu, Orta Asya kökenli hayat ağacı motifi¹⁷³ olarak ele alınmıştır. Hazirede, bu ağaçlar çoğunlukla kökleri ile gösterilirken, kantaros'un içinden çıkan hurma ağacı (E.3A, E.34A) ve lâle çiçeğinden gelişen servi ağacı (E.28A) gibi son dönem Osmanlı şahidelerinde sevilerek uygulanmış değişik yorumlar da görülmektedir.

E.26 numaralı baş şahidesinin akant yapraklı tepeliği bir vazo içinden çıkarken ayak taşında ise, servi ağacı ile etrafını “S” ve “C” kıvrımı yaparak dolanan üzümlü asma dalları betimlenmiştir. E.22’de ise akant yapraklı tepeliğin altında meyve sepeti betimi görülmektedir.

Palmet biçiminde açılan akant yaprağı, haziredeki mezar taşlarında sık rastlanan bir motiftir. Bu motifin stilizasyon çeşitlemeleri içerisinde güneş ışınları biçimine dönüşen örnekler de bulunmaktadır. (E.2, E.22A) 45 envanter numaralı ayak taşının soğan biçimli başlığında perde kıvrımları, gövdesinde ise fiyonk motifi yer almaktadır. Şahidenin Barok üsluptaki süslemeleri, kitabesi olmayan bu mezarın haziredeki erken tarihli taşlardan biri olabileceğini düşündürmektedir.

Hazirede, yüzeyinde hiçbir süslemenin yer almadığı mezar taşlarının ise, erken tarihli ve kemer formundaki levha şahideli mezarlar olduğu görülür. (E.10, E.23, E.24, E.12, E.15, E.13, E.17, E.19, E.29) Bu taşlarının çoğu, Küçük Efendi Külliyesi (1826) inşa edilmeden önce, aynı arazi üzerinde bulunan ilk cami dönemine ait şahidelerdir.

¹⁷³ Hayat Ağacı kültü için bkz; Güran Erberk, “Hayat Ağacı Motifi I”, **Antika Dergisi**, S. 15, 1986; Güran Erberk, Hayat Ağacı Motifi II, **Antika Dergisi**, S. 16, 1986; Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi”, **Belleten**, No. 125, Ankara, 1968, , s. 24-36

Bunun dışında, hazirede 19. yüzyılın sonlarına ait silindirik şahidelerde taş süslemelerine rastlanmamaktadır.¹⁷⁴ (E.31, E.35, E.36, E.40, E.41, E.42, E.43, E.44)

¹⁷⁴ E. 34 numaralı çocuk mezarının silindirik formlu şahidelerinde papatya ve kandil motifi yer almaktadır.

V. DEĞERLENDİRME - KARŞILAŞTIRMA

Küçük Efendi Külliyesi'nde camii-tevhidhanenin Barok özellikler gösteren plan biçimi, Avrupa mimarisinde uygulanan Barok biçimlerden ayrılmamaktadır. Enine gelişen oval mekân ve bu mekânın uzun taraflarına aynı aksta yerleştirilen giriş ve absis, merkezi mekânın çevresinde dolanan şapel nişlerinin bulunduğu galeri kısmı gibi özellikleri ile Bernini'nin Roma'daki *Sant' Andrea al Quirinale Kilisesi* (1670)¹⁷⁵, plan tasarımı açısından Küçük Efendi Camii'nden farklı değildir (Çizim 8). Kilisede kubbe içinde gördüğümüz, bir merkezden gelişen güneş ışınları motifinin ise, Küçük Efendi Külliyesi'nde Sultan Mahmud güneşine dönüştüğü görülmektedir.

Bernini'nin bir başka tasarımı olan oval planlı *San Pietro Meydanı*'na (1656) eklemlenen köşeli alan ise, Küçük Efendi Camii'nde oval hacme eklemlenen dörtgen mihrap çıkıntısını hatırlatmaktadır (Çizim 9).

Yine planı Bernini'ye bağlanan ve Fischer Von Erlach tarafından yapılan *Viyana Karlskirche Kilisesi*'nde (1737)¹⁷⁶, oval plan etrafında küçük ışınsal çıkmalar halinde yer alan şapel nişleri, Küçük Efendi Külliyesi'nde ışınsal halvet hücreleri olarak karşılaşılmaktadır. (Çizim 10).

Osmanlı mimarisine baktığımızda, Küçük Efendi'den önce klasik mimarının yapısal elemanlarında ilk çözülmeyi bir 18. yüzyıl yapısı olan *Nuruosmaniye Camii'nde* (1755) görmekteyiz. Burada kare plan üzerine oturtulan bir ana kubbe ile devam eden Türk geleneği içinde yarım elips biçiminde olan avlu planı ile ¹⁷⁷ *Nuruosmaniye*, 18. yüzyılın en Batılı anlamda yapılmış camisidir¹⁷⁸ (Çizim 11).

¹⁷⁵ Howard Hibbard, **Bernini**, Penguin Books, London, 1990, s. 142-148; Belkıs Mutlu, **Mimarlık Tarihi Ders Notları**, "Kontr-Reform Klasik e Barok Mimari 17. Asır", MSGSU, 1996

¹⁷⁶ Mutlu, **a.g.e.**

¹⁷⁷ Semavi Eyice, "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", **Türkler**, C. XV, s. 292; Doğan Kuban, **"100 soruda Türkiye Sanatı Tarihi Tarihi"**, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1970, s. 244

¹⁷⁸ Doğan Kuban, **Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995

Nuru Osmaniye Camii avlu planı dışında, Küçük Efendi planına yaklaşan bir diğer uygulama, Ampir üslup döneminde inşa edilen Beşiktaş'taki *Asariye Camii*'dir (1839). Barok mimaride karakteristik olan oval planda olmamakla beraber, yine Batı kökenli olan dairesel ana mekân ile geleneksel cami plan tipi dışına çıkmaktadır¹⁷⁹ (Çizim 12). Barok etkilerin plana yansıdığı bir başka örnek ise, kare plan üzerine oval kubbeleriyle 1812'de tekrar inşa edilen Anadolu'dan *Konya Kapı Camii*'dir¹⁸⁰ (Resim 103).

Bunun dışında, 19. yüzyılla birlikte bazı tarikat yapılarında dairevi semahane ve tevhidhanelerle karşılaşılmaktadır. İstanbul Yenikapı (1837-38), Kütahya Mevlevihaneleri (1888/89) ile Kartal Maarifi (1818) ve Bursa Karabaş (1922) tekkeleri, Küçük Efendi Tekkesi gibi dairesel zikir türünün ayin alanını biçimlendirdiği tarikat yapılarına örnektir; ancak bu örneklerde Küçük Efendi'den farklı olarak ayin alanı sütunlarla sınırlandırılarak daireselleştirilmiş olup kare mekân içerisine oturtulmuşlardır (Çizim 15, 16).¹⁸¹

Dini mimaride, yüzey plastiğinde yoğun kullanımına karşın, gördüğümüz sayılı örneklerin dışında plan tasarımında yer edinmemiş olan Barok akım, dönemin çeşme, sebil, saray, köşk, yalı gibi sivil mimari plan tasarımlarında ise etkili olmuştur.¹⁸² Bir sofa ve ona açılan odaların esas elemanlarını oluşturduğu Türk evinde, sofanın Osmanlı'nın son yüzyıllarında, evin ortasında yer aldığı görülmektedir. Büyük konak ve saraylarda tercih edilen ve özellikle İstanbul'da çok rağbet gören orta sofaya

¹⁷⁹ Tarkan Okçuoğlu, "Asariye Camii", **DBİA**, İstanbul, 1993, C. I, s. 339; M. Baha Tanman, "Sadullah Paşa Yalısı'nın Geç Dönem Osmanlı Mimarlığındaki Yerine İlişkin Bazı Gözlemler", **Sadullah Paşa Yalısı: Bir Yapı Bir Yaşam**, YEM Yayın, İstanbul, 2008, s. 124-140

¹⁸⁰ Godfrey Goodwin, **A History of Ottoman Architecture**, New York, 1987, s. 415; Metin Sözen, Rüçhan Arık, v.d., "Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan", Türkiye İş Bankası Yayınları: 149, İstanbul, 1975, s. 333; "Kapı (İhyaiyye) Camisi", **Yurt Ansiklopedisi, Türkiye II İl: Dünyü Bugünü Yarımı**, haz. Vedat Günyol, C. VII, İstanbul, 1982-83, s. 5241

¹⁸¹ M.Baha Tanman, M.Baha Tanman, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları"/Tekkeler," **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: kaynaklar-doktrin-ayin ve erkân-tarikatlar edebiyat-mimari-güzel sanatlar-modernizm**, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, 2005, s. 343; M. Baha Tanman, v.d.: "Sadullah Paşa Yalısı'nın Geç Dönem Osmanlı Mimarlığındaki Yerine İlişkin Bazı Gözlemler", **Sadullah Paşa Yalısı: Bir Yapı Bir Yaşam**, YEM Yayın, İstanbul, 2008, s. 126-128; M.Baha Tanman, **Saltanatın Dervişleri Dervişlerin Saltanatı İstanbul'da Mevlevilik**, İstanbul Araştırması Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 93

¹⁸² Betül Bakır, **Mimaride Rönesans ve Barok, Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri**, Ankara, 2003, s. 83

zamanla birçok şekiller verilmiş ve oval sofalar, 1800 civarında uygulanmaya başlanmıştır. Oval sofalar, büyük bir moda halinde 19. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar devam etmiş ve II. Mahmud zamanında özellikle köşklere kullanılmıştır.

Topkapı Sarayı Şevkiye Köşkü (1789-1791)¹⁸³, *Nispetiye Köşkü* (18. yüzyıl sonları) (Çizim 14), *Sadullah Paşa Yalısı* (18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başı), *Hünkâr İmamı Köşkü* (18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başı)¹⁸⁴, *Gülhane Kasrı* (II. Mahmud dönemi)¹⁸⁵, *Alay Köşkü* (19. yüzyıl)¹⁸⁶, *Köçeoğlu Köşkü* (19. yüzyıl başı) (Çizim 13), *Prences Rukiye Yalısı* (19. yüzyıl), *Çağlayan Kasrı* ve *Kandilli Adile Sultan Sarayı* oval sofalı konut örnekleridir.¹⁸⁷

Mahalle dokusuyla bütünleşen Küçük Efendi Külliyesi'nin yalnız cami fonksiyonu düşünüldüğünde Goodwin'in belirttiği gibi, İstanbul'da ev mimarisini bu kadar andıran başka bir dini yapı ile karşılaşılmaz.¹⁸⁸ Ancak M. Baha Tanman, Küçük Efendi Külliyesi'nde olduğu gibi tekke işlevli yapıların çoğunlukla dönemlerindeki sivil mimarinin özelliklerini yansıttığını ve çevrelerindeki konutlarla tam bir kaynaşma sergilediğini söylemektedir.¹⁸⁹ Bununla birlikte, 18. yüzyıldan başlayarak sosyal yaşamdaki değişim ile sivil mimariye yönelme eğilimi doğmuştur.¹⁹⁰ Bu eğilim dini mimari tasarımına da yansımıştır. 19. yüzyılda camilerde gördüğümüz plan, cephe düzenlemesi ve sivil mimaride kullanılan kırma çatı, rampa, saçak gibi mimari elemanların kullanımı ile boyut olarak da küçülen camilerde, Osmanlı klasik dönem mimarisinin anıtsallığı zayıflamıştır. Selçuk Batur bu durumu, "19. yüzyılda dini mimarinin sivilleşmesi" olarak yorumlamaktadır.¹⁹¹

¹⁸³ M. Baha Tanman, "Şevkiye Köşkü", **DBİA**, C. VII, s. 165-166

¹⁸⁴ M. Baha Tanman, "Hünkâr İmamı Köşkü", **DBİA**, C. IV, s. 98-99

¹⁸⁵ M. Baha Tanman, "Gülhane Kasrı", **DBİA**, C. III, s. 438-439

¹⁸⁶ Tarkan Okçuoğlu, "Asariye Camii, Tanzimat Dönemi'nde Benzersiz Planlı Bir Yapı", **Sanat Tarihi Yıllığı**, S. 15, İstanbul, 2002, s. 117

¹⁸⁷ Eldem, **a.g.e.**, s. 145-148

¹⁸⁸ Goodwin, **a.g.e.**, s. 416

¹⁸⁹ M. Baha Tanman, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler," **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: kaynaklar-doktrin-ayın ve erkân-tarikatlar edebiyat-mimari-güzel sanatlar-modernizm**, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, 2005, s. 367

¹⁹⁰ Betül Bakır, "XVIII. yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Sivil Mimari Etkinliği", **Türkler**, C. XV, s. 321

¹⁹¹ Selçuk Batur, "Ondokuzuncu Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkâr Mahfili Sorunu Üzerine", **Anadolu Sanatı Araştırmaları II**, İ.T.Ü, Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü, İstanbul, 1970, s. 104

Son dönem camilerinde, hünkâr mahfil ve kasırlarının, yapıların kuzey tarafına alınarak son cemaat yeri girişlerinin üzerinde yer alması “dini mimarının sivilleşmesi” yorumunu desteklemektedir; daha önce mihrabın sağında veya solunda yer alan ve küçük alanlardan oluşan hünkâr mahfilleri ile 17. yüzyıldan itibaren hünkâr mahfillerine eklenilerek tasarlanmaya başlanan hünkâr kasırları, son dönem camilerinde devrinin sivil mimarisini yansıtan ve caminin ibadet hacmi dışında gelişen ek yapılara dönüşmüşlerdir.¹⁹²

Küçük Efendi Camii’nin son cemaat yeri üzerinde yer alan hünkâr mahfili ve hünkâr dairesi ile de ilişkilendirilebilecek önemli değişimle ise ilk kez 18. yüzyılın ikinci yarısında Üsküdar *Ayazma Camii* (1760)¹⁹³ ile Kadıköy *III. Mustafa Camii*’nde (1760) karşılaşılır.¹⁹⁴ Mahfil mekânının son cemaat yerinin üzerinde yer aldığı bir diğer yapı ise *Şebsefa Kadın Camii*’dir (1787). Burada bağımsız bir bütün olarak planlanmış son cemaat yeri, yatay olarak gelişen bir ek yapı niteliğindedir.¹⁹⁵ Bu dönemden sonra hünkâr kasırları ve buna bağlı olarak tasarlanan hünkâr mahfilleri caminin kuzey cephesinde yer almaya başlamıştır.¹⁹⁶

19. yüzyıla gelindiğinde II. Mahmud’un saltanatı sırasında birçok eski tarihli camiye hünkâr kasrı eklettiği veya cami ile birlikte yeniden inşa ettirdiği görülmektedir. Bu dönemde, *Beylerbeyi* (1778) ve *Selimiye* (1805) *Camileri*’ne kuzey yönde hünkâr kasırları; tarikat yapılarından *Yenikapı Mevlevihanesi*, *Selimiye Tekkesi*¹⁹⁷ ve *Merkez Efendi Tekkesi*’ne ise hünkâr mahfili eklenmiştir¹⁹⁸

¹⁹² Muzaffer Sudalı, **Hünkâr Mahfilleri**, İstanbul, 1958, s.71; Yılmaz Önge, “İstanbul Camilerinde Hünkâr Köşkleri”, **Ön Asya**, C.IV, S.40, 1968; M.Baha Tanman, “Hünkâr Kasırları”, **DBİA**, C.IV, **İstanbul**, 1995, s.102; Doğan Hasol, “Hünkâr Mahfili”, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, İstanbul, 1998; s.209

¹⁹³ Tanman, **a.g.e.**, s. 100-101; Semavi Eyice, “Ayazma Camii”, **DBİA**, C. I, İstanbul, 1993, s. 471

¹⁹⁴ Tülay Akın, “III. Mustafa Camii”, **DBİA**, C. V, İstanbul, 1994, s. 554

¹⁹⁵ Yasemin Suner, “Şebsefa Camii ve Sıbyan Mektebi”, **DBİA**, C. VII, İstanbul, 1994, s. 141-142; Denel, **a.g.e.**, s. 28

¹⁹⁶ Tanman, **a.g.e.**, s.102-103

¹⁹⁷ M. Baha Tanman, “Hünkâr Kasırları”, **DBİA**, C. IV, İstanbul, 1995, s. 102-103; M. Baha Tanman, “Merkez Efendi”, **DBİA**, C. V, İstanbul, 1994, s. 396-400

¹⁹⁸ M. Baha Tanman, “Mahfil” , **DİA**, S. 27, Ankara, s. 332; M. Baha Tanman, “Merkez Efendi”, **DBİA**, C. V, İstanbul, 1994, s. 396-400

Küçük Efendi Külliyesi cami-tevhidhanesinde, sivil mimari etkili bir başka eleman kırma çatı altında gizlenen ahşap kubbedir. İç ve dış mekânda birbirinden farklı etki oluşturan¹⁹⁹ ve bir çatı altında gizli kubbeli örtü sistemi, Osmanlı mimarisinde erken dönemlerden itibaren tekke ve küçük ölçekli camilerde karşılaşılan bir uygulamadır. “Çarpuşta kubbe” denilen bu tür kubbelerin sivil mimariden, özellikle köşk tasarımıyla kaynaklandığı ve sonradan dini mimariye geçtiği düşünülmektedir.²⁰⁰ Çarpuşta kubbe uygulaması, *Takkeci Tekkesi* (1591/92), *Beşiktaş Mevlevihanesi* (1622), *Yenikapı Mevlevihanesi* (1816), *Unkapanı Şazeli Tekkesi* (1886/87), *Kasımpaşa Ayni Ali Baba Tekkesi* (1902) gibi örneklerle 20. yüzyılın başına kadar ulaşmaktadır.²⁰¹ 18. yüzyıl sonlarından başlayarak *Şevkiye Köşkü*, *Hünkâr İmamı Köşkü*, *Gülhane Kasrı*, *Sadullah Paşa Yalısı*, *Hasib Paşa Yalısı*’nda olduğu gibi birçok köşk ve kasırdaki ise, Küçük Efendi’dekine benzer biçimde, oval mekânın üzerinde oval kubbeli üst örtülerinin olduğu görülmektedir.²⁰²

Küçük Efendi Külliyesi’nde, cami-tevhidhanenin oval ayin alanı dışında, Batı Barok mantığına uyan bir diğer önemli uygulama, oval hacimden ışınsal olarak dışarı taşan yedi mekândır (Çizim 20). Bu mekânlardan beş tanesi halvethane olarak tasarlanmıştır. Halvethanelerden biri, aynı zamanda mihrap çıkıntısı olan bölümün içerisinde yer almaktadır. Küçük Efendi’de olduğu gibi mihrabın içinden girilen bir

¹⁹⁹ Tanyeli, Gülsün, Kuzucular, Kani: “Osmanlı Mimarlığında Çift Örtü Sistemi”, **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslararası Bir Miras”**, ed. Nur Akın, Afife Batur, Selçuk Batur, YEM, İstanbul, 1999, s. 110

²⁰⁰ Hafız Hüseyin b. İsmail Hüseyin Ayvansarayi, **Hadikat’ül Cevami** (1787), yay. haz. İhsan Erzi, Tercüman Gazetesi, İstanbul, 1987; M. Baha Tanman, “Beşiktaş Mevlevihanesi’ne İlişkin Bir Minyatürün Mimarlık ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, **17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı**, Sanat Tarihi Yayınları, S. 4, İstanbul, 1998, s. 181-216; M. Baha Tanman, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler,” **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: kaynaklar-doktrin-ayin ve erkân-tarikatlar edebiyat-mimari-güzel sanatlar-modernizm**, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s. 332-333; “Sadullah Paşa Yalısı’nın Geç Dönem Osmanlı Mimarlığındaki Yerine İlişkin Bazı Gözlemler”, M. Baha Tanman, **Sadullah Paşa Yalısı: Bir Yapı Bir Yaşam**, YEM Yayın, İstanbul, 2008, s. 133-134

²⁰¹ M. Baha Tanman, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler,” **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: kaynaklar-doktrin-ayin ve erkân-tarikatlar edebiyat-mimari-güzel sanatlar-modernizm**, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s. 332-333

²⁰² M. Baha Tanman, “Beşiktaş Mevlevihanesi’ne İlişkin Bir Minyatürün Mimarlık ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, **17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı**, Sanat Tarihi Yayınları, S. 4, İstanbul, 1998, s. 195-196; M. Baha Tanman, “Sadullah Paşa Yalısı’nın Geç Dönem Osmanlı Mimarlığındaki Yerine İlişkin Bazı Gözlemler”, **Sadullah Paşa Yalısı: Bir Yapı Bir Yaşam**, YEM Yayın, İstanbul, 2008, s. 124-140

başka halvethane uygulaması da İstanbul'da Zeyniye tarikatının faaliyet gösterdiği *Şeyh Vefa Külliyesi*'nin (1476) cami-tevhidhanesinde yer almaktadır.²⁰³

M. Baha Tanman'ın da işaret ettiği üzere, halvethaneye mihrabın içinden geçilmesi, halvete ve mihraba ilişkin bazı sembolik değerlendirmelere bağlanabilir,²⁰⁴ Kiblenin yön tayini için camilerde yer alan mihrap, İslâm kültüründe kutsal sayılan Kâbeyi işaret etmektedir.²⁰⁵ Tasavvufta ise sufiler, Kâbeyi soyut ve temsili bir mekân olarak görmekte ve gerçek Kâbe'nin insanın gönlünde olduğuna inanmaktadırlar.²⁰⁶ Örneğin, Kâbe'nin hac sırasında yapılan tavâfı ile ilgili olarak Gazali, "*Tanrı'nın evinde O'nu görmeyi gerçekleştirmek için dönüşleri gerçekleştiren beden değil kalpdır*" demektedir.²⁰⁷

Küçük Efendi Külliyesi'ndeki mihrap-halvethane ile aynı zamanda Allah'a ulaşan yolun halvete girerek yani kalp yoluyla olabileceği, doğru olanın Allah'ı bu dünyadaki Kâbe'de değil de halvet vasıtasıyla yapılan içsel yolculukta aramak olduğu vurgulanmak istenmiş olabilir. Nitekim, ana mihrabın bulunduğu çıkıntılı alanda yer alan doğu ve batı halvethanelerinin önünde de birer mihrap nişi vardır. Bu durumda, üç mihraplı uygulama Barok dönemde karşımıza çıkan ilginç bir dekoratif unsur olduğu kadar felsefi anlamlar da içermesi bakımından dikkat çekicidir.

Oval hacme kuzeydoğu yönünden eklemlenen bir başka ışınsal mekân da kütüphanedir. Osmanlı döneminin diğer pek çok kütüphanesi gibi kitapları nemden korumak amacıyla fevkani olarak inşa edilmiştir. *Murad Molla, Ragıp Paşa, Nuruosmaniye ve Atıf Efendi Kütüphaneleri*, Küçük Efendi Külliyesi Kütüphanesi

²⁰³ M. Baha Tanman, "Halvethane", *DİA*, S. 15, Ankara, s. 391; M. Baha Tanman "Şeyh Vefa Külliyesi", *DBİA*, C. VII, İstanbul, 1994, s. 174-175

²⁰⁴ M. Baha Tanman, "Halvethane", *DİA*, S. 15, Ankara, s. 391

²⁰⁵ Mustafa Küçükbaşçı, "Kabe Sembolizmi", *Sanat ve İnanç: Rıfkı Melül Meriç anısına*, yay. haz. Banu Mahir, Halenur Katipoğlu, C. I, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2004, s. 91; "Kabe", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, s. 11

²⁰⁶ Meydan Larousse, C. 6, "Kabe", s. 730-731; *MEB İslâm Ansiklopedisi*, "Kabe", s. 11; Küçükbaşçı, *a.g.e.*, s. 101

²⁰⁷ Küçükbaşçı, *a.e.*, s. 93

gibi bir mahzen katı üzerinde yükselen kütüphane yapılarına örnektir.²⁰⁸ Küçük Efendi Kütüphanesi'nde ön cephe duvarı, tuğla derzli düzgün kesme küfeki taşı ile vurgulanmıştır. Yan duvarlar ise, geleneksel tarzda, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan almalı örgüye sahiptir. III. Ahmed, Eyüp Hüsrev Paşa, Hasan Hüsnü Paşa ile Halet Efendi Kütüphaneleri'ndeki mermer kullanımına karşın; kütüphane yapılarında genel olarak, tuğla ve taşın alternatif olarak dizildiği almalı duvar örgüsü görülmektedir.²⁰⁹ *Çorlulu Ali Paşa* (1709), *Ragıp Paşa* (1793), *Amcazade Hüseyin Paşa* kütüphanelerinde, Küçük Efendi Kütüphanesinde olduğu gibi ön cephe duvarı önemsenerek kesme taş; yan duvarlar ise tuğla- taş sıralarıyla örülmüştür.²¹⁰ *Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi* (1745) ve *Fatih Kütüphanesi* (1742) ise, Küçük Efendi Külliyesi Kütüphanesi gibi camiye bitişiktir ve cami içerisinden bağlantıları vardır. 1833 tarihli *Sketches of Turkey 1831 and 1832 by an American* adlı kaynakta II. Mahmud döneminde, artık İstanbul'daki her camide ve birçok tekkede kütüphanenin yer aldığından bahsedilmektedir.²¹¹

II. Mahmud'un eğitim alanında uyguladığı reformlar göz önünde bulundurulursa kütüphane sayısının bu dönemde artması şaşırtıcı değildir. 19. yüzyılın ilk yarısında, yeni usulde sivil eğitim ve öğretim uygulamaya konana kadar Osmanlı geleneksel eğitim sistemi içinde yer alan tekkelerin geniş mezheplere hitap eden ve halkı irşat etmekte etkili kuruluşlar olması, bu dönemde tekke kütüphanelerinin sayısının da artışı etkilemiş olmalıdır.²¹² 19. yüzyıl sonlarında Eyüp ilçesinde inşa edilen Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa Tekkesi,²¹³ Yenikapı Mevlevihanesi A. Nafiz Paşa

²⁰⁸ Ayşe Yetişkin Kubilay, "18. ve 19. yüzyıl İstanbul Vakıf Kütüphaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme" *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras"*, ed. Nur Akın, Afife Batur, Selçuk Batur, YEM, İstanbul, 1999, s. 152

²⁰⁹ Behçet Ünsal, "Türk-Vakfı, İstanbul Kütüphanelerinin Mimari Yöntemi", *Vakıflar Dergisi*, S. 18, Ankara, 1984, s. 105; Kubilay, a.g.e., s. 151

²¹⁰ Ahmet Küçükalfa, "İstanbul Vakıf Kütüphaneleri", *Vakıflar, İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 3. Vakıflar Haftası Armağanı*; Ünsal, a.g.e., s. 103

²¹¹ *Sketches of Turkey in 1831 and 1832 by an American*, New York 1833, s. 142

²¹² Pilehvarian, a.g.e., s. 142; Kara, Mustafa "Türk tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar. Tekkeler. Şeyhler", İstanbul, 2005, s. 92-93; Erol Özbilgen. *Bütün Yönleriyle Osmanlı Adab-ı Osmaniye: Devlet, Kurumlar, Toplum, Şehir, Aile, Birey, Bilim, Sanat, Kültür, Ticaret, Sanayi, Teknoloji*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, s. 305

²¹³ M. Baha Tanman, Hasan Hüsnü Paşa Tekkesi, Kütüphanesi ve Türbesi, *DBİA*, C. III, İstanbul, 1994, s. 563-564

Kütüphanesi (1851)²¹⁴ ve Üsküdar Aziz Mahmud Hüdayi Külliyesi'ne 1899'da eklenen kütüphane tekke kuruluşları bünyesinde yer alan kütüphanelere örnektir.²¹⁵

Küçük Efendi Külliyesi'nde oval cami-tevhidhane alanının arsaya çapraz olarak konumlandırılması, yapı kütesine Barok üsluba uygun bir hareket kazandırmakla birlikte, esasında bu uygulama ile araziden en iyi şekilde faydalanmak amaçlanmış olmalıdır. Küçük Efendi'de külliye arazisinde yer alan Bizans döneminden kalma tonozlu tahtani birimler de dikkate alındığında arazi şartları ile tekke mimarisine uygun işlevsellik ustaca kaynaştırılmıştır. Buradaki tonozlu birimlerden cami-tevhidhanenin batısında yer alan ayazma, 19. yüzyılda cami-tekkenin halvethane işlevini görmekteydi. Küçük Efendi Külliyesi'nde bulunan tahtani halvethane, 12. yüzyıldan 19. yüzyıla ulaşan bir geleneğin devamı niteliğindedir.²¹⁶ Bu ayazma-halvethane dışında, İstanbul'da Bizans ayazmasından bozma, *Mevlanakapı Merkez Efendi Tekkesi*'nde (1514) ve 15. yüzyıl sonlarında inşa edilen *Galata Mevlevihanesi* olmak üzere, iki adet halvethane yapısı daha tespit edilmiştir.²¹⁷ Bunun dışında, ayazma olmayan ancak tahtani halvethane geleneğine bağlanan, *Fatih Tahir Ağa Tekkesi*'nde (1760/61) avlu kotunun altında halvethane olarak kullanılan, Bizans dönemine ait beşik tonozlu alt yapı birimleri bulunmaktadır.²¹⁸

Küçük Efendi Külliyesi'nde Batılılaşma döneminin etkisinin yansıdığı bir başka mimari eleman, kuzeybatı köşesinde yer alan minaredir. Minarenin pabuç ve külâhındaki soğan forma, II. Mahmud döneminde yapılan, Ayazma Camii, *Beylerbeyi Camii*, *Nusretiye Camii* ve *Beyazıt Yangın Kulesi*'nin (1828) pabuç kısımlarında rastlamaktayız.

²¹⁴ Ekrem Işın, "Yenikapı Mevlevihanesi, **DBİA**, C. VII, İstanbul, 1994, s. 476; M. Baha Tanman, "Yenikapı Mevlevihanesi Mimarisi, **DBİA**, C. VII, s. 481-482

²¹⁵ M. Baha Tanman, "Aziz Mahmud Hüdayi Külliyesi", **DİA**, S. 4, Ankara, s. 340

²¹⁶ M. Baha Tanman, "Halvethane", **DİA**, S. 15, Ankara, s. 393

²¹⁷ M. Baha Tanman, "Merkez Efendi", **DBİA**, C. V, İstanbul, 1994, s. 396

²¹⁸ M. Baha Tanman, "Halvethane", **DİA**, S. 15, Ankara, s. 391

Üç cepheli II. Mahmud Çeşmesi'nin ayna taşında yer alan akant tepelikli oval madalyon bezemesinin benzerini ise, yine II. Mahmud Dönemi'ne ait üç cepheli *Ümmü Gülsüm Hanım Çeşmesi* (1824-1825) ile *İhsaniye Çeşmesi*'nde (1817-1818) görmekteyiz (Resim 104, 105).

SONUÇ

Türk mimarisi, camilerin özellikle yapısal gelişim sorunuyla ilgilenmiş, plan ve formlarda sürekli araştırma ve deneme içerisinde olmuştur. Çeşitli plan tiplerinin uygulandığı mimari birikimlerin neticesinde Osmanlı mimarisi, klasik dönem anıtsal üslubunu yaratmıştır. Osmanlı mimarisinde tek bir plan tipinin katı uygulaması olmamakla birlikte, dini mimaride mekânsal bütünlüğün sağlandığı merkezi planda kubbeli kare, ideal Osmanlı tasarımını oluşturmuştur. Fonksiyonel gereksinimler ile simgesel anlamların yansıtıldığı geleneksel Osmanlı cami tasarımında strüktür daima önemsenmiş ancak işlevsellik de asla göz ardı edilmemiştir.

Osmanlı, 18. yüzyılla birlikte Batı'dan aldığı Barok üslubu mimari cephe tezyinatında ve çeşitli el sanatlarında uygulamış ancak dini mimari plan tasarımında geleneksel çizgilerden vazgeçmemiştir; klasik dönem mimarisinde çözülmenin yaşandığı son dönem yapılarında bir kubbenin altında yer alan dört köşeli alt yapı ile mekân bütünlüğü sağlama anlayışı devam etmiş ve ana kütlelerin bozulması düşünülmemiştir. Barok ve Rokoko elemanlardan ise daha çok yüzey plastiğinde ve Osmanlılaştırılarak faydalanılmıştır. Bu nedenle bu dönemde ortaya konan Batı etkili mimari tarz, mimarlık tarihçeleri tarafından “Osmanlı Baroğu” olarak nitelendirilmiştir.

Gerek Türk klasik mimari geleneği, gerekse Batılılaşma döneminin diğer yapıları göz önünde tutulduğunda, Küçük Efendi Cami-tevhidhanesi (1826) oval biçimi ile Osmanlı mimarlık tarihinde özgün bir yer edinmiştir. Bu tasarımın bir dini yapıda uygulanabilme sebebi ise yapının Halvetiye-sünbülüye tarikatına bağlı bir tekke olmasında saklıdır. M. Baha Tanman'ın belirttiği gibi Küçük Efendi, bağlı olduğu Halvetiye-sünbülüye tarikatının dairesel devran zikri ve halvet uygulaması ile Batı kökenli oval planı başarılı bir sentez içinde bağdaştırmıştır.²¹⁹ Cami-tevhidhanede

²¹⁹ M. Baha Tanman, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler,” **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkân-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-Güzel Sanatlar-Modernizm**, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s. 343; M. Baha

devrani zikir mimariye oval ayin alanı olarak yansırken, tarikatın halvet uygulama geleneği de Barok üslubun eklemeci anlayışına uygun ışınsal çıkmalı küçük mekânlar olarak yansımıştır. Yapının biçimlenişinde, dönemin Batılılaşma politikası ile Halvetiye tarikatı usul erkânı etkili olmuş ve barok oval plan bir dini yapıda işlevsellik kazanmıştır.

Küçük Efendi Külliyesi'nin inşa edildiği Barok dönemden sonra karşımıza çıkan Ampir üsluptaki Beşiktaş Asariye Camii de (1839) dairesel planıyla geleneksel cami tipinin dışına çıkmaktadır. Buradaki biçimlenişte ise Küçük Efendi'deki tekke mimarisine uygun işlevsellikten farklı olarak yalnız Batı etkili bir estetik tercihin öne çıktığı görülür. Son dönem Osmanlı evlerinde oval planlı orta sofaların varlığı bilinmektedir. Tekke fonksiyonunun ön planda tutulduğu bazı yapıların semahane veya tevhidhanelerinde de daire planlı ayin alanlarıyla karşılaşılmaktadır. Ancak bu örneklerde dairesel alan, kare veya dikdörtgen yapı kitlesi içerisine oturtulmuş ve alt yapının sınırları yine düz çizgilerle belirtilmiştir. Küçük Efendi Cami-tevhidhanesi'nde ise oval biçim tüm yapıya hakimdir.

Bunun dışında arazi şartlarına uydurularak çapraz olarak konumlandırılan oval cami-tevhidhane tasarımıındaki Barok hareket, içbükey ve dışbükey profillerle dalgalanan avlu duvarı ve II. Mahmud Çeşmesi ile dış mekâna da aktarılmıştır.

Sonuç olarak Küçük Efendi, Batılı örneklerine yaklaşan bir Barok tasarım sergilemektedir ve oval planlı Barok uygulamanın Osmanlı mimarisinde bina tasarımına yansıdığı tek dini yapı olarak, Batılılaşma döneminin en önemli yapılarından biridir.

Tanzimat Fermanı'nın (1839) getirdiği yeniliklerin öncesinde, Osmanlı modernleşmesinde ayrıcalıklı bir yeri olan II. Mahmud döneminde inşa edilen Küçük Efendi Külliyesi'nin yapıldığı 1826 yılı, aynı zamanda II. Mahmud'un saltanat

Tanman, "Sadullah Paşa Yalısı'nın Geç Dönem Osmanlı Mimarlığındaki Yerine İlişkin Bazı Gözlemler", **Sadullah Paşa Yalısı: Bir Yapı Bir Yaşam**, YEM Yayın, İstanbul, 2008, s. 124-140

döneminde bir dönüm noktasıdır; 1826 yazında önemli bir reform gerçekleştirilmiş ve padişah Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmıştır. II. Mahmud'un 1826'ya kadar olan saltanat dönemi padişahın reformlarının hazırlık safhasıdır. Bu sırada padişah merkezi otoritesini güçlendirirken, ayaklanmalara karşı ulema ve meşayihin desteğinden faydalanmış, bir taraftan tarikatları kontrol altına alırken diğer taraftan da bazı önde gelen tarikat şeyhlerini yanında tutmaya çalışmış, tekke tamir ve inşasına da önem vermiştir. Nitekim Küçük Efendi Külliyesi'nin bağlı olduğu Sümbüliye, II. Mahmud reformlarının yanında olan önemli tarikat kollarındandır. Küçük Efendi Külliyesi'nin daha önce cami iken, yandıktan sonra II. Mahmud tarafından yeniden ve bir tekke yapısı olarak bu dönemde inşa ettirilmiş olması dikkat çekicidir.

Çalışmamızda, arşiv taraması sırasında elde edilen yazılı ve görsel belgeler sayesinde külliyenin Ağustos 1826 olarak kesinleşen inşa bitim tarihi, elde edilen şeyh adları ve onarım bilgileri, 1957'de yanarak, bugün tamamen yok olmuş olan cami-tevhidhanenin ahşap iç aksamı ve dekorasyonu, hünkâr mahfili, özgün dış cephesi, meşruta binaları tespit edilmiş ve külliyenin tarihçesi büyük ölçüde aydınlatılmıştır. Külliyenin mimarına ise ulaşılammamıştır; ancak geleneksel tekke mimarisinin mütevazı yapısının dışına çıkmadan ve işlevsellikten ödün vermeden ortaya konan Barok biçimin yanı sıra yapının özgün halinde karşılaşılan ahşap işçilikli iç dekorasyonunda dönemin Barok ve Ampir özelliklerini yansıtan ayrıntılar, Ortodoks kiliselerindeki despot ve ambon kürsülerini andıran çifte minber uygulaması, Küçük Efendi'nin Batı mimarisini iyi tanıyan bir kalfa tarafından inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Son olarak Küçük Efendi Külliyesi haziresinin envanter çalışmasının yapılması, 19. yüzyıl Osmanlı mezar taşları ve sosyal hayatı hakkında fikir vermesi ve külliye ile ilgili elde edilen bazı arşiv bilgilerinin doğrulanması açısından tez çalışmamıza katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdülkerim Kuşeyrî: “**Kuşeyri Risalesi**” (1072), Semerkând, İstanbul, 2005.
- Altun, Ara: **Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988.
- Akın, Tülay: “Mustafa III Camii”, **DBİA**, C.V, İstanbul, 1994, s.554-555.
- Ağır, Aygöl, Okçuoğlu, Tarkan: “Osmanlı Mezar Taşları Envanter Çalışması: Çemberlitaş Atık Ali Paşa Camii Haziresi Örneği, **TÜBA Kültür Envanteri Dergisi** 3/2004, s.259-284.
- Akozan, Feridun: “Türk Külliyyeleri”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara, 1969/9,8, s.303-309.
- Aktepe, M.Münir: **Patrona İsyanı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1958, s.59.
- Arel, Ayla: **Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci**, İstanbul, 1975, s.21.
- Arık, Rüçhan: “Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış”, **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.247-264.
- Arifi Ahmed Eflaki: **Ariflerin Menkıbeleri**, (1360), çev. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006.
- Atasoy, Nurhan: “Barok”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, C.5, s.81-83.
- Aslanapa, Oktay: **Osmanlı Devri Mimarisi**, İnkılap Yayınevi, 1986, 435-438.
- Âşıkpaşazade: “**Osmanoğulları’nın Tarihi**”, haz. Kemal Yavuz, M.Yekta Saraç, Koç Kültür Sanat Tanıtım, İstanbul, 2003 s.57-58.
- Hafız Hüseyin b. İsmail Hüseyin Ayvansarayı: **Hadikat’ül Cevami** (1787), yay. haz. İhsan Erzi, Tercüman Gazetesi, İstanbul, 1987.
- Barkan, Ömer Lütfi: “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, **Vakıflar Dergisi**, C.II, Ankara, 1942, s.279-386.
- Bakır, Betül: **Mimaride Rönesans ve Barok, Osmanlı Başkenti İstanbul’da Etkileri**, Nobel Yayın, Ankara, 2003, s.94.

- Bakır, Betül: “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Sivil Mimarinin Etkinliği”, **Türkler**, C.XV, s.320-333.
- Bakırcı, Naci: **Mevlevi Mezar Taşları**, Rumi Yayınları, İstanbul.
- Batur, Afife: “Batılılaşma Dönemi’nde Osmanlı Mimarlığı”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1041.
- Batur, Selçuk: “Ondokuzuncu Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkâr Mahfili Sorunu Üzerine”, **Anadolu Sanatı Araştırmaları II**, İ.T.Ü, Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü, İstanbul, 1970, s.97-103.
- Batur, Selçuk: “Selimiye Camii”, **DBİA**, C.VI, İstanbul, 1994, s.512-515.
- Batur, Selçuk: “Beylerbeyi Camii”, **DBİA**, C.II, İstanbul, 1994, s.203.
- Baykara, Tuncer: “II. Mahmud ve Resim”, **Bedrettin Cömert’e Armağan**, Ankara, 1980, s.509-515.
- Beydilli, Kemal: “II. Mahmud”, **DİA**, S.27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 352-356.
- Beydilli, Kemal: **Osmanlı Dönemi’nde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.
- Berk, Süleyman: **Zeytinburnu’nun Tarihi Mezartaşları Zamanı Aşan Taşlar**, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, 2006.
- Cerasi, M. Maurice: “Late Otoman Architects and Master Builders”, **Muqarnas**, Volume V, 1988, s.87-102.
- Cerasi, M. Maurice: **Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, çev. Aslı Ataöv, YKY, İstanbul, 1999.
- Cezar, Mustafa: **Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi**, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 1971, s.41-42.
- Cezar, Mustafa: “Onyedinci Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Sanat Tarihi İle İlgili Noktalar”, **17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı**, Sanat Tarihi Derneği Yayınları: 4, İstanbul, 1998, s.41-54.
- Cezar, Mustafa: “Osmanlılarda 18.Yüzyıl Sanat ve Kültür Ortamı”, **18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı**, Sanat Tarihi Derneği Yayınları: 3, İstanbul, 1998, s.47.

- Cezar, Mustafa: “Osmanlı’da Yenilik ve Değişim İçerikli İlk Hareket ve Oluşumlar”, **Osmanlı’nın Dış Dünyaya Bakışı**, Sanat Tarihi Derneği Yayınları: 6, İstanbul, 2003, s.1-15.
- Conti, Flavio: **Barok Sanatını Tanıyalım**, çev. Solmaz Turunç, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1982.
- Cumbur, Müjgan: “Vakfiyelere Göre Eski Türk Kütüphanelerinin Yöntemi”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C.XI, S.1-2,3-4, Ankara, 1962, s.3-21.
- Çetin, Atilla: “İstanbul’daki Tekke, Zaviye ve Hankahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli önemli Bir Vesika, **Vakıflar Dergisi**, S.XIII, Ankara, 1981, s.583-590.
- Denel, Serim: **Batılılaşma sürecinde İstanbul’da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri**, ODTÜ, Ankara, 1982.
- Denkhalbant, Ayşe: “Kütüphane”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, C.27, s.32-35.
- Ebu Hafs Şehabeddin Ömer b. Muhammed Sühreverdi: **Avarifü'l-maarif**, (1234), Umran Yayınları, İstanbul, 1988.
- Edhem, Halil Eldem: **Nos Mosquées de Stamboul**, Ed; Librairie Kanaat Stamboul, 1934, s.128-129.
- Edhem, Halil Eldem: **Türk Evi Plan Tipleri**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1954.
- Egemen, Affan: **İstanbul’un Çeşme ve Sebilleri: Resimleri ve Kitabeleri ile**, İstanbul, Arıtan Yayınevi, 1993, s.519.
- Erberk, Güran: “Hayat Ağacı Motifi I”, **Antika Dergisi**, S.15, 1986.
- Erberk, Güran: “Hayat Ağacı Motifi II”, **Antika Dergisi**, S.16, 1986.
- Erünsal, İsmail E.: **Türk Kütüphaneleri Tarihi II**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 22, Ankara, 1988.
- Erünsal, İsmail E.: “Kütüphane”, **DİA**, C.27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s.23-32.
- Eraydın, Selçuk: **Tasavvuf ve Tarikatler**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1994.
- Esin, Emel: "Merkez Efendi (H. 870/1465 Sonlan - 959/1551) ile Şah Sultan Hakkında Bir Haşiye", **Türkiyat Mecmuası**, C. XIX, 1980, s. 65-92

- Eyice, Semavi: “XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neoklasik Üslubu”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, S.IX-X, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979-1980, s.163-189.
- Eyice, Semavi: “Mimar Sinan’ın İhmal Edilmiş Bir Eseri: Ramazan Efendi Camii (Hacı Hüsrev)”, **Kültür ve Sanat**, Türkiye İş Bankası, Nisan 1989, s.12-18.
- Eyice, Semavi: “Ayazma Camii”, **DBİA**, C.I, İstanbul, 1993, s.471.
- Eyice, Semavi: “Nuru Osmaniye Camii”, **DBİA**, C.I, İstanbul, 1993, s.472.
- Eyice, Semavi: “Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı”, **Türkler**, C.XV, s.288.
- Eyice, Semavi, Tunay, İ. Mehmeti, Tanman, M. Baha: **Fotoğraflarla Fatih Anıtları**, fot. Sabit Kalfagıl, Fatih Belediyesi, İstanbul, s.116.
- “Fevziye Camii”, **Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler**, Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Şubesi, İstanbul, 1991, s.99.
- Gluck, Heinrich: “Türk Sanatının Dünyadaki Mevkii”, **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1935, s.119-129.
- Goodwin, Godfrey: **A history of Ottoman Aarchitecture**, New York, 1987.
- Göknıl, Ulya Vogt: **Mimar Sinan**, fot. Eduard Widmer, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul, 1987.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî: **100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1969.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî: **100 soruda İslâm Tasavvufu**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1985.
- Günay, Ünver: **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye**, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1999.
- Gündüz İrfan: **Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri**, Ankara, 1983.
- Güngör, Erol: “Anadolu’da Türk Birliği ve Tarikatlar”, **Türk Edebiyatı**, Şubat 1974, s.26.
- Hasol, Doğan: “Kiremit”, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, YEM, 1998, s.263.
- Hasol, Doğan: “Hünkâr Mahfili”, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, YEM, 1998, s.209.
- Hibbard, Howard: **Bernini**, Penguin Books, London, 1990.

Işın, Ekrem: “Tarikatlar”, **DBİA**, C.VII, İstanbul, 1994, s.213-216.

Işın, Ekrem: “Sünbülîlik”, **DBİA**, C.VII, İstanbul, 1994, s.107-112.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal: **Son Asır Türk Şairleri**, C.V-VIII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969, s.1301-1312.

İnançer, Ömer Tuğrul: “Osmanlı Tarihinde Sufilik ve Erkânları”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**: kaynaklar-doktrin-ayin ve erkân-tarikatlar edebiyat-mimari-güzel sanatlar-modernizm, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005.

İnce, Kasım: “III. Selim-IV. Mustafa ve II. Mahmud Dönemi (1789-1839) Osmanlı Mimarisi Hakkında”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.X, s.275-285.

İnce, Kasım: “Osmanlı Sanatının 1789-1839 Dönemine bir Bakış”, **Türkler**, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.313.

İpşirli, Mehmet: “II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi”, **Sultan II. Mahmud ve reformları semineri: 28-30 Haziran 1989**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 1990, s.49-57.

Kâhya, Yegân: “Yedikule”, **DBİA**, C.VII, İstanbul, 1994, s.458-459.

“Kapı (İhyaiyye) Camisi”, **Yurt Ansiklopedisi, Türkiye İl İl: Dünü Bugünü Yarını**, haz. Vedat Günyol, C.VII, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982-83, s.5241.

Kara, Mustafa: **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985.

Kara, Mustafa: **Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.

Kara, Mustafa: **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar. Tekkeler. Şeyhler**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005, s.37.

Kara, Mustafa: “II.Meşrutiyet Devrinde Dervişlerin Sosyal ve Kültürel Etkinlikleri”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Kaynaklar-doktrin-ayin ve erkân-tarikatlar-edebiyat-mimari-ikonografi-modernizm**, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s.533-544.

“Kocamustafapaşa”, **DBİA**, C.V, İstanbul, 1994, s.36-38.

Koç, Hülya: “Küçük Efendi Külliyesi”, **DİA**, C.26, Ankara, 2002, s.523-524.

Köprülü, M. Fuad: **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Köprülü, M. Fuad: **“Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1988.

Kuban, Doğan : **Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul, 1954, s.27-30.

Kuban, Doğan : **100 soruda Türkiye Sanatı Tarihi**, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1970, s.240-254.

Kuban, Doğan: “Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi”, **DBİA**, C.IV, İstanbul, 1994, s.43.

Kuban, Doğan: “Damad İbrahim Paşa Külliyesi”, **DBİA**, C.II, İstanbul, 1994, s.548.

Kuban, Doğan: “Nuru Osmaniye Külliyesi”, **DBİA**, C.VI, İstanbul, 1994, s.102.

Kuban, Doğan: **Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.

Kuban, Doğan: **Osmanlı Mimarisi**, YEM, İstanbul, 2007, s.506.

Kuran, Aptullah: “Türk Barok Mimarisinde Batı Anlamında Bir Teşebbüs Küçük Efendi Manzumesi”, **Belleten**, XXVII, S.107, Türk Tarih Kurumu, 1963, s.467-476.

Kutlu, Hüseyin: **Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Camii Haziyesi’ndeki Tarihi Mezar Taşları**, Damla Yayınevi, İstanbul, 2005, s.24, s.26.

Kubilay, Ayşe Yetişkin: 18. ve 19.Yüzyıl İstanbul Vakıf Kütüphaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme” **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras”**, ed. Nur Akın, Afife Batur, Selçuk Batur, YEM, İstanbul, 1999, s.149-153.

Küçük, Hülya: **Tasavvuf Tarihine Giriş**, Esra, Konya, 1997, s.272.

Küçükaşçı, Mustafa: “Kabe Sembolizmi”, **Sanat ve İnanç: Rıfkı Melül Meriç Anısına**, yay. haz. Banu Mahir, Halenur Katipoğlu, C.I, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2004.

Küçükkalfa, Ahmet: “İstanbul Vakıf Kütüphaneleri”, **Vakıflar: İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 3. Vakıflar Haftası Armağanı**.

“Kabe”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, C.VI, s.11.

“Kabe”, **Meydan Larousse: Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, C.VI, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1973, s.730-731.

Lemerle, Frederique, Pauwels Yves: **Baraque Architecture 1600-1750**, Flammarion, Paris, 2008.

“Mahmud Han II Çeşmesi” **İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyyatı**, C.II, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, 2006, s.232.

Mutlu, Belkis: **Mimarlık Tarihi Ders Notları**, MSGSU, 1996.

Okçuoğlu, Tarkan: “Asariye Camii”, **DBİA**, İstanbul, 1993, C.I, s.339.

Okçuoğlu, Tarkan : “Asariye Camii, Tanzimat Dönemi’nde Benzersiz Planlı Bir Yapı”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, S.15, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 2002, s.117.

Okumuş, Ejder: “II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları”, **Türkler**, C.XIV, s.647-655.

Ortaylı, İlber: “Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi”, **OTAM**, S.6, 1995, s.285-287.

Ortaylı, İlber: “Batılılaşma Sorunu”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi I**, İletişim Yayınları, s.134-138.

Öney, Gönül: “Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi”, **Belleten**, No.125, Ankara, 1968, , s.24-36.

Önge, Yılmaz: “İstanbul Camilerinde Hünkâr Köşkleri”, **Ön Asya**, C.IV, S.40, 1968.

Öngören, Reşat: “**Osmanlılar’da Tasavvuf , Anadolu’da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI.yy)**”, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000,s.20-21.

Öz, Tahsin: **İstanbul Camileri I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s.94.

Özbilgen, Erol: **Bütün Yönleriyle Osmanlı Adab-ı Osmaniyye : devlet, kurumlar, toplum, şehir, aile, birey, bilim, sanat, kültür, ticaret, sanayi, teknoloji**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Özkaya, Yücel: “Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840-1850 Arasında Taşrada Tanzimatın Uygulanışı”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Milli Kütüphane, Ankara,1991, s.121-138.

Öztürk, Yaşar Nuri: **Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar**, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1990.

Öztürk, Yaşar Nuri: **Son Devir Türk Tasavvufu ve Bosnalı Muhammed Tefvik Halvetî**,1991, s. 15.

- Öztürk, Nazif: Kocamustafapaşa Vakıfları ve Külliyesi, **Vakıflar Dergisi**, S.28, Ankara, 2004, s.9-35.
- Pilehvarian, Nuran Kara: “19.yy Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişimler ve Mimari Yansımaları”, **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslararası Bir Miras”**, ed. Nur Akın, Afife Batur, Selçuk Batur, YEM, İstanbul, 1999 s.142-148.
- Popovic, Alexandre, Veinstein, Gilles: **“İslâm Dünyasında Tarikatlar”**, çev. Osman Türer Ankara, Suf Yayınları, 2004, s.108.
- Renda, Günsel: “Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat”, **Türkler**, C.XV, s.265-283.
- Sâdık Vîcdânî: **Tarikatlar ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye)**, haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1995.
- Sakaoğlu, Necdet: “Mahmud II”, **DBİA**, C.V, İstanbul, 1994, s.253-260.
- Sakaoğlu, Necdet: “Mustafa III”, **DBİA**, C.V, İstanbul, 1994, s.548-554.
- Saner, Turgut: “Lale Devri Mimarlığında Hint Esinleri: “Çinihane”, **Sanat Tarihi Defterleri**, S.3 İstanbul, 1999, s.35-48.
- Saner, Turgut: “18.yüzyıl Osmanlı Mimarlığının Doğulu Yönü”, **Osmanlı’nın Dış Dünyaya Bakışı: 03 Aralık 1999**, İstanbul, Sanat Tarihi Derneği, 2004, s.17-28 .
- Serin, Rahmi: **İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler**, Petek Yayınları, İstanbul, 1984, s.67.
- Shaw, Stanford J.: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev.Mehmet Harmancı, C.I, E yayınları, İstanbul,1983, s.317.
- Seçkin, Nadide: “Yeni Valide Külliyesi”, **DBİA**, C.VII, İstanbul, 1994, s.468-469.
- Sketches of Turkey in 1831 and 1832 by an American**, New York: J.And J.Harper, 1833.
- Sözen, Metin, Arık, Rüçhan v.d.: **“Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan”**, Türkiye İş Bankası Yayınları: 149, İstanbul,1975.
- Srygowski, Josef: “Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi, **Türkiyat Mecmuası**, C.III, İstanbul, 1935, s.1-80.
- Suner, Yasemin: “Nusretiye Camii”, **DBİA**, C.VI, İstanbul, 1994, s.106.

- Sudalı, Muzaffer: **Hünkâr Mahfilleri**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Güven, İstanbul, 1958.
- Süreyya, Mehmed; “Feyzullah Şükrî Efendi”, **Sicill-i Osmanî**, yay.haz. Nuri Akbayar, C.IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.45.
- Tanışık, İ. Hilmi; **İstanbul Çeşmeleri I**, İstanbul, 1943, s.250, 256.
- Tanman, M. Baha: “Hasırîzade Tekkesi”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, S.VII, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sanat Tarihi Enstitüsü 1976-1977, s.107-142.
- Tanman, M. Baha: “**İstanbul Tekkelerinin Mimarisi ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, C.I, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, s.68.
- Tanman, M. Baha: “**İstanbul Tekkelerinin Mimarisi ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, C.III, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, s.465.
- Tanman, M. Baha: “Ağaçayırı Mescidi ve Tekkesi”, **DBİA**, C.I, İstanbul, 1993, s.95.
- Tanman, M. Baha: “Halvetilik”, **DBİA**, C.III, İstanbul, 1994, s.534.
- Tanman, M. Baha: “Hasan Hüsnü Paşa Tekkesi, Kütüphanesi ve Türbesi”, **DBİA**, C.III, İstanbul, 1994, s.563-564.
- Tanman, M. Baha: “Yenikapı Mevlevihanesi”, **DBİA**, C.VII, İstanbul, 1994, s.476-485.
- Tanman, M. Baha: “Küçük Efendi Külliyesi”, **DBİA**, C.V, İstanbul, 1994, s.150-152.
- Tanman, M. Baha: “Merkez Efendi”, **DBİA**, C.V, İstanbul, 1994, s.396-400.
- Tanman, M. Baha: “Şeyh Vefa Külliyesi”, **DBİA**, C.VII, İstanbul, 1994, s.174- 175.
- Tanman, M. Baha: “Şevkiye Köşkü”, **DBİA**, C.VII, İstanbul, 1994, s.165-166.
- Tanman, M. Baha: “Gülhane Kasrı”, **DBİA**, C.III, İstanbul, 1994, s.438-439.
- Tanman, M. Baha: “Hünkâr İmamı Köşkü”, **DBİA**, C.IV, İstanbul, 1995, s.98-99.
- Tanman, M. Baha: “Hünkâr Kasırları”, **DBİA**, C.IV, İstanbul, 1995, s.100-102.

- Tanman, M. Baha: “Hekimoğlu Ali Paşa Camii’ne İlişkin Bazı Gözlemler”, **Aslanapa Armağanı**, yay. kurulu: Selçuk Mülâyim, Zeki Sönmez, Ara Altun, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996, s.256.
- Tanman, M. Baha: “Beşiktaş Mevlevihanesi’ne İlişkin Bir Minyatürün Mimarlık ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, **17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı**, Sanat Tarihi Derneği Yayınları: 4, İstanbul, 1998, s.181-216.
- Tanman, M. Baha: “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları”/Tekkeler”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkân-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-Güzel Sanatlar-Modernizm**, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s.306-368.
- Tanman, M. Baha: **Saltanatın Dervişleri Dervişlerin Saltanatı İstanbul’da Mevlevilik**, haz. Ekrem Işın, çev. Melis Şeyhun, İstanbul Araştırması Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.93.
- Tanman, M.Baha Tanman: “Sadullah Paşa Yalısı’nın Geç Dönem Osmanlı Mimarlığındaki Yerine İlişkin Bazı Gözlemler”, **Sadullah Paşa Yalısı: Bir Yapı Bir Yaşam**, YEM Yayın, İstanbul, 2008, s.124-140.
- Tanman, M. Baha: “Mahfil”, **DİA**, S.27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s.331-333.
- Tanman, M. Baha: “Kasr-ı Hümayun”, **DİA**, S.24, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s.573-575.
- Tanman, M. Baha: “Mahfil”, **DİA**, S.27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s.332.
- Tanman, M. Baha: “Halvethane”, **DİA**, S.15, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s.391.
- Tanman, M. Baha: “Aziz Mahmud Hüdayi Külliyesi”, **DİA**, S. 4, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s.340.
- Tibet, A., Işın, E., Yelkenci, D.: “Stelae Turcicae VIII, Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi”, **İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelnekleri I**, yay. Haz. Jean-Louis Bacque-Grammont, Aksel Tibet, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s.244.
- Suner, Yasemin: “Şebsefa Kadın Camii ve Sıbyan mektebi”, **DBİA**, C.VII, İstanbul, 1994,s.141-142.
- Tanyeli, Gülsün, Kuzucular, Kani: “Osmanlı Mimarlığında Çift Örtü Sistemi”, **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslararası Bir Miras”**, ed. Nur Akın, Afife Batur, Selçuk Batur,YEM, İstanbul, 1999, s.106-111.
- Tunaya, Tarık Zafer: “Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İletişim Yayınları, 1983, s.238-244.

Uludağ, Süleyman: “Halvetilik”, **DİA**, C.15, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s.394.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, C.IV, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1956, s.147.

Ünsal, Behçet: “Türk-Vakfı, İstanbul Kütüphanelerinin Mimari Yöntemi”, **Vakıflar Dergisi**, S.18, Ankara, 1984, s.95-107.

Velikahyaoğlu, Nazif: **Sümbüliye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1999.

Yazıcı, Tahsin: “Fetihten sonra İstanbul’da ilk Halveti Şeyhleri; Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinan ve Merkez Efendi”, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, II, 1956, s.104-113.

Yediyıldız, Bahaeddin: “Vakıf Müessesinin 18. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara, S.14, 1982, s.3.

Yetkin, Suut Kemal: **Barok Sanat**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1977, s.12.

Yücer, Hür Mahmut: **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. yüzyıl)**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

Belgeler

BOA, C..EV.. 354/17996, 27.B.1247

BOA, C.MAARİF,7334, 22 Z 1225

BOA, İ.EV, 1311-C.8, 13.R.1311

BOA, İ.MVL, 416/18170, 29 .S. 1275

BOA, HAT 1319/51408, 29.Z.1241

BOA, C.EV, 115/5732, 1284

BOA, HAT 553/27325, 1251

BOA, A.MKT.NZD,254/36, H.1274

BOA, İ.DH, 567/39515, 13.C.1284

BOA, MF.MKT.648/1 img 4380

BOA, İ.MVL, 130/3461, 1.M.1265

BOA, MF.MKT 240/23, 1312

BOA, EV.d 30631, 1324. C.10

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Encümen Arşivi, “Küçük Efendi Külliyesi” Kasım 1949 tarihli fotoğraflar

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Encümen Arşivi, “Küçük Efendi Külliyesi” Şubat 1942 tarihli fotoğraflar (4706, 4707, 4708, 4709, 4710,4711)

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Encümen Arşivi, dosya no.646, (23.09.1949)

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2271 “Mehmed Raşid Efendi Kütüb-ü Mevkufesi Vakfiyesi Sureti”

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2747 “Reşid Efendi Kütüphanesi Fihristi”

EK 1. MEZAR TASLARI

E.1

E.2

Ah mine'l-mevt

Âlemin yokdur vefâsı kimseye

Eski bir sözdür bilür pîr ü civân

Genc iken ölmek ne müşkildir katî

Edemez sabr u tehammül âna cân

İşte bu Râmiz Efendi-zâdedir

Gençliğinde eyleyen terk-i cihân

Nâm-ı pâkidir Mehemed mahlası

Oldu beylikle Reşîd ânın inan

Firkatıyla sevgili babasının

Bir vakit dünyâda eylerdi fîgân

Âhiri ol derd-i firkatle dirîğ

Oniki yaşında göçdü nâgehân

Böyle imiş çâre ne hükm-i kazâ

Hak vere bâkîlere sabrı hemân

Mâder ü hemşîresi ömrün füzûn

Eyleye sıhhatle Hâyy-ı Müste'ân

Rûhu içün fâtiha ihsân ede

Kabrini ihlâs ile zâir olan Sene 1270 (1853)

E. 2

E. 2 A

Hüve'l-bâkî
Fenâdan bakāya eyledi rihlet
Hak ede kabrini ravza-i cennet
Üsküdar'da topçu
Binbaşısı Hüseyin Ağa'nın
Dâmâdı Cerrâh Kâim-makâmı
Merhûm ve mağfûr ilâ
Rahmet-i Rabbihi'l-Gafûr Selîm
Bey'in rûhiçün fâtiha
Fî 10 M (muharrem)
Sene 1279 (1862)

E.3

E.3A

Hüve'l-hallâku'l-bâkî
Genç idi Râmiz Efendi oldu fevt
Ez-kazâ nâgâh erdi âna mevt
Oda-i eshâmda ol nîk-nâm
Kim mümeyyizlikle olmuşdu be-nâm
Meğer ihvânı o Yûsuf sûreti
Atdı hafr edüb bu câh-ı firkatı
Etdiler hakkında izz ü irtikâb
Verdiler kizb ü dürûga ferr ü tâb
Bu kederle azm-ı ukbâ eyledi
Cismini bî-çâre ifnâ eyledi
Böyle imiş çâre yok hükm-i kazâ
Gençliğinde eyledi azm-ı bakâ
Vâh yazık gençlikde gele âna mürğ
Mâder ü evlâdın etdi bunda terk
Cenneti merhûma cây etsün Hudâ
Anlara sabr-ı cemîl etsün atâ
Fî 24 Şevvâl sene 1268 (1852)

E.4

E. 4A

Âh mine'l-mevt
Ey sâhib-i ibtisâr bu mezârı misâl-i
Nazar-ı i'tibâr etmeden güzâr eyleme kim
Başucumda gördüğün nişân değil hâildir
Fenâ-yı âleme bir mütehaccir misâl
Derûnünde gunûde-i sükût olan
Merhûmun rûhunu bir fâtiha ile şâd
Eyle ki seninde âkıbet karârgâhın
Bu hâk-i siyeh-dildir dest-i cellâd-ı ecelden
Ne civân kûy-ı halâs olur ne de pîrlar zebûn innâ lillah ve innâ
İleyhi râci'ûn Kâdı-asker Tevfik Beyefendi
Merhûmun mahdûm-ı emcedleri Hudeyde mutasarrıfı
Esbak Mehmed İzzet Beyefendi merhûmun rûhuna fâtiha
Fî 22 Receb sene 1302 (1885) Cum'a

E. 5

E. 5A

Âh mine'l-mevt
Fenâdan bakāya eyledi rihlet
Ede Hak kabrini ravza-i cennet
Tarîkat-ı Nakşibendiyyeden idi
Kula kurbünde Attâr el-Hâc
Ahmed Efendi'nin rûhuna fâtiha
15 (ay yok) sene 1326 (1909)

E. 6

E. 6A

Hassa ordusunda askerlik edüb haylı zemân
Dîn devlet uğrunda etdi sa'y-ı tâm
Irci'î emr-i şerîfin gûş edüb encâm-ı kâr
Mürg-ı rûh bâğ-ı Adn'e kıldı perr ü ihzizâm
Dehr-i fânîde bakâ yok pîr ü bernâye ecel
Nâgehân eder işrâb peymâne-i mevti müdâm
Âkıbet fevtin duyub bu mısra'ı yazdım harîz
Binbaşı Hasan Ağa cennetdedir kâim-makâm
Birinci hassa ordu-yı hümayûnu
Topçu alâyının dördüncü tabûru
Binbaşısı Hasan Ağa'nın rûhuna fâtiha
Fî gurre-i Câ (cemâziyel-evvel) sene 1280 (1863)

E. 7

E. 7A

Hüve'l-bâkî

Beni kıl mağfîret ey Rabb-i Yezdân

Bi-hakk-ı arş-ı a'zam nûr-ı Kur'ân

Gelüb kabrim ziyâret eden ihvân

Edeler rûhuma bir fâtiha ihsân

Merhûm Râmis Bey'in kayınvâlideşi

Merhûme Ayşe Hanım'ın rûhiçün

El-fâtiha fî 15 M (muharrem) sene 1273 (1856)

E. 8

Râzıyım emrine yâ Rab eyledim teslîm-i
Cân vere murâdım cennetde bana Hallâk-ı
Cihân ey benim derdli vâlidem ağlayub
Etme figân verem illeti ile yirmi
Bir yaşında bu makâmı kıldım mekân
İhtisâb ketebesinden merhûm
Ve merhûm Hasan Şevkî
Efendi'nin rûhiçün
(alt tarafı toprak altında kalmıştır)

E. 9

Âh mine'l-mevt

Ordu i'mâlât idâresi

Müdîri Mîr-alây Mehemmed

Ârif Bey'in

Rûhuna el-fâtiha

Sene 1324 (1908) sene 1326 (1909)

E. 10

Râzıyım emrine yâ Rab eyledim teslîm-i cân
Vere murâdım cennetde bana Hallâk-ı cihân
Ey benim derdli vâlidem ağlayub etme figân
Verem illetiyle bu mecrâyı kıldım mekân
..... hayır duâ düşdü tenime hemân
..... Kâtibi Ahmed Efendi'nin zevcesi
Merhûme Hanım'ın
Rûh-ı şerîfiçün el-fâtiha
(tarih kısmı toprak altındadır, okunmayan kısımlar taşın
hasarındandır)

E. 11

Hüve'l-bâkî

Cenâb-ı mîr İbrâhîm Âlîşân merhûmun

O nâzik duhteri ya'ni Nesîbe Fâtıma Zehrâ

Cihân bağında hiç açılmamaş bir gonçe-i terdi

Yetişüb berg-i gam-ı berbâd mürğ etdi hebâ hayfâ

Bakâ yok bu dehr-i dîn geç otur ey fehmedüb

Anınçün oldu doğru âzime târike ukbâ

Dedim bir bî-bedel târîh fevt-i hasret-engîzi

Îlâhî Fâtıma Hanım ola hem-sâye-i Zehrâ

Sene 1242 (1827)

E. 12

Hüve'l-hayyullezî lâ-yemût

Merhûme ve mağfûre

Hediye Hâtûn

Rûhiçün fâtiha

2 Muharrem 1239 (1823)

E. 13

E. 14

Fânî dünyâ sarâyında bir gonce gül idim bir zemân
Nâgehân erişdi ecel şerbeti ben de soldum hemân
Anamın babamın bir gülüydüm bir zemân
Ciğer âteşiyle terk-i dünyâ etdim hemân
Elmaspaşa-zâde dâmâdı
Süleymân Bey mahdûmu merhûm ve mağfûr
Mehemmed Murâd Bey rûhiçün
El-fâtiha 3 M (muharrem) 1265 (1849)

E.15

Şeyh Efendi'nin vâlîde-

Sinin câriyesi

Merhûme Zeyneb

Hâtûn rûhuna fâtiha

Sene 1239 (1824)

(14 envanter numaralı taşın ayak taşı yerinde
bulunmakla birlikte farklı bir taştır)

E. 16

Hazâ kabr-i Ma'cûnî Dervîş

Mehemmed kayyım-ı haze'l-câmi' mâ tâ

17 Ca (cemaziyel evvel) fî sene 1264 (1848) ve defn-

i fî haze'l-mekân

Dervîş Ali ve Dervîş İbrâhîm

Ve A'mâ Dervîş Mustafalar ve hümeüm

Ve li-sâiri'l-medfûnîn

El-fâtiha

E. 17

Fenâdan bakāya eyledi rihlet
Ede Hak kabrini ravza-i cennet
Dâvûdpaşa İskelesi'nde
Merhûme Hâce şerîfe

(Taşın geri kalan kısmı toprağa gömülü
olduğundan tarih okunamamıştır.)

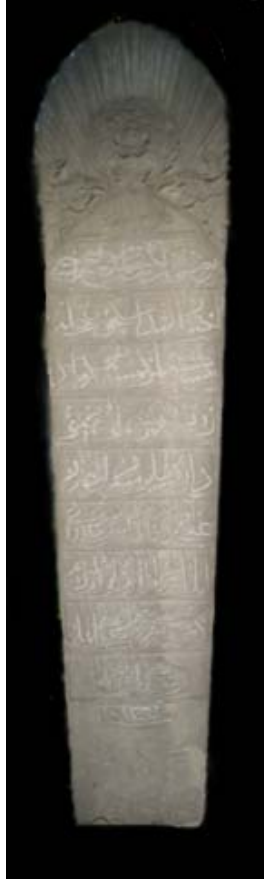

E. 18

Mürg-ı dil uçtu kafesden cânımın cân pâresi
Kondu cennet bâğına ciğerde kaldı yâresi
Dört yaşına ermiş meğer bunun va'desi
Etbâ'id en ? Hasan Ağa'nın mahdûmu
Merhûm ahmed Nazîf
Efendi rûhiçün el-fâtiha
Fî 15 S (safer) sene 1257 (1841)

E.19

E. 20

Hüve'l-bâkî

Bu dünyâda bulmadım hiç rahatı

İhtiyâr etdim anınçün rıhleti

Kimse gülmez kimse dahi gülmedi

Zevkine değmez cihânın mihneti

Dâr-ı dünyâ bir misâfir-hânedir

Aklı olan benden alır ibreti

Elmaspaşa-zâde İbrâhîm Bey

Kerîmesi merhûme Zeliha Hanım'ın

Rûhiçün el-fâtiha

Sene 1264 (1848)

E. 21

E. 21A

Hüve'l-hallâku'l-bâkî
Ziyâretten murâd bir du'âdır
Bugün bana ise yarın sanadır
Küçük Efendi Dergâhı'nın
Dervîşânından İskemleci
Demekle ma'rûf Mustafa
Ağa'nın rûhuna fâtiha
Fî 5 Mart 1305 (1889)

E. 22

Hüve'l-bâkî

Yok vefâsı kimseye hayf kim bu mihmân-hânenin
Bir gün elbet nûş eder câm-ı ecel pîr ü civân
Duhter-i Elmaspaşa-zâde gitdi genç iken
Mürg-ı rûhu eyleyüb dâr-ı behiştî âşiyân
Mâder-i bî-çâreyi künc-i firâk içre koyub
Doymayub dünyâsına azm etdi ol nevres fidan
Bulmayub derdine dermânın tabîb ü hâce âh
Irci'ye imtisâlen oldu ukbâye revân
Nâmını bir fâtiha ile yâd eyle du'â
Çâre yokdur tâ-be-mahşer eylesün âh ü figân
Hak te'âlâ merkadin gencîne-i envâr edüb
Hûr u gilmân ile ikrâm eyleye Mevlâ hemân
Ağlayun Leylâ dedi târîh-i sâl-i rihletin
Cây-gâh ola Hanife Hanım'a yâ Rab cinân
Sene 1248 (1833)

E. 23

Hüve'l-bâkî
Hâlâ dergâh-ı âlî
Tulumbacıbaşı
Ağanın birâderi
Sâdık Efendi kerîmesi
Merhûme Ayşe Hanım
Rûhiçün el-fâtiha
Sene 1232 (1816)

E. 24

E. 24A

Yâ ilâhî ol mubârek
İsm-i pâkin izzeti
Resûlün fahr-ı âlem şâh-ı
Kevneyn hurmeti eyle
Kabrim ravza-i cennet
Yâ ilâhe'l-âlemîn gece
Gündüz eylesünler
Hûr u gılmân hizmeti
Merhûme ve mağfûre
..... Hâfız
Ümmü Gülsüm Hâtûn
Rûhuna el-fâtiha
1235 (1820)
(Okunamayan kısım tahrip olmuştur.)

E. 25

Hüve'l-bâkî

Bir kuş idim uçdum yuvadan

Ecel ayırdı anadan babadan

Efendim okumadan geçmez buradan

Şefâ'at ederim size Hudâ'dan

Mumcu el-Hâc İsmâil

Ağa'nın kerîmesi merhûme

Âişe rûhiçün fâtiha

Fî 20 B (receb) sene 1242 (1827)

E. 26

E. 26A

Hüve'l-bâkî

Merhûm Mumcular Kethudâsı

El-Hâc İsmâil

Ağa'nın zevcesi

Merhûme ve mağfûrûn lehâ

İlâ rahmeti Rabbihi

El-Gafûr Zeyneb Hanım

Rûhiçün fâtiha

Sene 1257 (1842)

E. 27

E. 27A

Yâ Hû

Bir Nihâl-i gül-gonce-i bâğ-ı cinân

Ecel geldikde kimseye vermez emân

Bir âh ile gitdi dâr-ı fenâdan

Nev-civânım vefât etdi çiçekden

Mumcu el-Hâc İsmâil Ağa'nın

Mahdûmu merhûm Kadrî Efendi'nin

Rûhiçün el-fâtiha

Fî gurre-i (ayın ilk günü) C (cemaziyel ahir) sene

1233 (1818)

E. 28

E. 28A

Bir kuş idim uçdum yuvadan
Ecel ayırdı anadan babadan
Efendim okumadan geçmez buradan
Şefâ'at ederim size Hudâ'dan
Merhûm Mumcu Emîn Ağa'nın
Mahdûmu merhûm Mehmed Râif
Efendi'nin rûhiçün el-fâtiha
Fî 3 B (receb) sene 1245 (1829)

E. 29 – E.29 A

Hüve'l-bâkî

Kocamustafapaşa'da Kasab Mustafa

Ağa'nın zevcesi merhûme ve mağfûre

Dünyâda murâda eremeyen derdine çâre bulamayan

Ümmü Gülsüm Hanım rûhuna fâtiha

3 Ca (cemaziyel evvel) sene 1275 (1858)

1258 (1842)

(Her iki taşta da isim aynıdır fakat tarihleri farklıdır.)

Yâ Hû

Merhûme v emağfûre

Hâce Hâfız

Ümmü Gülsüm Hâtûn

Rûhiçün el-fâtiha

Fî 11 M (Muharrem)

E. 30

Hüve'l-hallâku'l-bâkî
Merhûm ve mağfûr el-muhtâc
Îlâ Rabbihi'l-Gafûr
Yazıcı Ebûbekir efendi-zâde
Enderûn-ı hümayûndan muhrec
Yedikule Ağası el-Hâc
Hâfız Mehmed Tâhir Efendi
Rûhiçün rızâen lillâhi'l-fâtiha
Sene 1243 (1828)
Ketebehu İbrâhîm be-nâmü'l-hat

E.31

E.31 A

Allah Hû
Evkâf-ı hümâyûn
Mümeyyizleri mütekâ'idânından
Abdülfettâh Efendi
Vâlidesi merhûme Hâce
Fâtıma Hanım rûhuna fâtiha
11 Muharrem sene 1290 (1873)
Ketebehu Emîn

E. 32

Emr-i Hak'la tamâm oldu va'desi
Ağlayub kaldı pederi hem vâlidesi
Nûr-ı aynım bu idi ciğerim pâresi
Gitdi elden kaldı dilde yâresi
Şeyh Nesîb Efendi'nin
Mahdûmu Mehmed Gâlib Efendi'nin rûhuna fâtiha
21 Ramazân 1302 (1885)

E. 33

Yâ Hû

Bu tekye-i feyz-mensûbe udebâ-yı meşâyiḥ-ı

Kirâmından olub binikiyüz

Seksendört sâlinde tatavvu'an

Berâ-yı îfâ-yı hacc-ı şerîf âzim-i

Cânib-i Hicâz olarak Cidde'ye

Vusûllerinde tekmîl-i müddet-i

Hayât-ı müste'âr ve defîn-i civâr-ı merkad-ı

Şerîf-i hazret-i olan

Kıdvetü'l-ulemâ ve şeyhü'l-kurrâ

Hâfızü'l-Kur'ân sâhibü'l-irfân

Eş-Şeyh el-Hâc Mehmed Gâlib Efendi

Aleyhir-rahmeti ver-rıdvân hazretlerinin

Rûh-ı şerîfleri için fâtiha

Fî 6 Ş (senesi yok)

(okunamayan kısım özel isimdir)

E. 34

E. 34A

Âh mine'l-mevt
Ehl-i irfân bir civândı pür-edâ
Hânemizin bülbülüydü dâimâ
Hamlini vaz' eyler iken çün hemân
Girmiş idi yirmiyedi yaşına
İki evlâdını yetîm eyleyüb
Erdi verem gitdi ukbâdan yana
Nice dayansun buna vâlidesi
Sabr-ı Eyyûb ver cenâb-ı Kibriyâ
Hâfız Gâlib Efendi'nin kerîmesi
Fatma Zekiye Hanım rûhuna fâtiha
Fî 8 Safer sene 1293 (1876)

E.35

E. 35A

Hüve'l-hallâku'l-bâkî

Ricâl-i Devlet-i Aliyye'den ticâret meclisi reîs-i evveli

Seyyid Ahmed İhsân Beyefendi'nin rûhiçün el-fâtiha

Fî 13 Ş (Şaban) sene 1277 (1861)

Yevm-i Cumartesi

Sevvedehu Zihnî

E. 36

E. 36A

Nev-civânlıkda terahhum etmedi ecel
Ser-te-ser kaldı vücûdüm çâre olmadı bana
Tâze iken yedi yaşıma girdim gonce gül idim cihân
Bâğında bir murâda ermeden yazık felek kıydı bana
Tâzeliğime doymadan murâdıma ermeden
Âh müşkil derde düşdüm kande cân ağlar bana
El-Hâc Hâfız Gâlib Efendi mahdûmu Abdülhalîm Efendi
rûhiçün fâtiha
1285 (1869)

E. 37

E. 38

E. 39

Geçici mezarlar

E. 40

Hüve'l-bâkî

Tarîkat-ı aliyye-i Sünbülüyyeden

Ve bu dergâh-ı şerîfin

Şeyhi merhûm ve mağfûr

Eş-Şeyh el-Hâc Mehmed Nesîb

Efendi'nin rûhiçün fâtîha

15 Cumâde'l-ûlâ (cemaziyel evvel) sene 1319 (1901)

E. 41

Hüve'l-bâkî

Feyziyye dergâh-ı şerîfî şeyhi Mehmed

Efendi'nin vâlideşi

Merhûme ve mağfûrûn lehâ Fâzile Hanım'ın

Rûhuna fâtiha

10 Cumâde'l-ûlâ (cemaziyel evvel) sene 1313 (1895)

E. 42, E. 43, E. 44

E.42

Hüve'l-hallâku'l-bâkî
Tersâne-i Âmire Emîni merhûm el-Hâc Ali Bey'in
Ortanca kerîmesi Fâtıma Hanım rûhiçün fâtiha
19 Ca (cemaziyel evvel) sene 1270 (1854)
Yevmü'l-Cum'a
Rakamehu Zühdî

E. 43

Hüve'l-hallâku'l-bâkî

E'izze-i kirâmdan es-Seyyid el-Hâc Feyzullah Efendi-zâde

Eş-Şeyh Mehmed Abdürreşîd Efendi'nin merkad-ı şerîfleridir

7 B (Receb) sene 1274 (1858)

E.43

Metal şebekenin üzerinde bulunan mermer kitabe:

Necl-i Feyzullah Efendi Şeyh Mehmed Sünbül'ün
Merkad-ı pâkin ziyâret eyleyen merd-i sa'îd
İşbu meşhed sünbül-i bâğ-ı hakîkatdır hemîn
Bûy-i vahdet şemmedersen kalbini eyle ferîd
Bir Küçük Şeyh denmekle bulmuş iken şöreti
Kemel ü ekber-i mükemmel şânına denmek bedîd
Mazhar-ı nûr-ı siyâdet hâfız-ı Kur'ân-ı Hak
Menba'-ı ilm-i hakîkat vâkîf-ı esrâr-ı Vahîd
Bendesî Hüsnî bana vâhla ekşim döküb
Rûh-ı pâk-i es'adinden eyledim rahm ümîd
İki dârın kâmin aldı cevher târîhidir
Hay u huy Hû'ya verdi âh Şeyh Abdürreşîd

E. 44

Hüve'l-hallâku'l-bâkî

Kibâr-ı meşâyhden el-Hâc Feyzullah Efendi'nin

Halîlesi Şerîfe Rukıye Hanım'ın rûhiçün fâtiha

22 Ş (Şaban) sene 1258 (1842)

Fî yevmüs-selâse

Rakamehu Zühdî

E. 45

EK 2 : TABLOLAR

Tablo 1

Envanter Numarası	Tarih	Cinsiyet	Kimlik	Meslek	Mezar Tipi	Başlık Türü	Şahide Formu	Yazı Türü	Bezeme
1	1270/1853	Erkek	Mehmed Reşid	-	Pehleli	Fes	Levha	Celi Talik	-
1A ²²⁰	?	Kadın	?	-	Pehleli	Akantus tepelik	Levha	-	Gül ağacı
2	1279/1862	Erkek	Selim Bey	Cerrah-yarbay	Pehleli	Fes	Levha	Celi Sülüs	Akantus, lale
2A	1279/1862	Erkek	Selim Bey	-	Pehleli	Kemer formu	Levha	-	Hurma ağacı
3	1268/1852	Erkek	Ramiz Efendi	Mümeyyiz	Pehleli	Fes	Levha	Celi Talik	Dal sikke, gül, kenarlarda kıvrım yapraklı su
3A	?	Kadın	?	-	Pehleli	Akantus tepelik	Levha	-	Kantaros içinden çıkan hurma ağacı
4	1302/1885	Erkek	Mehmed İzzet Beyefendi	Hudeyde mutasarrıfı	Pehleli	Fes	Levha	Celi Talik	-
4A	?	Kadın	?	-	Pehleli	Gül buketli akantus tepeliklik	Levha	-	Gül ağacı
5	1326/1909	Erkek	Hacı Ahmed Efendi	Attar	Toprak Mezar	Fes	Levha	Celi Talik	-
5A	1326/1909	Erkek	Hacı Ahmed Efendi	-	Toprak Mezar	Kemer formu	Levha	-	Meyve ağacı
6	1280/1863	Erkek	Binbaşı Hasan Ağa	Binbaşı	Pehleli	Fes	Levha	Celi Sülüs	Arma
6A	1280/1863	Erkek	Binbaşı Hasan Ağa	-	Pehleli	Dekoratif başlık	Levha	-	Hurma ağacı
7	1273/1856	Kadın	Ayşe Hanım	-	Pehleli	Kemer formu	Levha	Celi Talik	Rozet çiçek, defne yaprakları
7A	1273/1856	Kadın	Ayşe Hanım	-	Pehleli	Sivri Kemer	Levha	-	Hurma ağacı
8	Okunmuyor	Erkek	Hasan Şevki Efendi	İhtisab kâtibi	Toprak mezar	Fes	Levha	Celi Sülüs	-
9	1324,1326/1908, 1909	Erkek	Albay Mehmed Arif Bey	Albay	Toprak mezar	Fes	Levha	Celi Talik	-
10	Okunmuyor	Kadın	Ahmed Efendi'nin hanımı (?)	-	Toprak mezar	Kemer formu	Levha	Celi Sülüs	-

²²⁰ 1A, 3A, 4A kadın ayak taşıdır; ancak erkek baş taşları vardır.

Tablo 2

Envanter Numarası	Tarih	Cinsiyet	Kimlik	Meslek	Mezar Tipi	Başlık Türü	Şahide Formu	Yazı Türü	Bezeme
11	1242/1827	Kadın	Nesibe Fatıma Zehra	-	Toprak Mezar	Hotoz	Levha	Celi Sülüs	Gonca gül, akantus, lale
12	1239/1823	Kadın	Hediye Hatun	-	Toprak Mezar	Kemer formu	Levha	Celi Sülüs	-
13	-	-	?	-	Toprak Mezar	Kemer formu	Levha	-	-
14	1265/1849	Erkek	Mehmed Murad Bey	-	Pehleli	Fes	Levha	Celi Sülüs	-
15	1239/1824	Kadın	Zeyneb Hatun	Cariye	Pehleli	Kemer formu	Levha	Celi Sülüs	-
16	1264/1848	Erkek	Macuni Derviş Mehmed	Küçük Efendi'nin kaydımı	Toprak Mezar	Destarlı başlık	Levha	Celi Sülüs	-
17	Okunamadı	Kadın	Hoca Şerife	Davudpaşa İskelesi'nde hoca	Toprak Mezar	Kemer formu	Levha	Celi Sülüs	-
18	1257/1841	Erkek	Ahmed Nazif Efendi	-	Toprak Mezar	Destarlı Başlık	Levha	Celi Sülüs	-
19	-	-	?	-	Toprak Mezar (Gömülü)	Kemer formu	Levha	-	-
20	1264/1848	Kadın	Zeliha Hanım	-	Toprak Mezar	Kemer formu	Levha	Celi Sülüs	İşinsal güneş motifi, rozet çiçek, defne yaprağı
21	1305/1889	Erkek	İskemleci Mustafa Ağa	Küçük Efendi dervişi	Pehleli	Ağbani başlık	Levha	Celi Talik	-
21A	1305/1889	Erkek	İskemleci Mustafa Ağa	-	Pehleli	Kemer formu	Levha	-	Servi, işinsal güneş motifi
22	1248/1833	Kadın	Hanife Hanım	-	Toprak Mezar	Akantus tepelik	Levha	Celi Sülüs	Kantaros içinde üzüm, akantus, lale
23	1232/1816	Kadın	Ayşe Hanım	-	(Kırık)	Kırık	Levha	Celi Sülüs	-
24	1235/1820	Kadın	Ümmü Gülsüm Hatun	Hafız	Toprak Mezar	Kemer formu	Levha	Celi Sülüs	-
24 A	-	-	-	-	Toprak Mezar	Kemer formu	Levha	-	Hurma ağacı
25	1242/1827	Kadın	Ayşe	-	Toprak Mezar	Hotoz	Levha	Celi Sülüs	Gonca gül

Tablo 3

Envanter Numarası	Tarih	Cinsiyet	Kimlik	Meslek	Mezar Tipi	Başlık Türü	Şahide Formu	Yazı Türü	Bezeme
26	1257/1842	Kadın	Zeyneb Hanım	-	Pehleli	Akantus tepelik	Levha	Celi Sülüs	Çiçek, vazodan çıkan akantus
26A	1257/1842	Kadın	Zeyneb Hanım	-	Pehleli	Sivri kemer	Levha	-	Akantus, selvi, asma dalları, üzüm
27	1233/1818	Erkek	Kadri Efendi	-	Pehleli	Destarlı başlık	Levha	Celi Sülüs	-
27A	1233/1818	Erkek	Kadri Efendi	-	Pehleli	Sivri kemer	Levha	-	Lale, selvi
28	1245/1829	Erkek	Mehmed Râif	-	Pehleli	Destarlı başlık	Levha	Celi Sülüs	-
28A	1245/1829	Erkek	Mehmed Râif	-	Pehleli	Soğan formunda başlık	Levha	-	Hurma ağacı
29	1275/1858	Kadın	Ümmü Gülsüm Hanım	-	Pehleli	Kemer formu	Levha	Celi Sülüs	-
29A	1258/1842	Kadın	Ümmü Gülsüm Hanım	Hoca Hafız	Pehleli	Kemer formu	Levha	Celi Sülüs	-
30	1243/1828	Erkek	Hacı Mehmed Tahir Efendi	Hafız	Toprak Mezar	Katibi sarık	Levha	Celi Sülüs	-
31	1290/1873	Kadın	Fatıma Hanım	Hoca	Pehleli	Başlıksız	Silindirik	Celi Sülüs	-
31A	1290/1873	Kadın	Fatıma Hanım	-	Pehleli	Başlıksız	Silindirik	-	-
32	1302/1885	Erkek	Mehmed Galib Efendi	-	Toprak Mezar	Fes	Levha	Celi Talik	-

Tablo 4

Envanter Numarası	Tarih	Cinsiyet	Kimlik	Meslek	Mezar Tipi	Başlık Tipi	Şahide Formu	Yazı Türü	Bezeme
32 A	-	-	?	-	Toprak Mezar	Kemer formu	Levha	-	-
33	1284/1867	Erkek	Şeyh Hacı Mehmed Galib Efendi	Küçük Efendi şeyhi	Toprak Mezar	Sünbülü Tacı	Levha	Celi Sülüs	Sümbül
34	1293/1876	Kadın	Fatma Zekiye Hanım	-	Toprak Mezar	Gül demetli akantus tepelik	Levha	Celi Talik	-
34A	1293/1876	Kadın	Fatma Zekiye Hanım	-	Toprak Mezar	Kemer formu	Levha	-	Kantarostan çıkan gül ağacı, akantus
35	1277/1861	Erkek	Seyyid Ahmed İhsan Beyefendi	Ticaret Meclisi birinci reisi	Toprak Mezar	Başlıksız	Silindirik	Celi Sülüs	-
35A	1277/1861	Erkek	Seyyid Ahmed İhsan Beyefendi	-	Toprak Mezar	Başlıksız	Silindirik	-	-
36	1285/1869	Erkek	Abdülhalim Efendi	-	Toprak Mezar	Başlıksız	Silindirik	Celi Talik	Rozet çiçek
36A	1285/1869	Erkek	Abdülhalim Efendi	-	Toprak Mezar	Başlıksız	Silindirik	-	Kandil motifi
37-38-39	-	-	?	-	Toprak Mezar (geçici)	Düz	Levha	-	-
40	1319/1901	Erkek	Şeyh Hacı Mehmed Nesib Efendi	Küçük Efendi Tekkesi şeyhi	Toprak Mezar	Başlıksız	Silindirik	Celi Talik	-
41	1313/1895	Kadın	Fâzile Hanım	-	Toprak Mezar	Başlıksız	Silindirik	Celi Talik	-
42	1270/1854	Kadın	Fatma Hanım	-	Çerçevesi	Başlıksız	Silindirik	Celi Sülüs	-
43	1274/1858	Erkek	Şeyh Mehmed Abdürreşid Efendi	Küçük Efendi Tekkesi kurucu şeyhi	Çerçevesi	Başlıksız	Silindirik	Celi Sülüs	-
44	1258/1842	Kadın	Şerife Rukiye Hanım	-	Çerçevesi	Başlıksız	Silindirik	Celi Sülüs	-
45A	-	Kadın	?	-	Toprak Mezar	Soğan formu başlık	Levha	-	Fiyonk, perde motifi

EK 3: RESİMLER

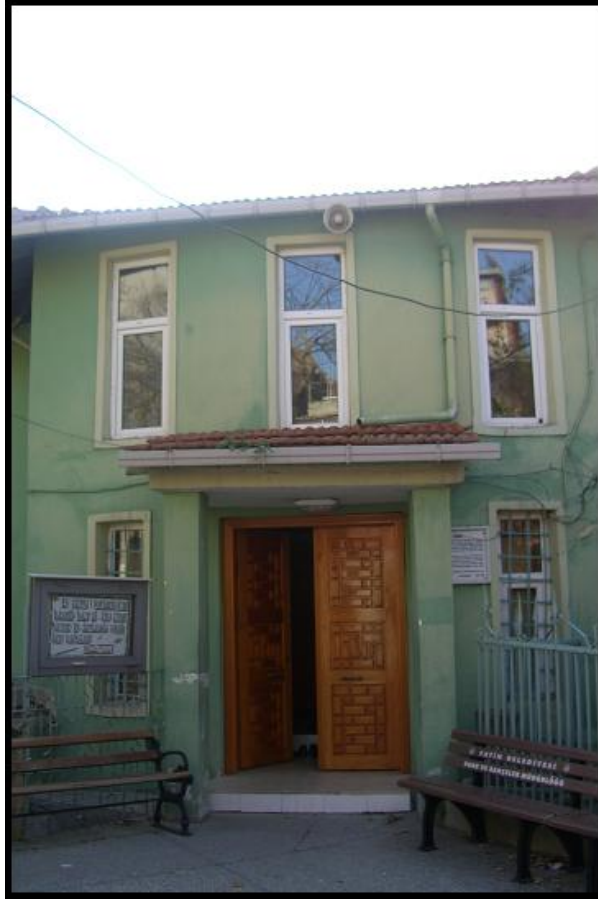
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

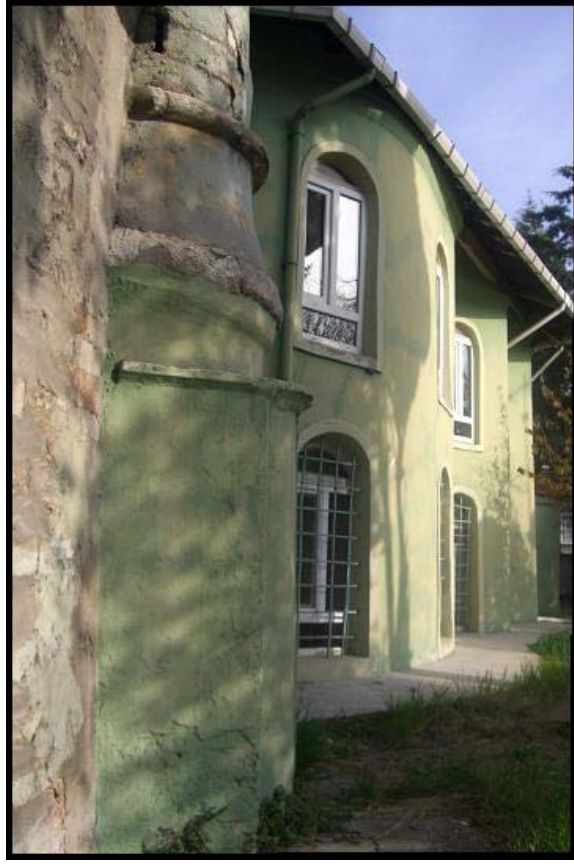
Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

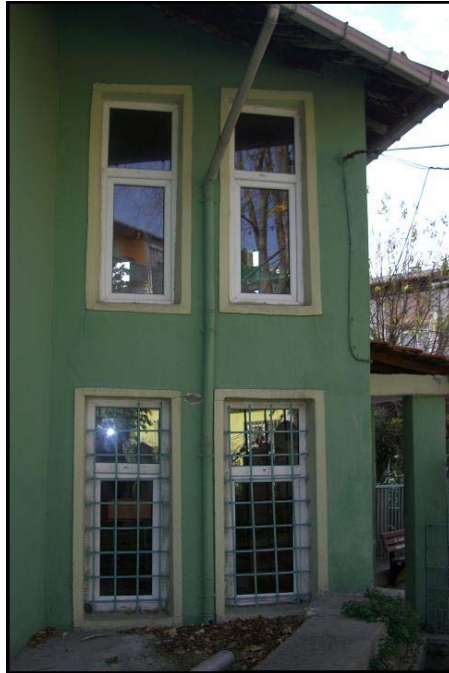
Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

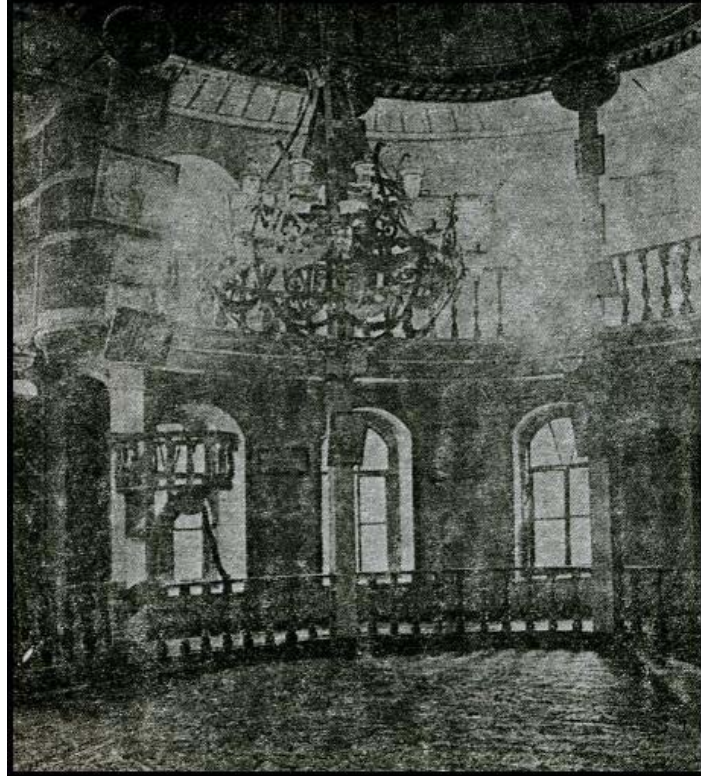
Resim 20

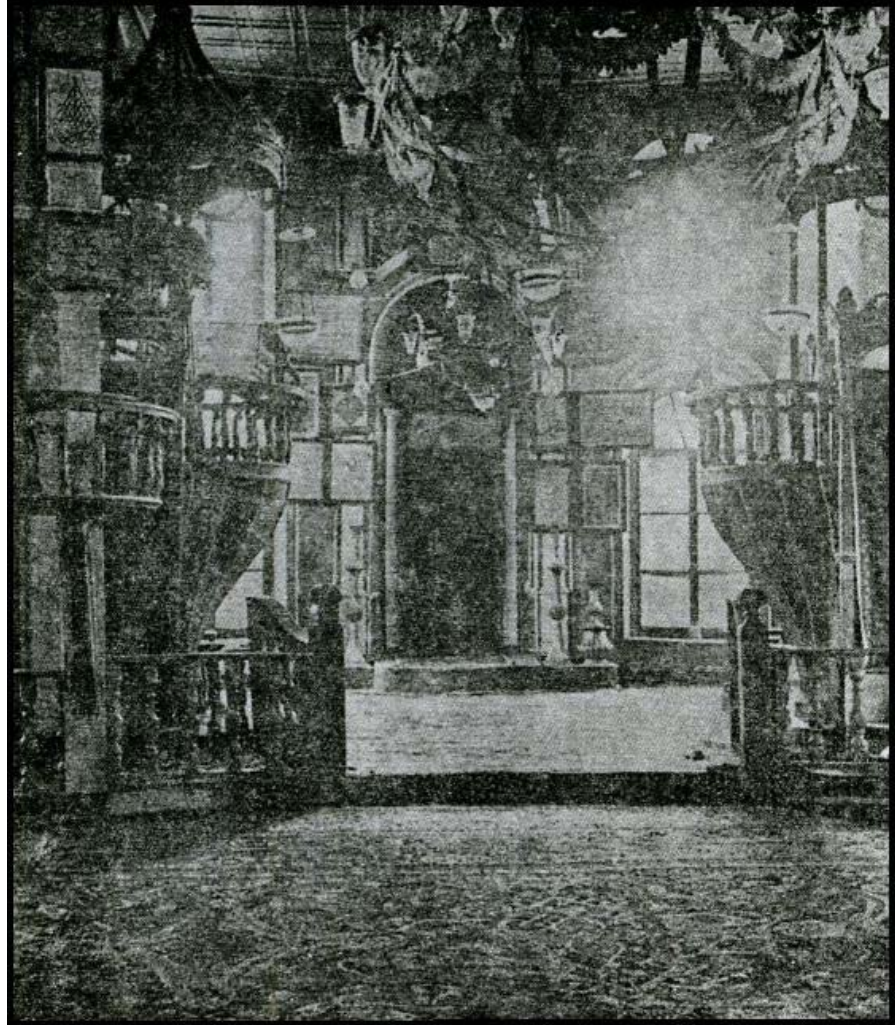
Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

Resim 28

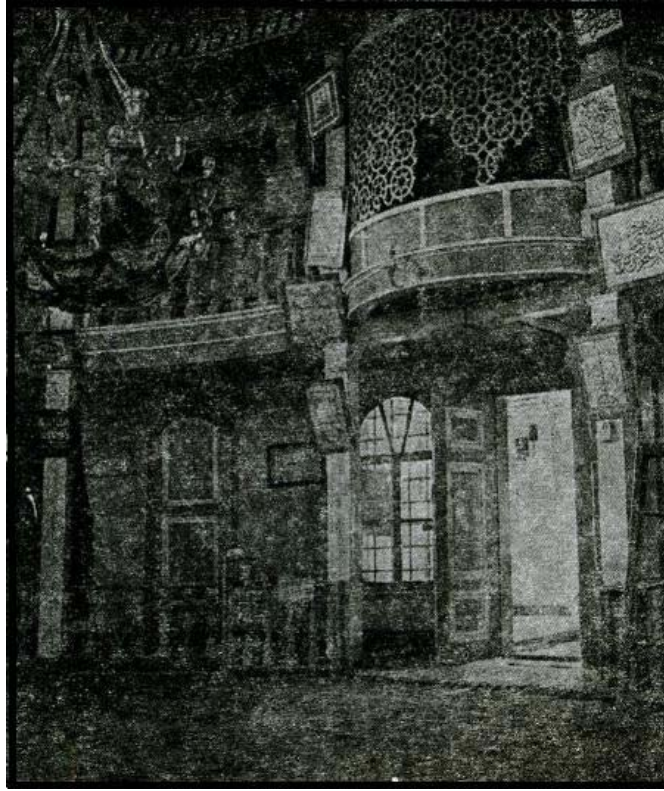
Resim 29

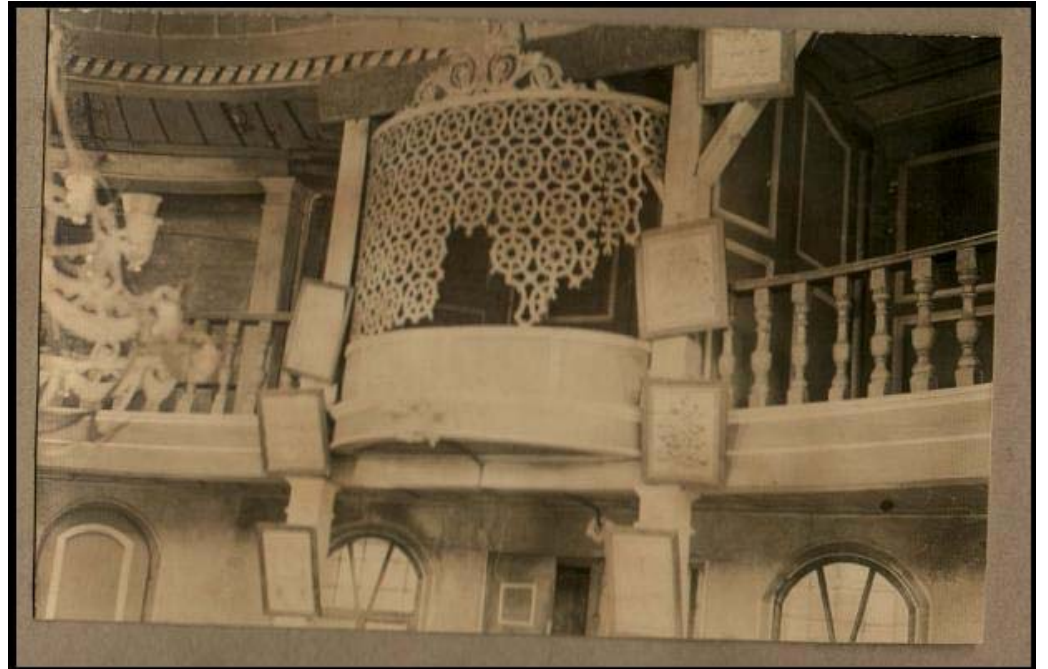
Resim 30

Resim 31

Resim 32

Resim 33

Resim 34

Resim 35

Resim 36

Resim 37

Resim 38

Resim 39

Resim 40

Resim 41

Resim 42

Resim 43

Resim 44

Resim 45

Resim 46

Resim 47

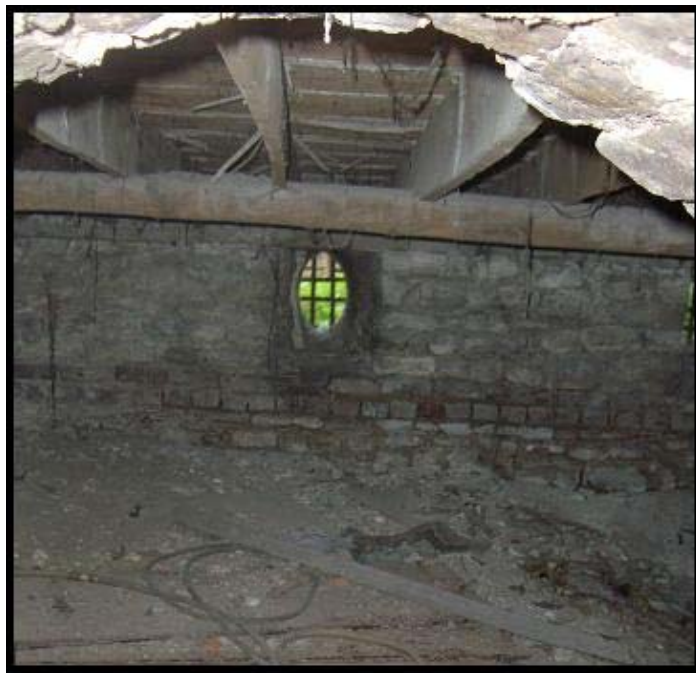
Resim 48

Resim 49

Resim 50

Resim 51

Resim 52

Resim 53

Resim 54

Resim 55

Resim 56

Resim 57

Resim 58

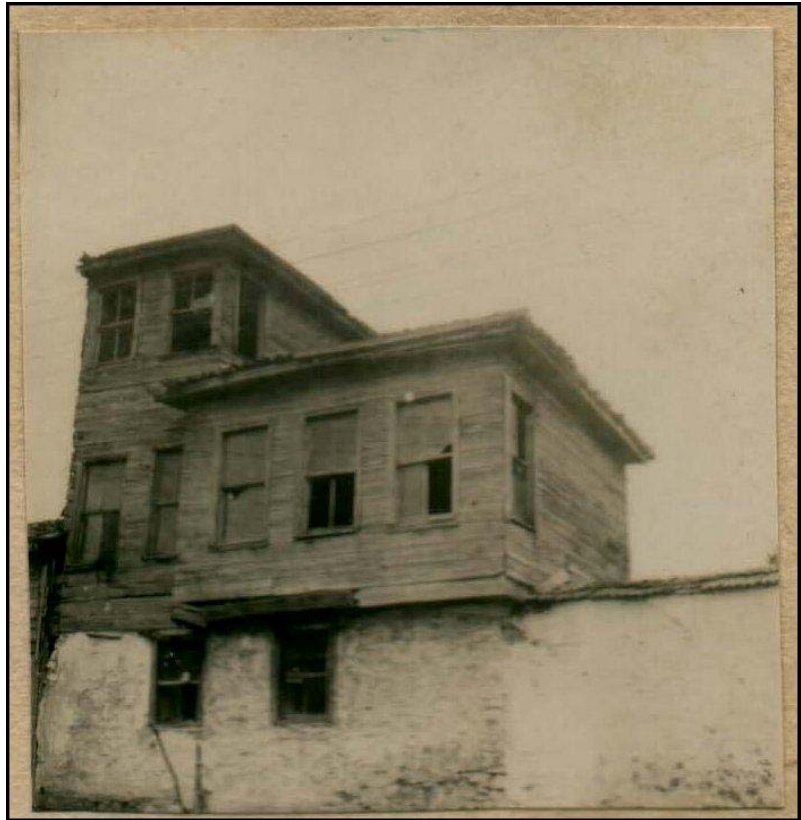
Resim 59

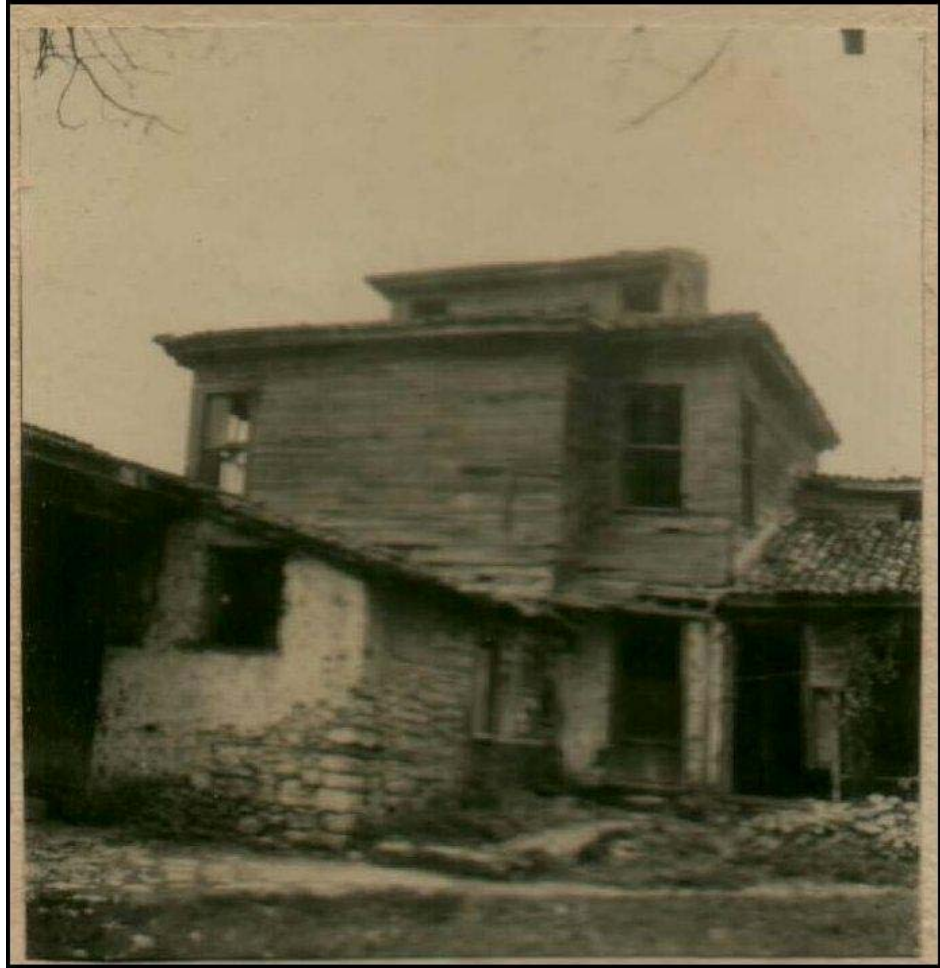
Resim 60

Resim 61

Resim 62

Resim 63

Resim 64

Resim 65

Resim 66

Resim 67

Resim 68

Resim 69

Resim 70

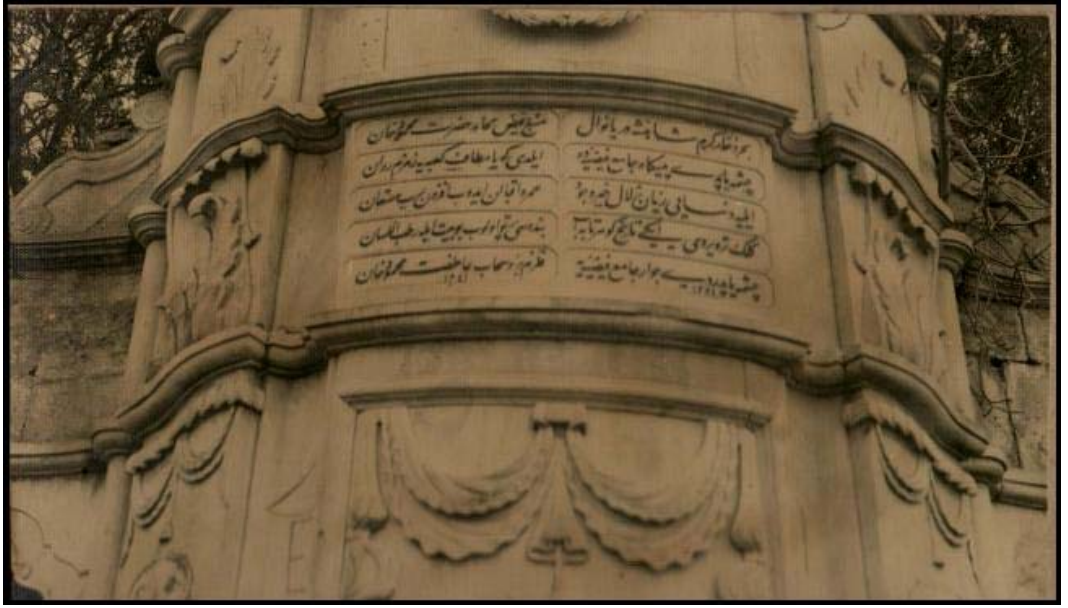
Resim 71

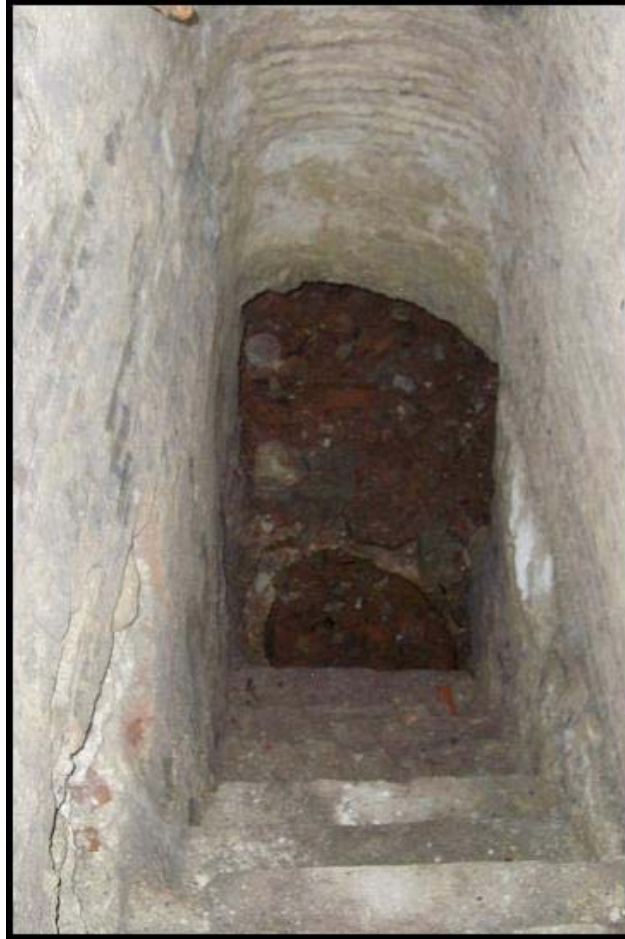
Resim 72

Resim 73

Resim 74

Resim 75

Resim 76

Resim 77

Resim 78

Resim 79

Resim 80

Resim 81

Resim 82

Resim 83

Resim 84

Resim 85

Resim 86

Resim 87

Resim 88

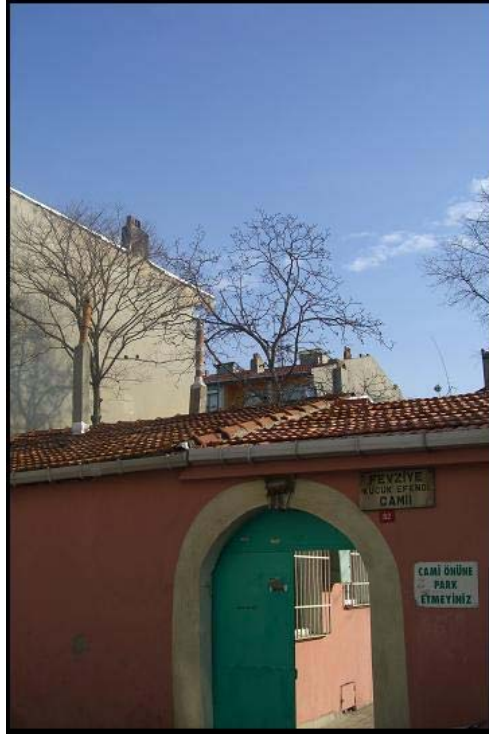
Resim 89

Resim 90

Resim 91

Resim 92

Resim 93

Resim 94

Resim 95

Resim 96

Resim 97

Resim 98

Resim 99

Resim 100

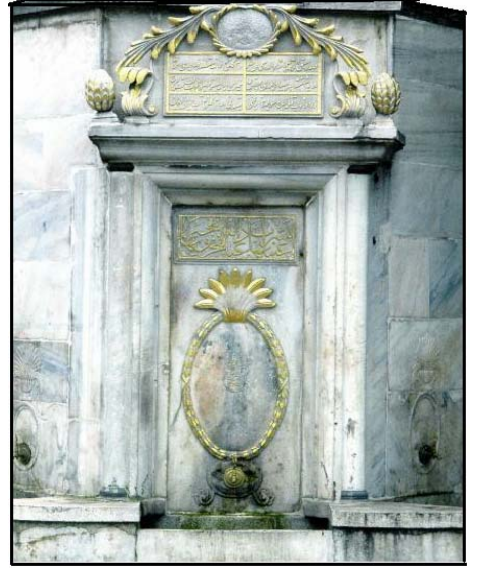
Resim 101

Resim 102

Resim 103

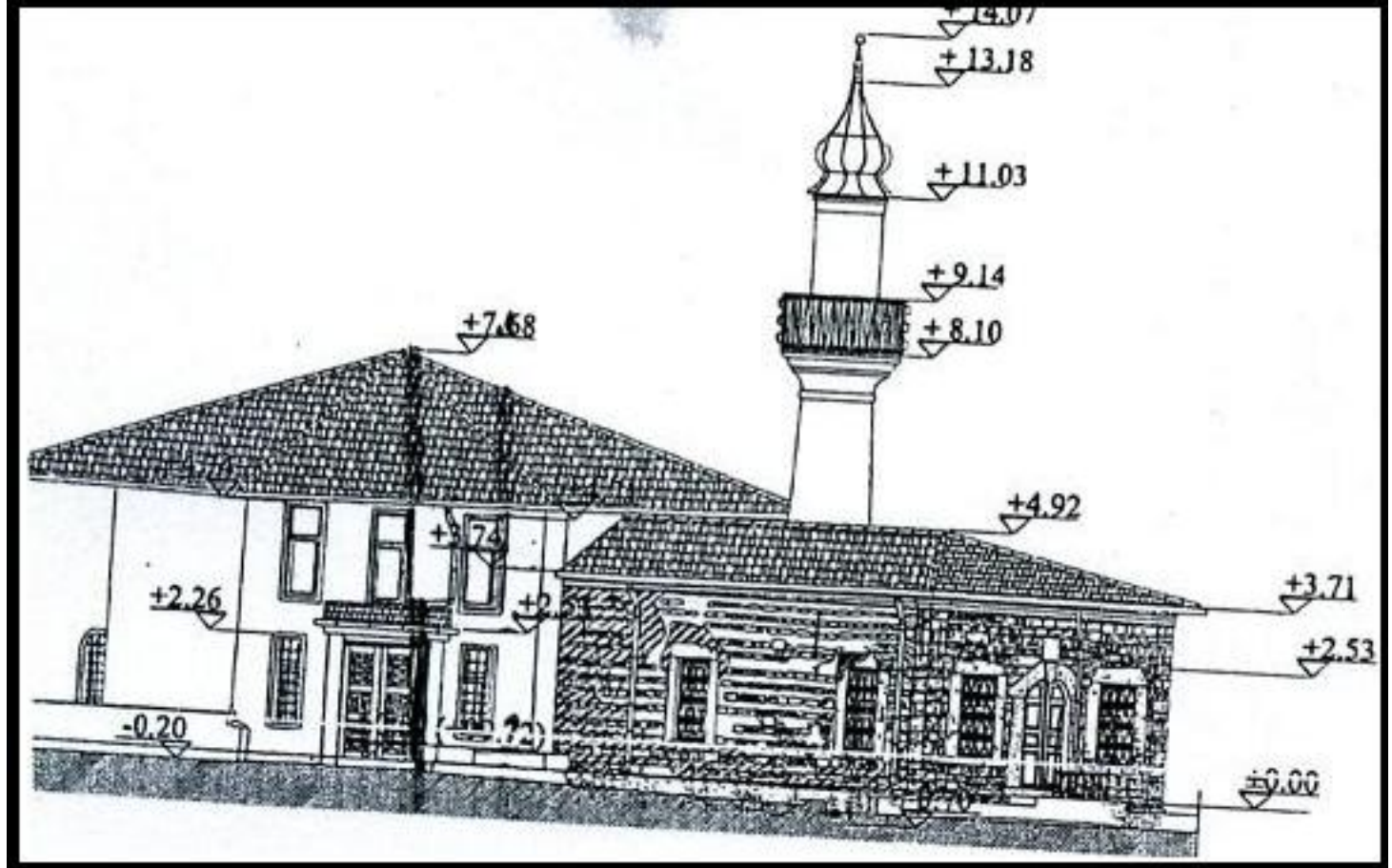

Resim 104

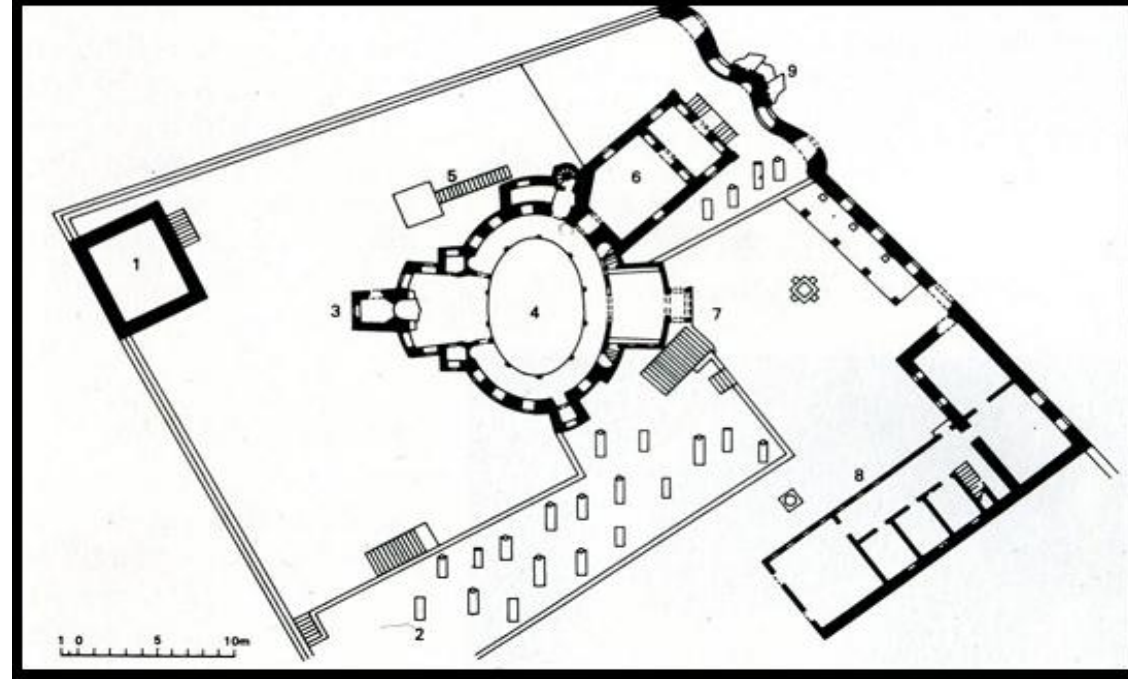

Resim 105

Çizim 1 (Vakıflar Arşivi, 2009)

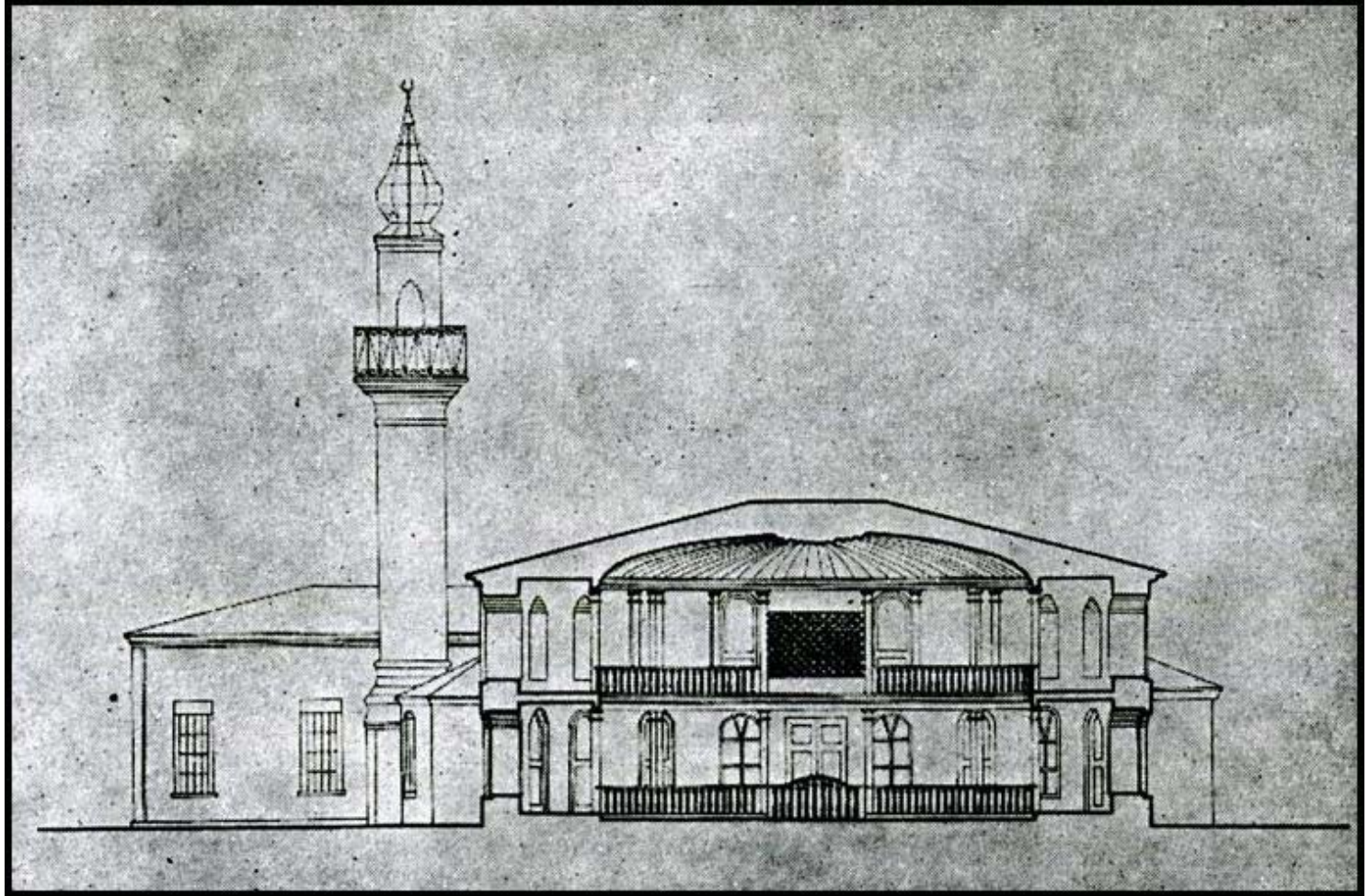

Çizim 2 (Vakıflar Arşivi, 2009)

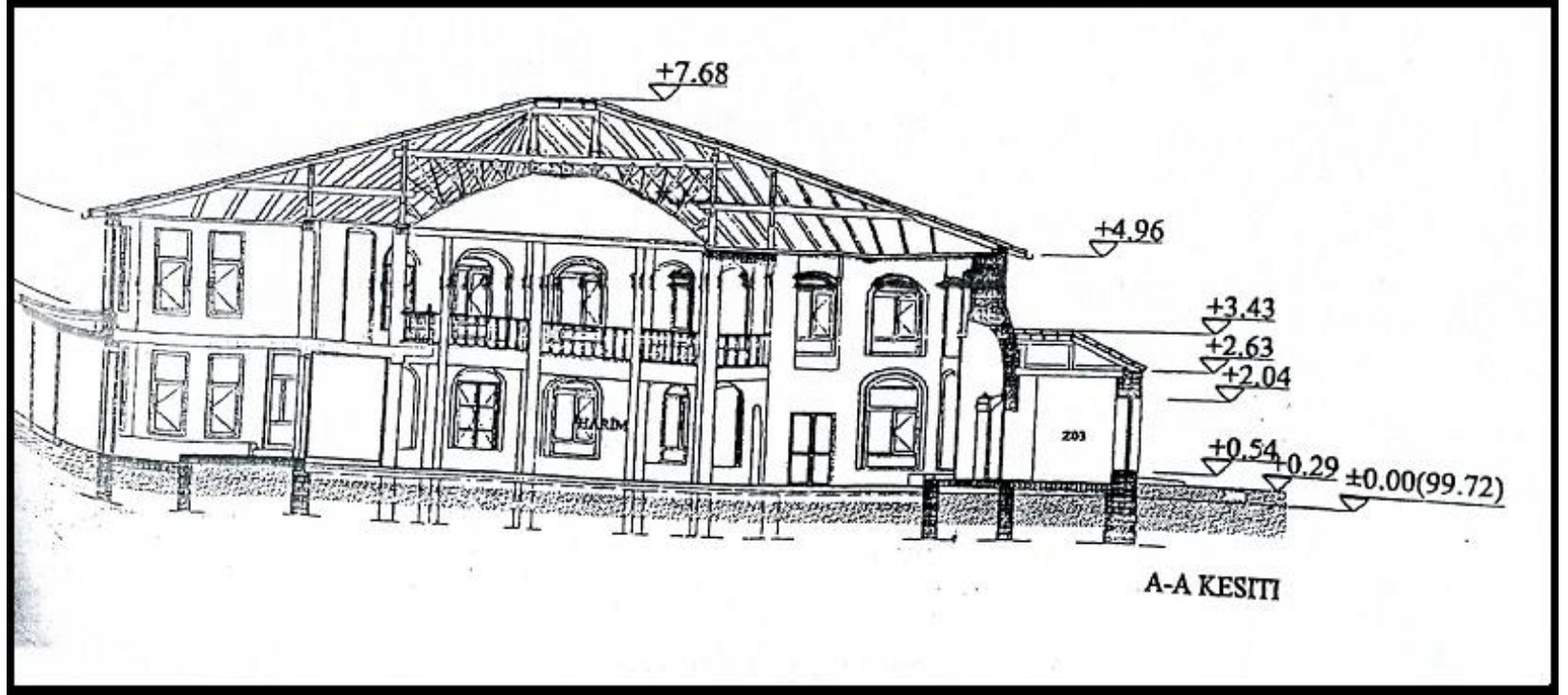

- 1.Su Haznesi
2. Hazire
- 3.Halvethane
- 4.Cami-tevhidhane
- 5.Çilehane
- 6.Kütüphane
- 7.Avlu
- 8.Selamlık ve derviş hücreleri

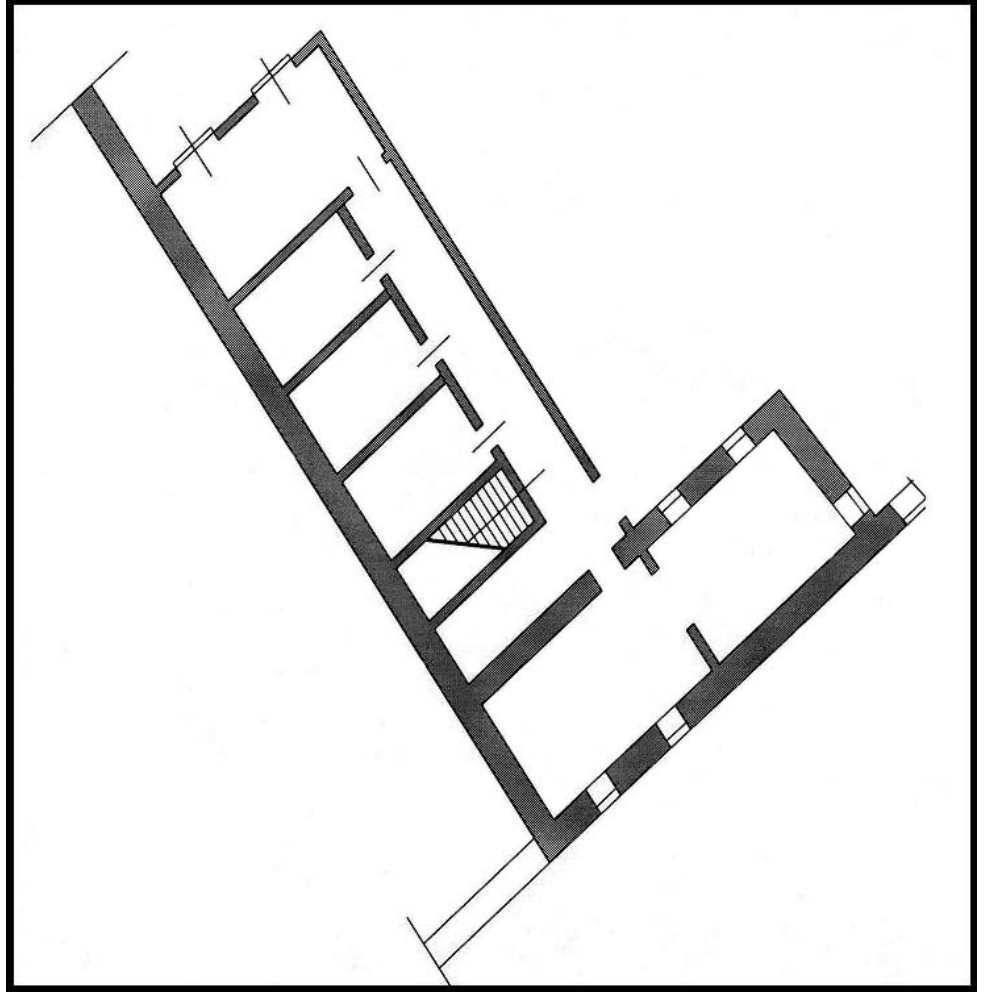
Çizim 3 (A.Kuran, 1963)

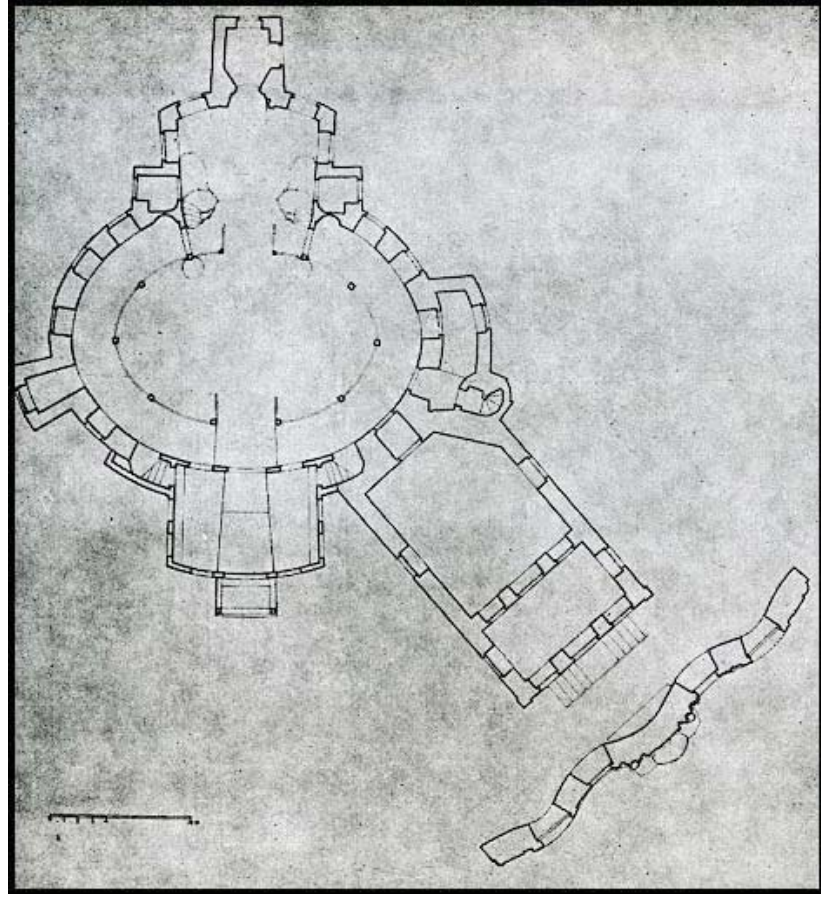
Çizim 4 (A.Kuran, 1963)

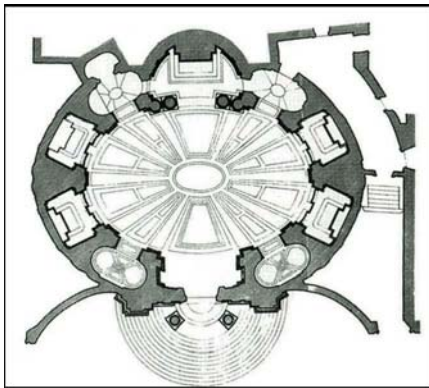
Çizim 5 (Vakıflar Arşivi, 2009)

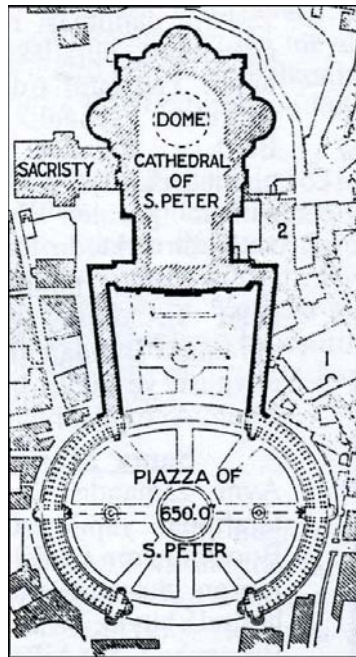
Çizim 6

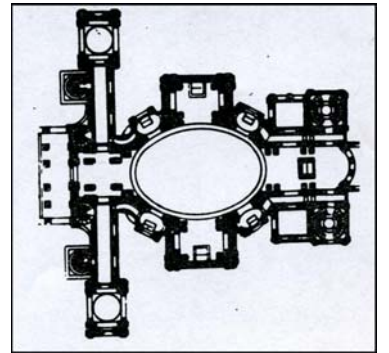
Çizim 7 (A. Kuran, 1963)

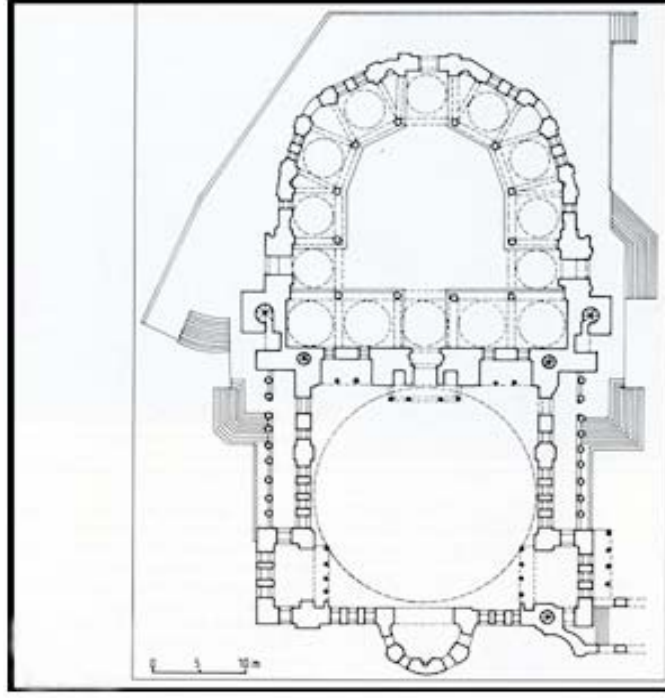
Çizim 8

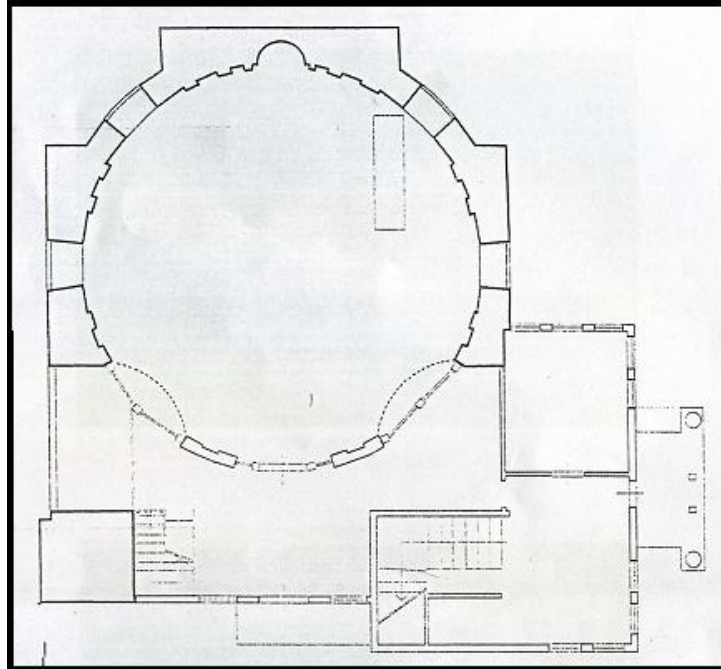
Çizim 9

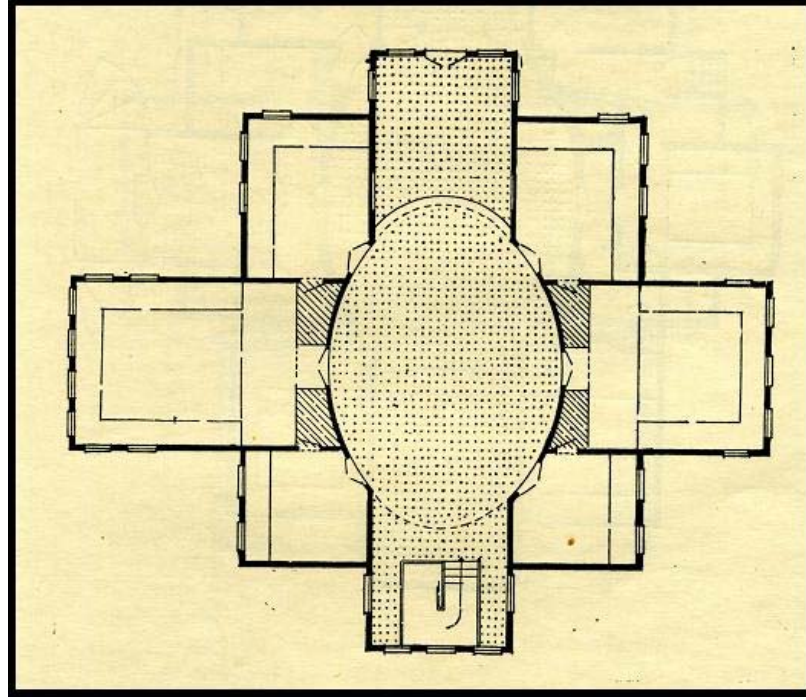
Çizim 10

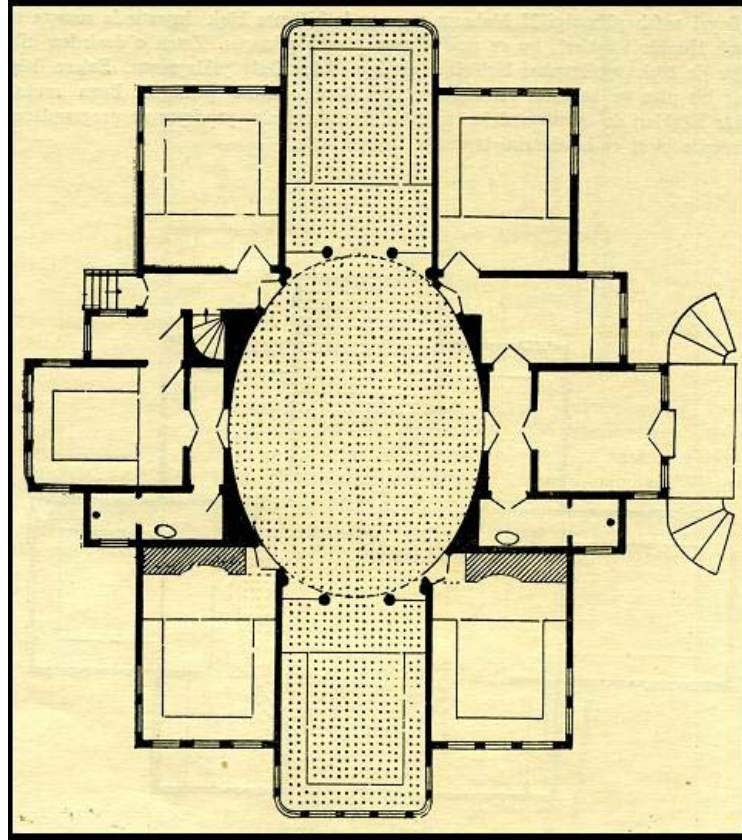
Çizim 11 (C. Gurlitt, Konstantinopels)

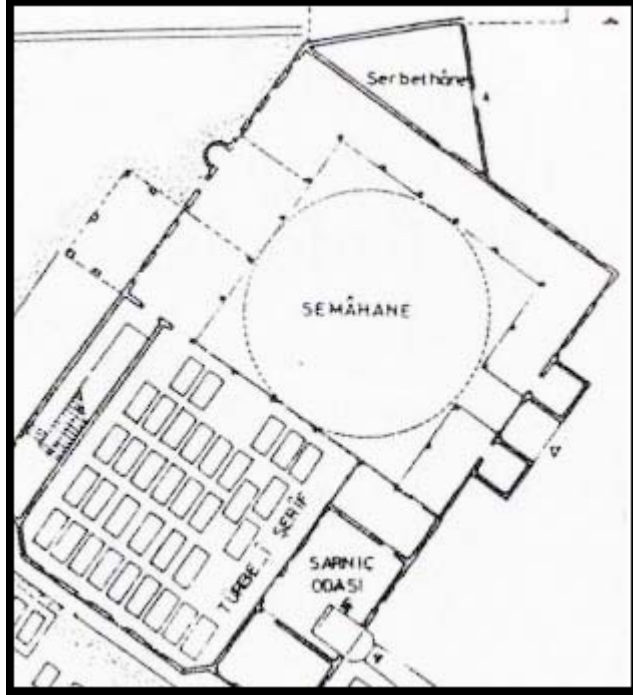
Çizim 12 (T. Okçuoğlu)

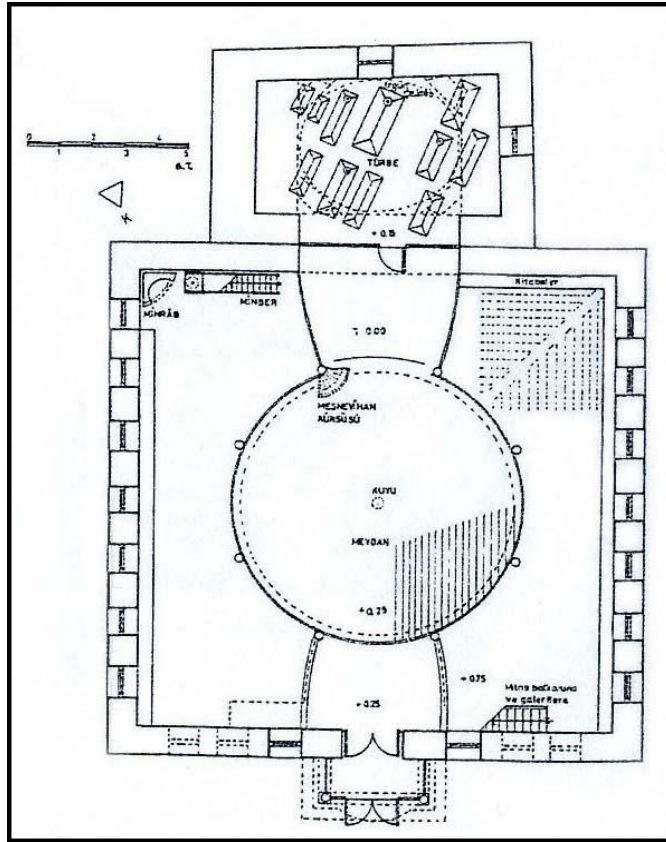
Çizim 13 (Halil Eldem Edhem, Türk Evi Plan Tipleri, 1954)

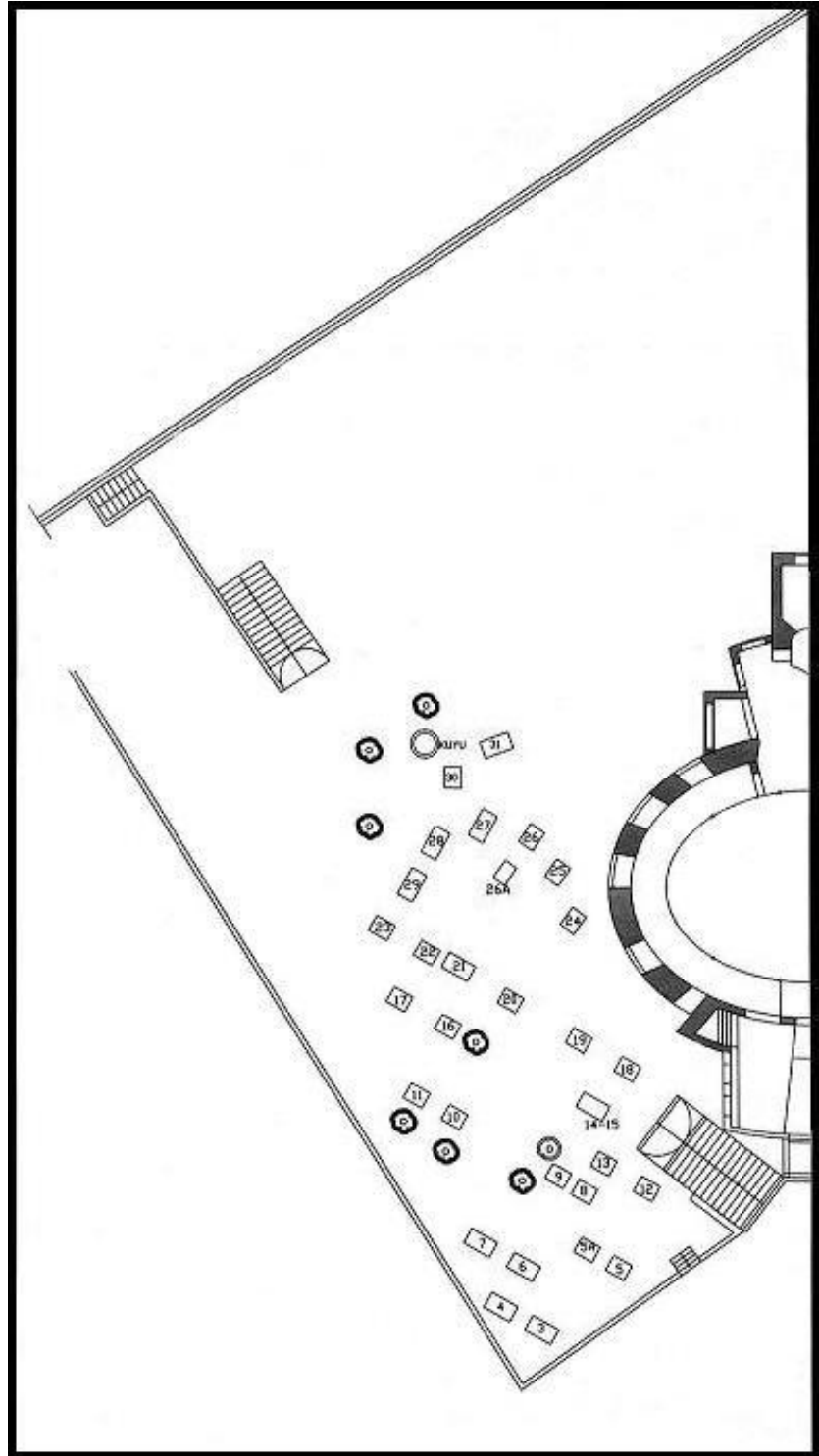
Çizim 14 (Halil Eldem Edhem, Türk Evi Plan Tipleri, 1954)

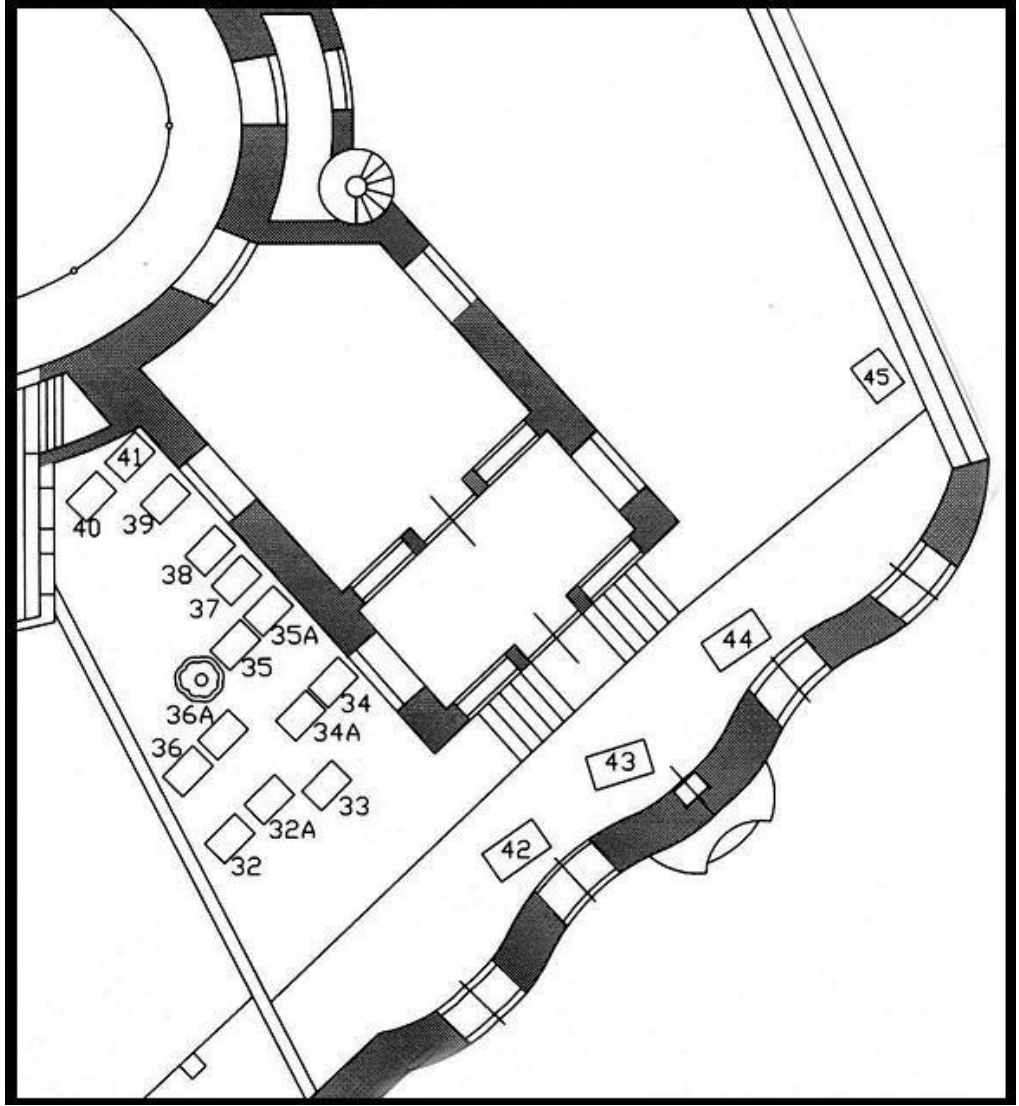
Çizim 15 (B.Tanrıkörür)

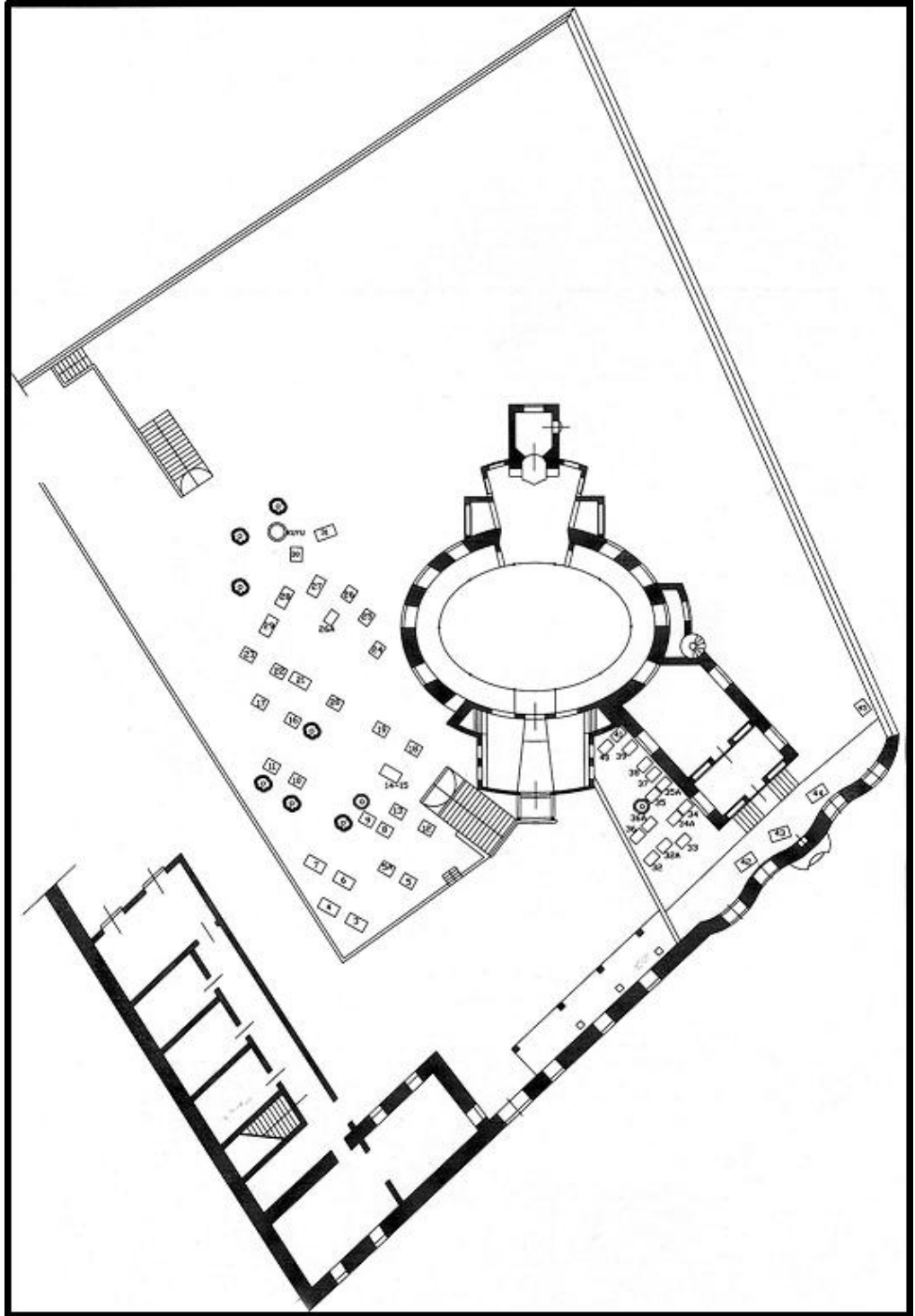
Çizim 16 (B. Tanrıkörür)

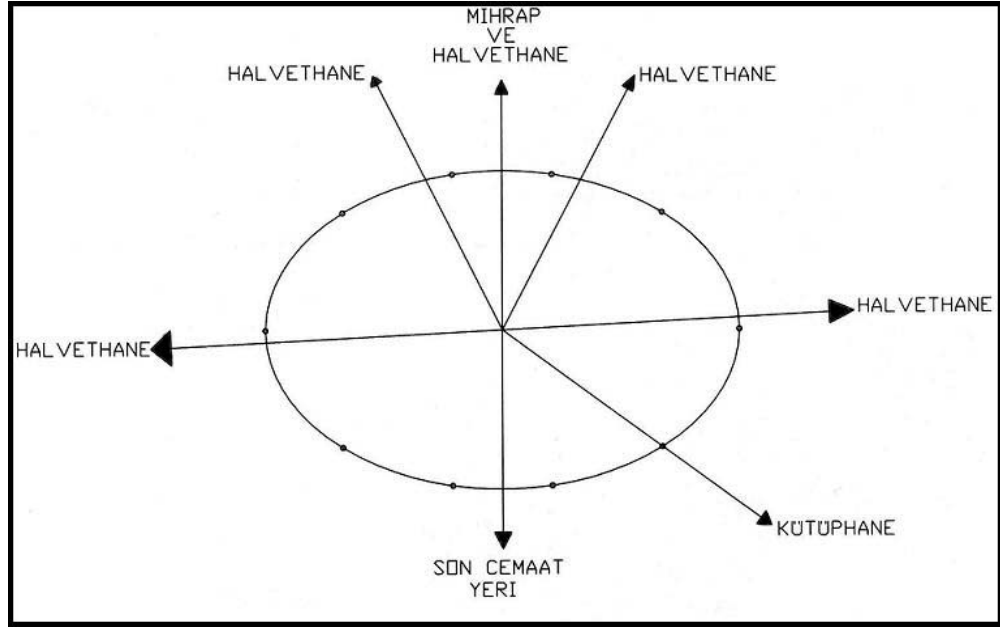
Çizim 17

Çizim 18

Çizim 19

Çizim 20